

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Historiske Efterretninger

om

Skadst Herred

(Ribe Amt),

med et Tillæg af

Fortegnelse over Ribe Stifts Kirker ved Aar 1340.

Samlæbe

af

O. Nielsen.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Thielæs Bogtrykkeri.

1862.

Alerede i en tidlig Alder fremstod hos mig Lysten til at kjende min Fødegaards og Fødeegns Historie, hvorom ingen kunde give mig mere end en høist tarvelig Underretning, og sjelden havde jeg større Glæde, end naar jeg fik Lov til at betragte Endrupholms gamle ærværdige Pergamentsdokumenter med de store Segl. Da jeg senere gjennemgik disse Papirer, forstærkedes min Begjerlighed efter mere, og saasnart jeg fik Lejlighed dertil, søgte jeg at udvide min Kundskab i Kjøbenhavns Bibliotheker og Gehejmearkivet, ligesom ogsaa ved Undersøgelsen af Egnens egne Arkiver. Da mine Samlinger, der nærmest omfattede den nordlige Del af Ribe Amt, nogenlunde havde nærmet sig Fuldeendelsen, har jeg troët, at de ogsaa kunde glæde nogle af Egnens Beboere og give et og andet lille Bidrag til Fædrelandets Historie, hvorfor jeg har udarbejdet denne Bog. Men Vesteregnen har ikke været rig paa mærkelige Begivenheder eller store Personligheder og i alle Samlinger staar den tilbage fremfor de fleste

andre Egne, hvorfor det ikke maa forundre nogen, istedenfor en levende Fremstilling og fuldgyldig Karakteristik, at se en Mengde tørre Noticer, som jeg nødig har villet udelade, da de ere samlede med stor Møjsommelighed, men som jeg dog har indskrænket saavidt muligt, da Bogen, uagtet alt statistisk og naturbeskrivende er udeladt, dog er bleven meget større, end det var paatænkt.

Jeg har her taget Skadst Herred i verdslig Betydning og altsaa ikke medtaget Den Fens, der udgjør et Birk for sig selv; dog findes her de Dele af Øse Sogn, der hore under Østér Herred, da jeg ikke har villet adskille dette Sogn.

Med Hensyn til Stednavnernes Skrivemaade har jeg overalt lagt den nuværende jydsk Udtale til Grund, i Forbindelse med den ældste Skrivemaade¹⁾. Jeg har ved Rydbetegnelsen af de jydsk Ord anvendt de af Rynghn brugte; en Streg under Selvlyden betegner lang, et Punkt „standsende“ Udtale.

Om den øvrige Retskrivning er her ikke Stedet at udtale mig; kun vil jeg bemærke, at jeg imod den nuværende Anvendelse af æ i korte Staveller, der strider baade imod Oprindelse og Rydlære, ofte har sat e og f. Ex. skrevet Mengde, velge, sverge, treffe, da a har Omlyd til e og kun aa til æ, dog har jeg heri ej været følgeret.

¹⁾ Mine Grundsætninger herfor har jeg nærmere udbillet i Vesterjydske Avis 1862 Nr. 5 og 6.

Nogle Mænds Levnet har jeg behandlet temmelig kortfattet, naar deres Virksomhed nærmest tilhørte andre Egne i Ribe Amt, saasom Erik Zuel og Niels Lange, men om de fleste har jeg givet det vigtigste af hvad jeg har samlet.

Hvad mine Kilder angaar, da ere de mange og forskjelligartede. Jeg har gennemgaaet alle Egnens Arkiver, saasom Herregaardenes, af hvilke dog kun Endrupholms har været af Bærde, Præstearkiverne og Kirkebøgerne, Provstearkivet, hvori intet fandtes, Grønlunds Samlinger paa Ribe Skolebibliothek og et Hefte deraf, der findes i Darum Præstearkiv, Stiftsarkivet i Ribe, Tingbøgerne paa Ribe Raadstue 1636—1680, hvilke jeg ved Hr. Stiftamtmand Nielsens Velvilje har kunnet benytte i mit Hjem paa Endrupholm. Desuden har jeg ved Vandringer næsten besøgt ethvert Sted og indsamlet saa mange mundlige Minder som muligt. Af de sidste har jeg dog faaet en temmelig mager Høst. Til det antikvariske har det været mig en stor Hjælp, at jeg for Oldnordisk Museum har udfyldt en stor Mengde Højkort. Efterretningerne om Fundene gjøre ikke Krav paa nogen Fuldstændighed, da de kun ere indsamlede paa mine Vandringer.

I Kjøbenhavn har jeg benyttet Gehejmearkivet temmelig udtømmende; jeg maa især nævne Tegnelser og Registre, Indlæg og Nydske Indlæg, Klevenfelds Samlinger, Topografisk Samling, Grønlunds Affskrifter

af Ribe Domkapittels Breve (i Bogen betegnet ved „Grønlund“), Danske Samlinger og Diplomatariet. I Oldnordisk Museums Arkiv har jeg fundet enkelte Smaating. Paa Universitetsbibliotheket har jeg ifar haft Gavn af Præsternes Indberetning til Ole Worm 1638—1639 og paa det fgl. Bibliothek af Biskop Segelunds Almanacker, en meget vigtig personahistorisk Kilde for Tiden 1576—1613, og den som Tillæg optagne Kirkefortegnelse foruden en stor Del mindre betydende Haandskrifter.

Jeg har altsaa brugt omtrent de Hjælpemidler, der stode til min Raadighed — Viborg Landstingsarkiv har jeg desværre ikke kunnet benytte — og saaledes, hvad der vel sjelden før er skeet ved nogen større Topografi, næsten udtømt Kilderne, og dog er Bogen ikke bleven bedre end den er, hvorfor min ringe Fremstillingsevne naturligviis maa bære Skylden. En anden med de samme Materialer vilde kunne have skrevet en ganske anderledes interessant Bog. Der er maaske en Del Fejl i denne Bog uagtet al anvendt Omhu; for Meddelelse af Rettelser og Tillæg vil jeg være meget taknemmelig, og de kunne optages i en følgende Herredsbeskrivelse, hvis nærværende Bog bliver modtagen nogenlunde velvilligt, saaat Fortsættelse kan følge.

Priserne regnes i Holstensk Kurant før 1813, og efter den Tid i Rigmønt, hvor det ikke udtrykkelig angives anderledes. Hr. foran et Navn betyder i den

ældre Tid altid, at Manden var Præst; „forne“ betyder forannævnte.

Uden manges Velvilje vilde denne Bog ikke være kommen i Stand. Jeg frembærer herved min Tak til Dhr. Præster, Proprietairer og alle andre, der med største Forekommenhed have aabnet sine Arkiver for mig, ligesom til alle dem, der mundlig og skriftlig have besvaret mine Forespørgsler. Særskilt maa jeg takke Hr. Professor Kall-Rasmussen og Hr. Løjte-nant Plesner, hvilke i den lange Tid, jeg har besøgt Gehejmearkivet, altid have ydet mig sin sagkyndige Bistand, ligesom ogsaa Hr. Møller H. Hansen i Spangsbjerg, der foruden ved Udfyldingen af 2 anti-kvariske Kort i mange andre Maader har staaet mig bi.

Kjøbenhavn, den 17de Maj 1862.

Forfatteren.

Stadst¹⁾ Herred nævnes første Gang i Baldemar den Andens Fordebog fra omtrent Aar 1240, men der er Grund til at antage, at dette Navn stammer fra ældgamle Tider, dels fordi Inddelingen paa Baldemars Tid temmelig uforandret maa have været den fra Oldtiden nedarvede, dels fordi den By, efter hvilken dette Herred har faaet Navn, paa Grund af sine mange og mærkelige Gravhøje synes at have været et vigtigt og bebygget Sted i ældgamle Tider og som saadant ogsaa maa have været Forsamlingsstedet for Omegnens Beboere. Herredet er den ældste Landsinddeling; dens Ublegning af Hær, der oprindelig betydede 100 eller 120, figter enten hen til det Antal odelsfri Gaarde, der i den ældste Tid fandtes i en saadan Landstrækning eller til Udskridningen af vaabenført Mandskab; det første er vel det rimeligste. Det er muligt, at Her-

¹⁾ Navnet skrives almindelig Skads, en Skrivemaade, der stammer fra den ældre Skadh og denne igjen fra den endnu ældre Form Skazth (læs: Skatssteth). Udtalen berimod er endnu Skadst (endog med tydelig ubtalt d) og da denne stemmer med de ældste skrevne Former, føres den her til sin Ret. Man ser, hvorledes Skrift- og Tale-sprog hver ere gaaede sin Vej.

rederne i en tidlig Tid have udgjort Riger for sig, og hertil kunde da Gravhøje og andre Navne, der indeholde „Konge“ og „Dronning“, henpege, men dette beviser egentlig intet, da i saa gamle Tider Kongerne neppe havde stadige Opholdssteder og altsaa snart kunne have boet paa et, snart paa et andet Sted af sit Rige. At befolke hvert Herred med særege Stammer gaar ikke an, ti vel har nu Dialekten saa utallige Endringer i de forskjellige Egne, at der sjelden i mere end nogle saa Sogne tales paa samme Maade, men denne store Forskjellighed er senere Tidens Bærk, da dels Blandingen med Fremmede, dels Læsning og Oplysning har bevirket den større eller mindre Adskillelse fra den oprindelige jydsk Dialekt, ti allerede meget tidlig maa der have været en saadan, der dog kun i Udtalen har skilt sig fra det fælles nordiske Sprog og ved en tidlig Blødgjørelse af Medlydene og Bortkastning af tonløse Staveller udviklet sig til sin nuværende, fra Skriftsproget meget afvigende, Skikkelse.

I Oldtiden var Kongens Magt indskrænket af Folkets Vilje. Forat saa denne at vide stævnedes han Ting, paa hvilke Forsamlinger hver fri Bonde havde Stemme og Taleret og ikke undlod frit og med djerve Ord ligefrem at sige sin Mening. Tinget holdtes under aaben Himmel forat betegne enhver Ligeberettigelse for Loven, enten i en Hund eller, hvad der var det almindeligste, ved gamle Gravhøje, der kunde afgive lidt Lyd ved ugunstigt Vejrlyst og fra hvis Top Taleren kunde høres af den hele Forsamling. Tingstedet, der var forbundet med et Offersted, var helligt og ukrankelegt:

det var omgivet af et Risgjerde, det saakaldte hellige Vaand. Paa Tingene afgjordes ikke alene offentlige Sager, men Alt, hvad der kom imellem Mand og Mand. Da Saamenkomsterne, der vel da allerede holdtes til bestemte Tider, vare sjeldnere, vel som paa Island endog kun 2 Gange om Aaret, Vaar og Høst, mødte altid en talrig, smykket Forsamling, der opflog Telte paa Tingstetten, i hvilke de kunde opholde sig, da Tinget varede i flere Dage. Naar da alle Forretningerne kaldte til Tings, besøgte Høvdingerne hinanden og afgjorde allehaande Sager; derved blev Tinget ogsaa en vigtig Handelsplads. Ogsaa Kvinder, der i Oldtiden ligesaavel som nu yndede Pragt og Glans, mødte vel undertiden.

I senere Tider, efter Rigets Samling, mistede Herredstingene sin Betydning, idet Kongerne efterhaanden kun lode sig hylde paa Landstingene eller i det højeste paa Sidseltingene; paa Keiserne omkring i Landet holdt de vel Rætterting, men det var altid i en Kjøbstad eller paa et kongeligt Slot; kun undtagelsesvis treffe vi Konger paa Herredsting, som Erik Emune, der 1137 blev dræbt paa Hvidding Herredsting ved Ribe. Disse indskrænkedes derfor alene til retslige Sammenkomster, og deres Indflydelse paa Landets offentlige Anliggender tabte sig. Tingstedernes gamle Indretning forandrede ogsaa, idet de nu afgrændsedes ved 4 Stokke, indenfor hvilke Stene vare anbragte til Sæder for Dommeren og Skrивeren, og en særegen Sten for den anklagede, den saakaldte Tyvsten. Af de 4 Stokke opkom Benævnelser „Stokkenavn“ og den i

gamle Tingsvidner brugelige Formel „han gik inden 4 Stofte og vidnede“. Herredsfogederne vedbleve at være lovkyndige Bønder, der dog tilfidsst ikke valgtes af Bønderne selv, men beskikkedes af den tgl. Lensmand¹⁾; efter Enevoldsmagtens Indførelse ansatte Kongen baade Foged og Skriver, og først Kristian den Femte satte mere studerede Folk til disse Bestillinger, skjønt rigtignok ofte kun Lakajer og Tjenere.

Stadst ældgamle Tingsted var i Stadst Sogn paa den store Hede, Tinghede, i Nærheden af Grimstrup Sogneskjel, lidt norden for Kolding-Varde Landevej. Her findes 2 Høje, en større og en mindre, ved Siden af hinanden, der føre Navnet Tinghøje; af Tingfredsen og andre Minder fra gamle Dage findes dog nu intet Spor; kun talrige, fra alle Sider kommende, dog næsten tilgroede Vognspor vidne om Stedets Besøgtthed paa den Tid. Til ind i det 17de Aarh. holdtes Tinget endnu under aaben Himmel. 19 Sept. 1637 bevilgede samtlige Tingmand, at der maatte opføres et Tinghus paa 10 Fag og 12 Alen vidt og forfærdiges et Skab til Tingbøgerne i Stadst Kirke. Paa Grund af det svenske Indfald holdtes intet Ting fra 16 Jan. til 24 Sept. 1644 og fra 26 Nov. til 11 Marts 1645. Under 23 Sept. 1645 er optegnet i Tingbogen: „Idag intet Ting holdt formedelft Svenskens Krigsfolk udi Hobetal herom rejste ad Ribe og udaf Landet.“ Hvad der især i denne Krig forhindrede

¹⁾ Dette omtales først i Kristjærn den Andens Haandsæstning 1513. (Gehejmeark. Aarsber. II. 57.)

Tings Afholdelse, var, at Bejen fra Haderslev til Barde gik temmelig nær forbi Tingstedet¹⁾). Rimelighviis er Tinghuset ødelagt i denne Krig, thi 1653 bevilgede Tingmændene 100 Sletdaler til Opførelsen af et nyt. Under det næste fjendlige Indfald holdtes slet intet Ting; 1 Sept. 1657 var det sidste og det næste først 22 Maj 1660. Da er ogsaa Tinghuset blevet ødelagt, hvorfor vi ofte finde, at der om Vinteren ved Snefog eller Regnvejr er holdt Ting i Lude, det nærmeste Sted ved Thinget. Ved Reskript 13 Marts 1688 omtales Tinghuse som almindelige; ved dette omordnedes Herrederne, idet flere sædvanlig sammenlagdes, Tid og Sted bestemtes og ny Fogeder og Skrivere indsattes, der ikke vare Bønder, men derfor just ikke besad mere Dngtighed, ti det var ofte fornemme Hverers Tjenere, der beskikkedes hertil. Skadst Herred vedblev at være alene for sig og det omtales kun med ubestemte Ord: „Skadst Herred forbliver herefter som tilforn for sig selv, og Retten paa sædvanlig Tid og Sted administreres“. Ej heller Thestrup giver os nogen Underretning i sin „Relation om Tingene“ 1747; dog har der neppe været noget Tinghus, men Tinget holdtes, idetmindste flere Aar før 1747, i et Bondehus. Tingdagen var i det 15de og 16de Aarh. om Tirsdagen, og denne Dag er vedbleven ligetil nu. Ved Reskript af 11. Jan. 1737 forenedes Skadst Herred efter Her-

¹⁾ Tingbogen. Tingbøgerne, der findes paa Ribe Raadstue, ere bevarede fra 1636, men mangle dog for flere Aar siden den Tid. Paa Tingbogen for 1636 er skrevet Nr. 29, altsaa har man før haft Samlingen siden 1607.

redsfogedens¹⁾ Død med de allerede tidligere forenede Gjørding=Malt Herreder, dog saaledes, at Skadst Herred beholdt sit tidligere Tingsted og de andre 2 sit fælles, men under 1 Foged. Denne fik imidlertid ikke de fulde Indtagter af begge Distrikter, men kun Konnen for det ene og det bevilgede Korn for begge samt „hvis (hvad) han ellers ved begge Embeder kan fortjene.“ For Fogedlønnen af det ene Herred skulde anlægges et Fængsel ved hvert Tinghus. 10. Feb. 1747 bleve disse Herreder dog lagte under et fælles Tinghus midt i Distriktet „til Publici Soulagement“ og dette blev da det endnu kaldte „Tinghus“ eller „Lille Endrup“ i den vestlige Del af Vejrup Sogn. 3. Okt. 1800 adskiltes Herrederne igjen, dog saa, at Tinghuset forblev fælles, men hvert Herred, nemlig Skadst og Gjørding=Malt fik sin Tingdag. Birkedommer Engelstoft paa Fønø, Herredsskriver for begge, ansøgte om, at der for hvert Herred kun holdtes Ting hveranden Uge, hvilket 21. Marts 1801 tillodes, saalænge han var i Embedet (altsaa til 1806), hvorimod hans Ansøgning om at holde 1 Protokol affloges. 28. Febr. 1811 henlagdes Skadst Herredsting til Varde Raadstue, Dagen ansattes som tidligere til Tirsdag; „Endrup Tinghus“ blev henlagt til Ribe og Tinghuset folgt ved Højbud (Auction). Gjørding=Malt Herredets Ting flyttedes til Jernvedlund og efter flere Forandringer igjen til Lille Endrup, hvor det holdtes i nogle Aar, derpaa til Vejrup Kro og endelig til Tinghuset i Hølsted.

¹⁾ De Behr 12. Dec. 1736 i Vesterrp, Storup Sogn.

Skadst Sogn.

Dette Sogn har Navn efter Byen Skadst, der ogsaa har givet Herredet Navn. Dets ældste Skrivemaade er Skazstath o: Skatsstath, hvilket Navn udledes af Mandsnavnet Skati og stath, en Stad eller et Sted; paa Oldnordisk vil Byen have heddet Skatastadir. At den maa have været overmaade anseelig i Oldtiden, se vi af den store Mængde Gravhøje, her findes; vi have talt 96 i hele Sognet, men deraf kommer den allerstørste Del paa Skadst Bymark; paa Tingheden findes alene ved Ribe = Varde Landevej 40 liggende tæt sammen. At her har været en fælles Begravelsesplads, er rimeligt, ti Højene ligge langt fra Byen og til Slag gaaer det ikke an at henseøre saadanne Højgrupper, ti Højene vise sig ofte at være fra forskjellig Tid og flere Begravelser i de enkelte Høje selv vise sig ogsaa tit at være af ulige Alder. Saadanne store Begravelsespladser have maaffee været i Nærheden af et Offerhus og i hellig Jord. Det har imidlertid i saa Fald ikke været nogen tvungen Sag, ti mange lode sig begrave ved sin Gaard i store Høje, der siden ogsaa brugtes af Efterkommerne, hvis Ben saa nedlagdes i Højenes Udkant.

Paa Lunde Mark findes en af de største Høje her paa Egnen, kaldet Thorshøj. Nord og Vest for Skadst Kirke findes 11 særdeles magtige Høje, af hvilke den ene, lige Vest for Kirken, kaldes Kongens Høj. Skadst har saaledes i Oldtiden ikke alene været

en meget betydelig Stad, men endog, idetmindste for en Tid, et Kongesæde. Men ikke engang dette Byens interessanteste Mindesmærke er anseet værdigt til Fredning; i Toppen er gjort en stor Fordybning, hvor man for nogle Aar siden har fundet en Guldring, men Højens Storrelse har sagtens affrækket Folk fra at vedblive med Gravningen. Af særdeles Bigtighed vilde det være ved kyndige Folk at faa den helt udgravet og undersøgt, da her rimeligvis interessante Ting vilde komme for Dagen, og vi vilde faa det nærmere Tidspunkt for Stadts Velmagtsdagé bestemt.

En af de andre store Høje sammesteds hedder Bavnhøj. Af Høje med dette Navn findes en stor Mængde paa Vestkysten, Minder fra den Tid, da Vikinger hærjede Landet og da fjendlige Oversald hørte til Dagens Orden. Naar man altfaa mærkede den fremrykkende Fjende, antændte man Baal paa disse Høje og i et Nu forplantedes Tegnet fra den ene til den anden og kaldte væbnede Folk til Forsvar. Bavn er det gamle bavn, et Tegn; en anden Benævnelse var Varde, afledet af vare, give Agt, være opmærksom. De nærmeste Bavnhøje ere: Strandby, Hjerting, Brøndum, Grimstrup, Ravnse, Darum, Herredsbjerg (Bilslev S.), Gredsted, Bramming, Vardho, Føvling, Malt, Tveshol, Bejen, Folding, hvorved vi ere naaede helt hen til Østkysten.

Det var dog ikke alene i Oldtiden, at Bavnhøjene benyttedes som saadanne; under Kristian den Fjerdes Krig med Sverrig 1611—13 udstædtes et kgl.

Brev til Albert Skeel, Lensmand paa Riberhus, 27. Maj 1611¹⁾):

Vor Gunst tilførn. Vid, at efter denne Tids Lejlighed vel fornøden gjøres, at ved Strandsiden der udi Riberhus og Møgeltønder Len kan blive Varer opfat, Vagt holdt, paadet, dersom Noget vilde sig understaa noget fjendligt at foretage, det da kunde forekommes og hindres; ti bede vi dig og ville, at du med største Alvorlighed lader foreholde og tilsige menige Bønder ved Strandsiden udi forne Len, at de dersammesteds bygge og opfatte Bavn og Varer paa de Steder, fornøden gjøres, og desforuden det saaledes forordner, at der bliver god Opsyn og Strandvagt holdt, eftersom Mandskabet blandt Bønderne kan taale, og Lejligheden udtræver, saa, naar Bønderne se Bavn brænde og høre Klokkerne ringe, at da hver Mand med deres Vaaben og Væрге kunde begive sig ned til Stranden og der gjøre Fjenderne Modstand og Afbræk, det meste muligt være kan.

17. Maj 1653 stod paa Tinge Niels Lavridsen i Tranbjerg, Fuldmægtig for Mogens Sehested til Holmegaard, Befalingsmand paa Riberhus, og gav lydelig tilkjende „At eftersom her udi Stadsstherred skal oprejses Bavn og med god Varetægt og Vagt forsynes efter den Ordre og Befaling, derpaa gjort bliver, hvorfor forne Niels Lavridsen paa velbemeldte gode Mand, Hr. Mogens Sehesteds Begne hermed alvorlig bød og be-

¹⁾ J. Teg. VI. 9. Andre Exempler findes i G. L. Badens Afhandlinger I. 149.

falede alle Stadst Herredsmænd og Indbyggere, ingen undtagen, dem herefter at rette og forholde, under Livsstraf, som efterfølger, saaledes at de hermed skulle være tilfortænkte og uden nogen Forsømmelse at vaage og tage Varetægt paa de tilforordnede Bawnere, som blive oprejste udi hvert Sogn, og de Sogne, som blive lagte tilfammen til hver Bavn, med tvende Karle at vaage hver Nat og Dag fra Middag Klokken er 12 flet og til anden Dags Middag Klokken er 12 igjen og da andre 2 Karle at løse de forrige af og saa kontinuere hver Dag og Nat, som før er meldt. Og skal samme Vagt og Vaagen med god Ophyn gaa rigtig omkring udi alle Sognene, saa aldeles Ingen for-
 skaanes, hvorpaa de tilforordnede Mænd og Bavnemestrene skulle have flittig Indseende og Tilsyn."

I Krigen mod Sverrig 1675—79 var der ogsaa Tale om Bawnere, ti 1676 læstes paa Stadst Herredsting en egl. Befaling af 11. Marts 1676 „om Bawnvagt indtil videre Bested at skulle affattes".

I Svenskekrigen Aar 1700 fik Stiftamtmanden i Aalborg 22. April egl. Brev at samle 400 til 500 Bønder og bruge dem til Strandvagt, „desligeste, at de sædvanlige Bawnere ved Strandsiden uden Ophold blive igjen oprettede". 20. Juli udgik Befaling herom til hele Landet¹⁾.

Ogsaa i den nyere Tid har man oftere haft Bawnen i Beredskab, saaledes 1830 i Sønderjylland forat advare mod den i Hamborg da rasende Kolera,

¹⁾ J. Tegn. XX. 67. Ny D. Mag. III. 129.

der dog ikke dennegang vevede sig indenfor danske Ene-
mærker. Endnu i sidste Krig lyste Bavnne paa flere
Steder.

Ved de gamle, paa denne Egn forlængst for-
svundne Folkefester Valborgs Aften, tændtes ogsaa
Blus paa Højene¹⁾. Paa Gulland ere Baverne
endnu i Brug²⁾.

Ved Øksvang, Arndrup og Solbjerg findes flere
Høje, dog ingen af nogen Betydning.

Bjer og Gaarde i Soguet ere:

Skadst. I det 14. Aarh. gav Kristine, Herman
Nethegjalds Hustru til Ribe Domkapittel forat lade
lase aarlig Sjaalmesse 30 Sk., hvorfor dette af Lage
Steek købte 1 Otting Jord i Skasteth, der aarlig i
Afgift gav 2 Dre³⁾.

¹⁾ Et aldeles enestaaende Tilfælde var Festen i Anledning af
Fstedslaget 1860 i Føvling, Malt Sogn, der i Lighed med
de gamle Folkefester højtideligholdtes ved Blus paa Bavn-
høj og Dans.

²⁾ Holmberg: Nordboen under Hednatiden 524.

³⁾ 1 Otting Jord var $\frac{1}{3}$ Bol, hvilket ifølge Tydske Lov var
saamegen Jord, som i Afgift gav 8 Dre og i Bærbi var
36 Mk. Sølv. 1 Otting gav altsaa i Afgift 1 Dre og
var i Bærbi $4\frac{1}{2}$ Mk. Sølv. Men et Bol synes ogsaa at
være beregnet for 24 Mk. Sølv, hvorved en Otting bliver
3 Mk. Sølv. Dre var en Beregning baade i Korn og
Penge og 1 Dre Korn var oprindelig 1 Dre i Penge,
men siden et Kornets Pris falden og naar vi se, at her
af en Otting gives 2 Dre, maa her uden tvivl forståes
Korn, af hvilket 2 Dre da maa have gjeldt for en Dre i
Mønt. 1 Dre Korn var 3 Ortug, en Ortug var 10
Skp. Rug, 12 Skp. Byg, 20 Skp. Havre; da her rime-

Sadderup. I det 16de Aarh. skrives Navnet Sadderup¹⁾. I det 17de Aarh. var her idetmindste 2 Gaarde.

I Smørpøt var tidligere en Mølle, der dreves under Sneumgaard; senere har Krogsqaards Ejere afkjøbt den Møllerrettigheden.

Arndrup. Navnet udledes af det gamle Navn Arne, hvorfor den ældste Form vel har været Arnathorp. 1325 † Erkebiskop Esger Suel i Lund, der til Ribe Domkirke for sin aarlige Sjælemesse gav sine Jorder i Arndrup, der aarlig ydede 5 Skpr. Hvede²⁾.

Lunde. Navnet betyder ved eller i Lunden, efter som Forholdsordet „at“, ved eller „i“ oprindeligt

ligviis menes Rug, var Afgiften 60 Skp. Rug, der i Penge var 1 Dre 3: $\frac{1}{2}$ Mk. Søbige Sølv, i vore Penge 2 Rdl. Da en Mk. er 16 Rdl., var nærværende Dting Jords Bærbi i vore Penge 48 Rdl., Afgiften bliver da $\frac{1}{4}$ Del af Bærbien. (Om Mynt- og Kornvæsenet se Belschov: de institutis militaribus Danorum regnante Valdemaro Secundo 1831 og „Kornprisen under Eric Ejegod“ i Molbechs nordiske Tidsskrift III. 378 fig., men vi savne desværre en fuldstændig Udvikling.) Den ældre Benævnelse Sol, maa ikke forveksles med den senere, der var $\frac{1}{4}$ Gaard eller 2 Mk. Sølv's Jord.

¹⁾ I Registeret til Grundtvigs Oversættelse af Saksø angives dette Sted, som det, hvor Svend Estridsen døde; men det er nu sikkert nok, at det var Byen Sudathorp, nu Søderup i Jordkirke Sogn i Sønderjylland. Sadderups gamle Navn viser ogsaa tydeligt nok Urigtigheeden af denne Formodning.

²⁾ Script. r. Dan. V 537. Hvede maa allsaa paa den Tid have været dyrket her.

har staaet foran og sat „Lund“ i Hensynsform, altsaa opr. „at (eller i) Lundi“. Endnu findes et lille Egefrat ved Byen. 1371 skjødede Bodil, Esger Es-kildsens Enke, Niels Jakobsens Søster ved Varde Syhsfelling al sin Ejendom i Lundermark til Thomas Iversen¹⁾. Ved et Syn 1636 var Lunde ikke ikke mere end 1 Gaard og 1 Bol²⁾.

Solbjerg. Biskop Kristjern i Ribe stiftede 1292 et Kapel og et Alter i Ribe Domkirke og gav dertil bl. a. sine Ejendomme i Tjæreborg og 3die Delen af alle Kristjern Lilles Jorder og $\frac{1}{2}$ Mk. Gulds Jord³⁾ i Solbiærigh mark, som han havde kjøbt af Niels Esbernsen, og alle sine Ejendomme i Aldrop, som han kjøbte af Boo Koli og hans Søner⁴⁾.

Brixbøl. 1566 fik Niels Raas, kgl. Sekretær, af Ribe Kapittel i Mageskifte 1 Gaard i Brixbøl og 1 i Arndrup for andet Gods⁵⁾. Et Fornavn „Brix“ nævnes i Tingbogen for 1649. Endelig ere i Sognet de 2 Gaarde Lude og Knude⁶⁾, de 3 smaa Gaarde „Trefant“ og tilsidst skulle vi nævne Byen

Dkvang. Henimod den østlige Side af Byens Mark findes et Boldsted, der rigtignok kun paa de

¹⁾ Grønlund 86.

²⁾ Tingbogen.

³⁾ 1 Mk. Gulds Jord var 8 Mk. Eslv i Jord eller 1 Hølggaard, $\frac{1}{2}$ Mk. Gulds Jord var altsaa en Halvgaard.

⁴⁾ Grønlund 8.

⁵⁾ Teg. o. a. L. IX. 79. Den nuværende urigtige Skrivemaade er „Bredsbøl“.

⁶⁾ Knude betyder maaskee Skov, smk. Bynavnene, Lindknud, Egknud.

højeste Steder neppe er $1\frac{1}{2}$ Alen højt; dog ses endnu tydelig hele den Vold, der gaaer fra Ost til Vest, der er lidt over 100 Skridt lang; af den ene af Tværvoldene er kun et Stykke paa 26 Skridt tilbage, men i Mands Minde har den været ligesaa lang som den første. Om de andre Volde er ingen Overlevering, ligesom ej heller nogen kan mindes den yderste Grav; af den inderste ere nogle Huller tilbage. Indenfor denne Grav er en Forhøjning, hvorpaa nu ligger en Bondegaard. Her stod engang det gamle Herresæde Øksvang, hvis Ladegaard laa paa samme Sted som nu den sydøstligste Gaard i Ønen, der for ikke ret mange Aar siden endnu bar Navnet „Ladegaard“.

Første Gang Øksvang nævnes, er 1406, da Niels Jensefsøn de Dremang solgte 3die Delen af Ødersthorp og Ødersthorp Fang (i Thorstrup Sogn) til Dronning Margrete¹⁾. Om Niels Jensefsøn da har ejet Øksvang, eller om den allerede da har tilhørt Ribe Bispestol, derom saane vi enhver Efterretning. Hvad der i Katholicismens Dage i saa høj Grad tjente til dens Anseelse, var Bispestolens Rigdomme. Biskopperne søgte nemlig at erhverve sig saa meget Jordegods som muligt, da de med Rette indsaa, at de derved kunde haandhæve sin Magt i Strid med Konge og Adel, naar de af sine egne Godser kunde udstrive det Mandskab, de behøvede. Det var dem især af Bigtighed at have faste Borge, i hvilke de kunde have faste Støttesteder i sine Bispedømmer. Ribe Bispestol var

¹⁾ Ældste Arkivregistraturer I. 7.

vist den mægtigste i Jylland. Som dens Herregaarde nævner Hvitefeld: Lønborg Bispegaard, Orlofgaard¹⁾, Hvolgaard, Brejninggaard, Møgeltonder, Bøvling, Volsstrup, Strandbygaard, Vejbjerg, Øksvang og Bispebjerg og det er neppe dem alle. Paa disse Gaarde ansatte Bispene tro og velsindede Adelsmænd, paa hvilke de i Nødens Time kunde stole, som Lensmænd, naturligvis ofte sine egne Slægtninge. 20de Novbr. 1498 fik Iver Munk kgl. Stadfastelse paa sin Morbroder Hartvig Suelø Overladelse til sig af Ribe Bispestol²⁾. Denne bekendte Mand sørgede vel for sine Slægtninge, og vi finde derfor ogsaa hans Svoger Henrik Stampe som Lensmand paa Øksvang, første Gang 1498. I dette Aar var Henrik Stamp i Ørvang wepner Tingsvidne paa Skadst Herredsting, da Hr. Broder Jensen, Præst i Grimstrup tog Lovhævd paa sin Præstegaards Tilliggende. Som geistlig Lensmand var han tilstede ved flere lignende Rets-handlinger, saaledes 1522 ved Indværelsen af Narre og 1529 af Øse Præstegaard. 1539 var han Tingsvidne paa Skadst Herredsting, om den Sluse, som Barde Indbyggere havde indrettet, havde gjort Skade paa Otto Klavsen til Nørholms Jord. 1536 var han til- ligemed en Del af den øvrige Adel tilstede paa Herredagen i Kjøbenhavn og underskrev Kristian III.'s Recess³⁾.

¹⁾ Dette er dog vist en Fejstagselle.

²⁾ Diplomatariet i Geh.

³⁾ D. Mag. 3 R. VI 129. Krag og Stephanius. Krist. III.'s Hist. II 495.

Stampe var ogsaa forlenet med Bispens Gaard Bisfelbjerg, som han havde 1508. 1533 fik Niels Lange Brev paa denne Gaard, naar Henrik Stampe døde. Han var ogsaa en Tid af Kongen forlenet med Nørholm, som han synes at have haft 1493¹⁾).

Henrik Stampe var en Søn af Mogens S. til Klarupgaard og Maren Stifeld. En Søster var gift med Per Galsfot til Mland i Thy, der efterlod 2 Sønner, Thomas og Otto. En anden Søster, Fru Edel i Søndervang i Ringkjøbing Amt, var 1542 Enke efter Niels Eriksen Krag til Kjellingbjerg²⁾).

Efter sin Svoger Per Galsfots Død, tog han dennes 2 Sønner til sig. Han synes at have været noget forsømmelig og da Thomas Galsfot fordrede sin Arv, sagde han til ham: „Giv dig tilfreds, dersom jeg lever og fanger mit Formaal, da skal jeg gjøre dig god Skjel for hvis Forsømmelse jeg var din Varge“. Men han fik intet. Derfor stævnedes efter Stampes Død Thomas Galsfots Sønner, Peder og Otto, Stampes Arvinger Niels Krag til Kjellingbjerg og Fru Edel i Søndervang 1550, at de skulde betale dem deres Ret. En Viborg Landstingsdom udsagde imidlertid, at de Vidner, som ere førte efter en Mandes Død have ingen

1) Ældste Arkivregistraturer II. 337.

2) Diplom. 26. Avg. 1407 nævner Henneke Stampe, der synes at have været en Sønderjyde. Luder Stampe 1417 (Hvitfeld 669) var ogsaa en Sønderjyde. Flere af de gamle Stamper nævnes i J. Badens Opuscula 440. Den bekjendte Statsminister, Henrik Stampe († 1789), hører ubentvivs slet ikke til denne Familie.

Magt. 1552 kom Sagen for Kongens Rætterting, men Stampes Arvinger beholdt Ret, uagtet ovennævnte Udsagn af Landsthinget blev forkastet som almindelig Regel¹⁾).

Stampe var gift med Karen Munk, Datter af Oluf Munk, Befalingsmand paa Silkeborg, og Søster til Biskop Iver Munk, der gav haade Stampe og hende, hvis hun overlevede ham, Livsbrev paa Øksvang. Ved Reformationen bleve Bispestolens Ejendomme inddragne under Kronen og med dem Øksvang; dog bekræftede Kongen Biskoppens Livsbreve. Stampe levede, som tidligere bemærket, endnu 1539, men ikke længe efter er han død og hans Hustru beholdt Venet. Hun havde følgende Indtægt heraf²⁾):

Rug, 18 Ørte³⁾,
 Byg, 17½ Ørte,
 Smør, ¼ Td.,
 Skovsvin, 10,
 Lam, 4,
 Høns, 8,
 Gæs, 4,
 Gjesteri, 15 Hefte eller 15 Mk. danst,
 Rede PENDING, 18 Sk. danst.

1544 maa hun have været død, ti i dette Aar folgte Kongen tilligemed en Mengde andet Krongods

1) Rosberup = Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme I. 128. 175.

2) Danske Samlinger i Geh. 88.

3) 1 Ørte er 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg, 20 Skp. Havre.

„til den næstkommende Omflags Behov“ til Kristoffer Munk til Krogsgaard: Duswong .og 2 Bol paa Duswong Mark, tilsammen taxerede for 1 Læst¹⁾ Korn, 1 Svin, og en anden Gaard sammesteds, taxeret for 2 Ørte Korn og 1 Svin, for 250 Daler²⁾.

Stampe og hans Hustru ligge begravne i Skadst Kirke. De efterlode sig ingen Børn.

Kristoffer Munk var en Søn af Hans Munk til Krogsgaard. Han har dog snart folgt Døsvang til sin Broder Jørgen Munk, der ejede den 1552³⁾; han var 1561 Kongens Hoffinde og blev næste Aar Befalingsmand over Frederiksborg og Krogen Len. 1564 ægtede han Dortha Galt, Datter af den magtige Kigens Raad, Peder Ebbesen Galt til Tyrestrup. Aaret efter forlenedes han med Bispebjerg, hvilken Gaard med Gods han købte 1567 og indtil da skrev han sig alene „til Døsvang“. 1574—75 var han forlenet med Lydumgaard. Han døde 12te Jan. 1577 og er begravet 3die Marts i Mølev Kirke. Hans Enke † 1579. Med hende havde han 4 Sønner og 4 Døtre, af hvilke sidste en † paa Døsvang 9 Aar gl.

¹⁾ 1 Læst Korn var 24 Ørter. Her menes ubestrikt Rug, som den Kornsort, der mest dyrkedes i Sylland og hvorefter man beregnede Taxten. Benævnelsen Hartkorn kom først i Brug i Slutningen af det 16de Aarh. og blev siden den almindelige Benævnelse for Landgildtaxten. Det betyder egentlig haardt Korn, hvorved menes Rug, Byg, Hvede, Ørter og Bønner, modsat blødt Korn, som er Havre, Boghvede og de øvrige Sædsorter.

²⁾ D. Saml. 88.

³⁾ Suppl. til Krist. III.'s Hist. 114.

I hans Tid maa ogsaa flere af hans Søstre have boet her, ti 4 af dem bleve begravne i Skadst Kirke ¹⁾).

Munks Enke satte sine 2 ældste Sønner, Hans og Frederik 1577 i Ribe Skole, hvor de kom i Huset hos den bekjendte Skuespildigter, davarende Rektor Peder Hegelund, ligesom deres Broder Peder, der døde i hans Hus 3die Dec. 1577 ²⁾). 16de Aug. 1582 forlode de Ribe med en Hovmester og droge til Tyskland forat fortsatte sine Studeringer. Blandt andre Steder opholdt de sig i Strasburg ³⁾), hvor der da var et berømt Universitet. 1580 fik de og deres Søsfende Erik Nykke til Skovgaard, Befalingsmand paa Ribershus, til Formynder, istedenfor deres nærmeste Slægtning, Peder Munk til Estvadgaard, der var forhindret deri. 1586 erklæredes Hans og Frederik Munk for myndige, hvorfor Nykke efter afgivet Reguskab skulde have sine Bærgemaalspenge, 3000 Daler, udbetalte, men Kong Frederik II. viste dem her sin synderlige Naade, idet han fik Summen nedsat til 900 Daler, „da Vi gjerne ville se eder til det bedste forføge“ ⁴⁾). Ved Skiftet fik Hans Bispebjerg, og Oksvang tilfaldt Frederik Munk, der i flere Aar boede her. 1588 mageskiftede han med Ribe Domkapittel og fik en Gaard i Bricksbøl for en anden Gaard. 1590 klagede en Mand i Skaaner over, at nogle af Munks Folk med en fredløs

¹⁾ Se især Begtrup: Familien Munk-Lange i Geneal. biog. Arkiv.

²⁾ Hegelunds Almanaffer.

³⁾ Begener: Anders Sørensen Vedel 187.

⁴⁾ J. Teg. III. 66.

Mand vare inddragne i hans Gaard og havde udkastet hans Gods under aaben Himmel, hvorom Munk fik fgl. Brev at erklære sig. 10de Sept. 1592 agtede han i Ribe Sofie Friis, Datter af Albert Friis til Harildskjær, Befalingsmand paa Ribershus, med hvem han vistnok fik betydelige Rigdomme. Vi se ham nu ogsaa som en virksom og driftig Mand, der købte en Gaard efter en anden. Saaledes købte han 1592 Krogsgaard, anlagde noget senere Sneumgaard og erhvervede sig Rugballegaard¹⁾. Det var gode og herlige Tider for Landet, i hvilke han levede, ingen Krige svækkede det, hvorfor Landvæsenet blomstrede og navnlig Studeopdræt var en rig Indtægtskilde for Adelsstanden. Munk var lykkelig som faa, han var rig og anseet, hvorfor han var Medlem af en Mængde Kommissioner og Skifter; hos sin unge Konge Kristian den Fjerde var han vel yndet; saaledes bleve han og hans Broder tillagte til at møde til hans Bryllup, 27de Novbr. 1597, paa Haderslevhus. Men Prøvelsens Tid kom paa hans ældre Dage.

Efter Albert Friis gif Harildskjær over til hans Sviger søn Truid Brynste, for hvem det gif tilbage, saaat hans Svigerinde, Fru Anna Friis, afg. Gert Rosentrandsnes til Stensballe, der var gaaet i store

¹⁾ Dansk Atlas's Angivelse, at han har anlagt Rugballegaard 1610 af 3 Bøndergaarde, er urigtig, ti den nævnes allerede 1473 (Klev. Saml.). Han har ogsaa ejet den før 1610, thi 23de Maj 1609 fik Lensmanden paa Koldinghus fgl. Brev at anvise ham Stolestader i Høver Kirke, hvor hans Sædegaard, Rugballegaard, er beliggende.

Forløfter for ham, magtte overtage Harildskjær; men hun kunde ej heller bestaa og maatte 20de Febr. 1622 overlade den som et brugeligt Pant til sin Svoger Frederik Munk, der havde godsagt hende for 40,000 Mark. Denne Sum kunde Munk ikke klare, hvorfor han kom i stor Ulejlighed; paa Herredagen 17de Juni 1623, maatte han derfor slutte en bestemt Overenskomst med sine Kreditorer, der 11te Septbr. s. A. fik (gl. Brev¹⁾), at da det faldt ham besværligt at udrede Summen saa hastig, forlangte han endnu en Maanedes Frist, hvilken Bøn Kongen understøttede; men han kunde dog ikke skaffe de fornødne Penge tilveje til den fastsatte Tid, hvorfor Udfaldet blev, at der blev gjort Indførsel i hans Gaarde, Sneumgaard og Rugballegaard, og noget senere maatte han afstaa Krogsgaard²⁾. Harildskjær og Øksvang beholdt han til sin Død, men han led hele sit øvrige Liv af Mæringsforger, og Indførsler og Udlæg i hans Gods skete nu stadig. Han er død mellem 17de Juli 1633, da han fik (gl. Befrættelse paa nogle Ejendomsbreve og 16de Febr. 1635, da Jesper Friis fik (gl. Brev ved Skiftet efter afg. F. Munk at paatage sig Bærgemaalet for hans Sønner, der vare udenlands, og Mogens Bay til Bjerre Bærgemaalet for Døtrene. Hans Død er altsaa vel falden 1634, men hvor han døde eller ligger begravet, vides ikke. Han havde 7 Sønner og 7 Døtre, af hvilke de fleste dog døde unge. Sønnen Jørgen fik Harildskjær, men

¹⁾ 3. Teg. VII. 216.

²⁾ Klev. Saml.

han maatte som Faderen altid kjempe med Næringsforger.

Hvad der især har interesseret os hos Munk, er hans Optræden som sin Fødeegns Forsvarer mod Tjender. I Nastrup Sogn, Gjording Herred, gaar midt imellem Nastrup og Bolding et Hedespor ud i Heden mod Nordvest, der fører Navnet Frederik Munks Vej; følger man den et Kvarters Tid, kommer man til en lille Bæk, og paa den nordlige Side af denne treffer man en stor Mængde Jordvolde og opkastede Forhøjninger. Ved nærmere Undersøgelse bemærker man da en, nogle hundrede Alen lang, Vold, der gaar langs med Bækken fra Ost til Vest og en ligesaa lang langs med Sneum Na, i hvilken Bækken lidt nedenfor falder. Paa de andre Sider ere ingen Forstandsninger, men kun udstrakte Heder. Indenfor de 2 Volde ere 4 halv. fredsformede Standser, der vende mod Syd. Denne Befestning kaldes Frederik Munks Lejr.

I den bekjendte Trediveaarskrig i Tyskland havde de betrængte Protestanter henvendt sig til Kong Kristian den Fjerde i Danmark, der ogsaa Aar 1625 kom dem til Hjælp, men næste Aar i August Maaned blev overvunden af den frygtelige Hærfører Wallenstein, der, uagtet Kristians kraftige Anstrengelser, i Efteraaret 1627 drev ham tilbage gennem Halvøen til Rolding, hvorfra Kongen drog over til Kjøbenhavn, da han ei kraftigt nok understøttedes af sine Forbundsfaller og sit eget Rigsraad; derpaa udbredte Wallensteins rovbegjerlige og blodtørstige Skarer sig over hele Halvøen, hvor de

anrettede de forfærdeligste Ødelæggelser. Det er derfor intet Under, at Befolkningen samlede sig for selv at forsvare sin Ejendom, og dette skal være skeet i alle de 3 Krige i det 17de Aarhundrede.

Det er imidlertid vanskeligt, af Beretningerne om flige Bøbninger at udfille dem, der høre til de enkelte Krige, men Frederik Munks Lejr maa henhøre til denne, da det var det eneste fjendlige Indfald, han oplevede. Her maa han altsaa have samlet Egnens Beboere, sagtsens hele Familier, ti Pladsen kunde godt rumme flere Tusinder, dog vistnok mere forat undgaa Fjendens Volds handlinger, end for i Skarer at angribe dem; i det højeste have de vel ligget i Baghold for mindre Strejfpattier. At denne Lejr, som Nogle ville, har staaet i Forbindelse ved Forlængelsen af Frederik Munks Vej med de saakaldte Fjendhytter i Hejnsvig Sogn, er rimeligt nok, ti ogsaa her forsamledes hele Familier, der grove sig ind i Sandbankerne, men de henføres ellers til Krigen 1657—60; der er dog intet i Vejen for, at man i de forskjellige Krige har benyttet de samme Tilflugtssteder.

Nu er Sagnet uddøet, og mekanisk nævnes de blotte Navne, uden Kjendskab til Munk og hans Ledfagere. Oksvang er rimeligvis ogsaa ødelagt af Fjendehaand i denne Krig til Gjengjeld for Ejerens Fædrelandsfind, og den nævnes ikke senere. Ogsaa herom tier Sagnet, der ej engang kjender Maaden, hvorpaa den gif tilgrunde. 1636 hørte Oksvang som en By under Krosgaard. 28de April 1657 toges Tingsvidne, at 2½ Gaarde i Oksvang laa øde, uden Be-

byggelse og Axl, og som Krogsgaard altsaa ikke kunde faa Vandgilde af, men hvorledes de ere blevne øde, angives ikke¹).

Stadst Kirke.

Stadst Kirke er meget højt liggende, hvorfor den kan ses mange Mile bort. Den er selv høj og anseelig og er opført af hugne Kampesten. Den tilhører Rundbuestilen, hvilket ses af de nu tilmurede, rundbuede Vinduer, hvorved dens Alder idetmindste maa sættes tilbage til det 13de Aarh. I sit Indre har den Svælvinger. Altertavlen har i Midten Nadverens Indstiftelse, til venstre Kristi Daab, til højre Kristus i Gethsemane, ovenover Korsfestelsen og Opstandelsen og øverst oppe Himmelfarten. Den er uden al Kunstværk og rimeligvis fra forrige Aarh. Døbefonten er af Sten af den almindelige simple Form. Prækestolen, sandsynligvis ogsaa fra forrige Aarh., har daarlige Billeder af Evangelisterne, Paulus og Frelseren. Stolene ere fra 1737. Kirkens vestre Ende er ved et højt Rækværk skilt fra den øvrige Kirke; i dette Rum stode til 1857 Risterne af Jørgen Bruun til Krogsgaard † 1759 og Hustru Johanne Madsdatter Bundesen, Regimentskvartermester Rasmus Bundesen † 18de Marts 1702, Jørgen Bruuns Datter Maria Anna Bruun † 10de Maj 1751, hendes og (Amtsforvalter) Lavrids Kristensens Datter Johanne † 14de Juni 1763 og en Riste uden Indskrift. Tæt herved er et Gravmæle

¹) Tingbogen.

over Brun og hans Hustru og højere oppe i Kirken over Lambert Hansen, f. 1713 † 1788 og hans Hustru Maren Mortensdatter, f. 1713 † 17. ., Halvgaardsfolk i Arndrup, — paa Latin: »Diffiteri nequeo, me Lambertum carum habuisse, qvam quidem ambiguitatem sic accipi oportet, ut et ego illi et ille mihi semper fuerit carissimus; ita dixit, ita monumentis mandari jussit defuncti domini. Krosgaard, Anno 1790.« Dette maa oversættes omtrent saaledes: „Jeg kan ikke negte, at jeg har haft Lambert kjær, og dette maa opfattes saa gjensidigt, at baade jeg altid var hans og han min kjæreste Ven; saaledes har den afdødes Herre sagt, saaledes har han ladet skrive paa Mindesmærket. Krosgaard, Aar 1790.“ Herren havde ogsaa i sine unge Dage været Hører ved Ribe Latinskole!

Man skulde vente i denne Kirke at finde mange gamle Mindesmærker, men disse ere alle forlængst forsvundne; alle katholicke Billeder og Udførelser, Oksvangs Begravelse under Koret, Baabenmærker paa Stolene.

Baabenhuset er af hugne Sten. Det høje Taarn var ogsaa tidligere opført af dette Materiale¹⁾, men nu er den største Del Mursten; denne øverste Del er rimeligvis opført 1724, hvilket Aarstal med Navnetrækket M. C. (∴: Maturin Castensen) staar paa det. Det er forsynet med Spir. I den katholicke Tid var Kirken helliget St. Martinus eller Hellig Morten.

¹⁾ Indberetning til Ole Worm 1638.

Stadst Kirke hørte til Kantoratet ved Ribe Domkapittel¹⁾; den og Tærne Kirke folgtes af Kongen 1687 tilligemed Raldsret til Borgermester Kristoffer Eastensen i Ribe, efter hvem de arvedes af hans Søn, Mag. Maturin E., der var Præst her.

Tærne Sogn.

Navnet forekommer første Gang i Begyndelsen af det 14de Aarh. og skrives da Tarn; noget senere er Formen Tærn. Oprindelsen til dette Navn er mørk; det maa være sammentruffet af et længere Ord, men da vi ikke have Formen langt nok tilbage, kunne vi ikke sige, hvilket dette er. En Formodning have vi imidlertid, at Navnet afledes af det oldnordiske jadarr, der betyder det yderste af noget, dernæst en Strandbred; med det bestemte Kjendeord faa vi Formen jadarrinn, Strandbredden, sammentruffet Tadrin, Tarin, Tarn, hvilket ikke modsiges af Sprogets Lov²⁾; Betydningen stemmer ogsaa overens med Veligheden.

¹⁾ Ripæ Cimb. 155.

²⁾ Den jydste Udtale er Jan (med stridende Tonehold); da „ærn“ paa jydsk altid udtales „an“, faa vi den Form der bør bruges i Skriftsproget, „Tærne“, da Slutningens e skal udtrykke Dialektens stridende Tonehold, thiønt dette „e“ ej er oprindeligt. Den stridende Udtale er fremkommen ved Navnets indre Sammentrækninger. Jadarr forekommer endnu i Staaens Lov (Thorsens Udg.) S. 18

I Sognet findes 118 Gravhøje; af disse ere 2 Langdysfer, altsaa Begravelser fra Stenalderen, 1 paa Kvaglund, 1 paa Veldbæk Mark; ude ved Habet paa Æsbjerg Mark paa en høj Banke findes ogsaa en saadan, medmindre det er 2 runde, tæt sammenliggende Høje; den kaldes Store Bavnhøj. De 2 sikre Langdysfer ere dog slemt mishandlede ved Gravning efter Sten, der ere meget efterspurgte og af hvilke navnlig en stor Mengde ere anvendte til Demningen paa Sønderho. Ved Siden af den paa Veldbæk Mark er et dybt Hul, af hvilket tydelig nok den Jord, der er anvendt til Højens Opførelse, er opkastet, hvortil man ellers sjelden finder Spor. I Æsbjerg er foruden Store Bavnhøj ogsaa Lille B., der ogsaa er opkastet paa en høj Punt ved Havet.

Paa Tærne Mark ere 2 Høje, der kaldes Tinghøje; de have neppe været bestemte til Herredstingsstævne, men snarere Fjerdings- eller Sognestævne.

I Rørkjær fandtes 1860 i en Høj en Guldspiralsring, ikke i Højens Midte, men i en Begravelse med brændte Ben i Udkanten. I hele Højen vare 9 hinanden lignende Begravelser. Den i Midten, der altsaa var den ældste, indeholdt foruden en Potte med brændte Ben en Stenspydspids eller Kniv; dette tyder paa, at man i Broncealderens ældste Tid ogsaa benyttede Bronceredskaber, og det er slet ikke saa sjelden,

med Formen iathur, og Bald. sæll. Lov S. 44, 46, 47: iathær. I Norge betegner Sabarr „dels et fladt Forland, dels en Række af Gaarde“. (Munchs Norges gamle Geografi S. XIV.).

som det vel almindelig antages, at finde Stensager i Bronzetidens Grave. Idetmindste har nærværende Skrifts Forfatter bemærket dette flere Gange. Saaledes fandtes 1860 i Bognsbøl i Udkanten af en Høj sammen med brændte Ben en Stenkniv, paa Spangsbjerg Mølles Mark samme Aar og under samme Forhold i Midten af en Høj en Stenkniv og flere Raverler af en meget simpel Form. I Bobøl, Føvling Sogn, fandtes samme Aar i Udkanten af en Høj, sammen med brændte Ben, en Stenkniv af temmelig almindelig Form. Heraf ses altsaa, at ikke alle Stensager ere fra Stenalderen, men at de endogsaa almindelig, idetmindste i Bronzealderens ældre Tid ere brugte.

I en anden Høj i Rørkjær er 1860 ogsaa funden en Guldring.

I 1833 fandtes i Baldersager en Stenkniv sammen med brændte Ben. Samme Aar fandt man i Store Høj sammesteds en Stenøkse og i Sorte Høj i Spangsbjerg en Bærnøkse, hvilket indsendtes til Oldnordisk Museum.

Bjer og Gaarde i Sognet ere:

Færne, hvor Præstegaarden ligger.

Baldersager. Nu skrives Navnet almindelig Bollesager, men saa langt vi have Opskrifter deraf tilbage, hele det 17de og noget af det 18de Aarh. var Skrivemaaden Bolders- og Bollersager, og saaledes er Udtalen endnu stadig, nemlig med stødtonet Betegnelse af den første Stavelse, hvorimod „Bollesager“ vilde udtales med sridende Tonehold. Navnet betyder

altfaa en Ager, der var helliget til den milde Gud Valder.

Kvaglund. Maaſke ſkal Navnet udledes af det gamle kvaka, at kvindre; ſml. Navnet Fuglſang Skov.

Spangſbjerg, i Midten af forrige Aarh. endnu kun 1 Gaard, er nu udſkiftet i 5. 1427 pantsatte Bøvner Nyder Eſbensen, til en velbaaren Kvinde, Ingeborg, Jep Jenseſ Efterleverſke af Warthæ (Varde) „Spongziærgh gaard oc Spongziærghz møllæ liggendis i Skasharet i Ternæ foghen meth alle ſynæ tilliggilz, ſkow oc mark, ager oc æng oc fiſtewan, woth oc thiur (tørt) jnctæ wdtageth“ for 100 Mk. ſom i Lybæk og Hamborg ere genge og gjæve. 2 Aar efter, ſolgte ſamme Nyder Eſbensen og hans Broder Emel ſamme Gods til ovennævnte Ingeborg Jep Jenseſ.

Det næſte Dokument, vi have om Gaarden, er fra 1445, Tirsdagen før St. Gregorii Dag, da der toges Tingsvidne om, at 3 Bønder fremviſte et Vidne af 12 Selvejerbønder, at de aldrig andet kunde ſpørge eller mindes, end at det ſamme Gods, ſom de udviſte, laa til Spangſbjerg, nemlig 18 Agre og 10 Agre, der laa op til Eſge Pedersens Huſ, hvilken Jord Gregers Jepsen og Henrik Eysen trette om. Gaarden ſynes da at være ejet af Bønder, hvis ikke Gregers Jepsen var Fru Ingeborgs Søn. 1624 udlagde Jørgen Krag til Endrupholm den i Magesliſte til Kong Kriſtian IV.

Bognsbøl. Navnet udledes af Mandſnavnet Bogn og Bøl, Bolig. 1445 ſkrives det Wonsbøl. I det 17de Aarh. var her kun 1 Gaard.

Strandby. Imellem dette og Nordby paa Fjans er daglig Færgesfart; men Strandby selv har ingen Færges, hvorfor Rejsende, der ville over paa andre end de almindelige Tider, ofte længe maa vente, inden Baaden fra Fjans ifølge et givet Tegn indfinder sig.

Maade var tidligere 1 Gaard, der 1642 beboedes af Kaptejn Anders Mogensens til Møgelgaard; den var en kgl. Fæstegaard, men var givet ham, som Tilfeldet var paa den. Tid med Officerer, ligesom endnu i Sverig, paa Livstid uden Afgift¹⁾. Navnet betyder Eng og bør skrives Maade.

Beldbæk. Navnet udledes af Beld, jndst Be-navnelse paa en Kilde, og Bæk.

Novrup skrives ellers urigtigt Norup.

Tovrup. Navnet maa vist udledes af Mandsnavnet Tufi eller Toki, altsaa den ældste Form Tufathorp eller Tokathorp. 1637 maa den have været øde, ti 22de Febr. skiftedes Tovrup Mark mellem de 2 Gaarde i Novrup, de 2 Gaarde i Beldbæk og Ugelviggaard²⁾.

Esbjerg. Navnet udtales med langt æ, bør altsaa skrives Esbjerg; det afledes af Kvindenavnet Ejsa, vldnordisk altsaa Aesubjærg.

Nørkjær var i det 17de Aarh. kun 1 Gaard.

Gammelby. Navnet maa vist ikke udledes af gammel, da der ikke findes nogen By, der i Mod-sætning hedder Nyby, men af Mandsnavnet Gamle.

¹⁾ S. Indlæg.

²⁾ Tingbogen.

Ugelvig var i Midten af forrige Aarh. kun 1 Gaard; Sagnet fortæller, at her for flere hundrede Aar siden boede en rig Bonde, der havde Huset fuldt af Korn; engang fik han Besøg af Kongen, der maatte tage tiltakke med at sidde paa en Kornsaek.

1440 nævnes en Gaard Stydkjær i Tærne Sogn.

Da Sagnet Enge og Marker ligge saa nær ved Havet, er det en Følge, at Stormfloder maa have en skadelig Indflydelse herpaa. Men sjelden have de lidt saa stor Skade som i det 17de Aarh., hvor 3 stærke Oversvømmelser kom kort efter hinanden. Det var 6te Juni 1631, 11—12te Oktb. 1634 og 27de Juni 1642, ved hvilken sidste baade Kornet og Engene aldeles ødelagdes, saa Beboerne i Forening med Sneum, Tjæreborg, Darum, Bilslev, Fardrup og Vester Vedsted ansøgte Kongen om Lettelse i Afgiften, hvilket ogsaa bevilgedes¹⁾.

Tærne Kirke.

Kirken er opført af hugne Sten og er af en betydelig Størrelse. Den tilhører Rundbuestilen, hvorom de smaa, nu tilnærede, rundbuede Vinduer vidne. Skriftlige Dokumenter bevise ogsaa dens Ælde, ti 1306 lagde Biskop Kristjern i Ribe til Provstiet over Warwith syssel ecclesiam (Kirken) in Jarn, saaledes at Domprovsten skulde nyde Kirkens Indtægter, imod at

¹⁾ 3. Indlæg.

lønne en Kapellan¹⁾. Kirken har Hvalvinger. Alter-
 tavlen er smuk; i Midten Nadverens Indstiftelse, til
 Venstre Kristi Daab, til Højre Kristus i Gethsemane,
 ovenover Korsfestelsen. Den har følgende Indskrift:
 „Denne Table er paa Kirkens Bekostning oprettet
 1653, da arlig og velbyrdig Mand, Erik Krag til
 Bramming, R. Maj. overste Sekretar, var Diaconus
 ved Ribe Domkapittel og denne Kirkes Patron, Hr.
 Hans Jensen Hersleff Sognepræst, og stafferet 1654,
 Hr. Sorgen Duffen Mølev Sognepræst, Peder Nielsen
 Provstens Forvalter og Peder Kristensen i Strandby
 Kirkeværge.“ I Koret er et prægtigt Gravmæle over
 Præsten Mag. Maturin Eastensen † 1747²⁾. Fra
 Koret er en Udbygning i Syd, forhenværende Sakristi,
 hvori staar hans Kiste og 3 smaa, indeholdende Vigen
 af hans Efterfølger, Hr. Bøtchers Børn. I Kirkens
 Østende er Korvinding. I Vestenden staar den gamle
 Altertavle fra den katholske Tid, dannet som et Skab
 med 2 Fløjdøre. I Midten sidder den kronede Jomfru
 Maria, til højre Gud Fader, og til venstre Hellig
 Morten, forestillende en Biskop, der giver Almisse til
 en knælende Tigger. I Sideffabene ere de 12 Apostle
 i mindre Skikkelse. Hvad der giver Kirken et mindre
 godt Udseende er de 3 Raoder Stole, hvorved den
 mellemste Gang forsvinder og med den en Del af
 Perspektivet. Baabehuset er dels af hugne Sten,
 dels af Mursten. Taarnet var tidligere udelukkende

¹⁾ Ripæ Cimbricæ 152.

²⁾ Indskriften læses i Hofmans Fundationer IV. 586.

hugne Sten¹⁾), men nu er den nederste Del kun af dette Materiale. I den katholske Tid var Kirken helliget til den hellige Morten.

Den ejes nu af Beboerne. Af Kongetienden oprettede Kristian Fischer til Allinggaard og Gravballegaard 1759 et Fideikommis for den ældste Søn blandt Efterkommerne af hans Svoger, Amtmand Teilmann. Fideikommisset bestaar endnu; den nuværende Ihænderer er Hr. Julius Teilmann.

Præster:

Før Reformationen nævnes Hr. Søren 1502 og Hr. Jens Thomsen, Kapellan til Tærne Kirke, der 1514 af Mag. Gunde Lange i Ribe, der som Domprovst havde jus patronatus til Tærne; fik Feste paa Tærne Præstegaard²⁾).

Efter Reformationen:

1. Hr. Palle? (Se nedenfor under Hr. Hans Hersleff.

2. Hr. Søren Pallefen Tærne fik 20de Juli 1569 fgl. Brev paa Feste af nogle Enge, der tilhørte Tærne Kirke, ti da nogle Bønder tidligere havde haft dem i Brug, befrygtedes, at de tilsidst vilde tilvende sig dem aldeles. Han † 16de April 1590. Af hans Børn kjendes de 2 Efterfølgere og Eske, der blev Præst i Bramming og Hunderup.

¹⁾ Indb. til Ole Worm.

²⁾ Rørholms Arkiv.

3. Hr. Hans Jørgensen Ferne, ord. 17de Juni 1590 og † allerede 2den April 1592.

4. Hr. Palle Jørgensen Ferne blev sin Broders Efterfølger. Han ægtede 13de Oktb. 1594 Bolde, Mathias Jønsens Datter, men hun † i sin første Barselseng 1597, hvorpaa han 3die Juni 1599 giftede sig med Anna, Datter af Mag. Jøns Simonson i Gamst. 17de Marts 1606 fik Lensmanden paa Kiberhus Albert Steel fgl. Brev, at Hr. Palle havde beklaget sig over, at Børgemaalet for hans Søsterbørn var ham besværligt, især da den enes Ret faldt i et andet Herred, hvorfor Steel skulde beskikke dem en anden Børg¹⁾. Han underskrev 1608 Kristian den Fjerdes ældste Søn Kristians Hyltingsakt.

Af hans Børn kendes Jørgen Palleesen Ferne, der blev Magister og † som Præst i Varde, Peder, der blev Byskriver i Ribe, Hans, der boede i Glibstrup, Jon, Borger i Ribe, Jøns, og Boel gift med Efterfølgeren; alle disse gave, 5te Dec. 1637, Moderen Afkald paa al sin Arv efter Faderen²⁾.

5. Hr. Hans Jønsen Hersleff, Søn af Hr. Jøns Jønsen i Herslev og Vinuf, blev Præst her 1637 og forpligtede sig paa Stadst Herredsting, 5te Dec. 1637, aarlig at levere Formandens Enke, hvor hun vilde, i Præstegaarden, Ribe eller Varde, 8 Td. Rug, 4 Td. Bng, 2 Td. Havre, 6 Daler i rede Penge, 6 Grise, 4 Lam, saamange Klyne og Tørv, som hun

¹⁾ 3 Teg. V. 277.

²⁾ Tingbogen.

behøvede, Foder til en Ko og anstille sig imod hende i Ord og Gjæringer, som han vilde være bekendt for Gud og Menneſter. Han døde i Slutningen af 1653 eller Begyndelsen af 1654, hvorpaa hans Slægtninge indgave følgende Ansøgning til Domprovst, kgl. Sekretær, Erik Krag til Bramming: „Gunnſtige, Belbyrdige Hr. Sekretær! Efterſom den almægtigſte gode Gud ved den timelige Død til ſig har kaldet vor, nu ſalige, kjære Broder og Svoger, Hr. Hans Jensen Herſleff, Guds Ords Tjener til Jarne og Skadft Sogne, ſaavel ſom ogſaa nogen kort Tid tilforn iligemaade ogſaa heden kaldet vor kjære og nu ſalige Søſter og Svogerſke, Boel Pallesdatter og de ſalige Folt dennem 5 højtbedrøvede Børn have efterladt, nemlig tvende Dreng og trende Døtre, ſom nu igjen efterleve, og efterſom Eders Belbyrdigheds Fromhed paa Hans kgl. Majestats Vegne har Jus patronatus til Jarne Kald og der paa Stedet af de ſalige Perſoners efterladte Børn findes en Pige ved Navn Kirſten Hansdatter, ſom, Gud være lovet, er kommen til hendes Alder og Aar, ſaa hun, om ſaa vor Gud det havde forſeet og Eders Velb. Fromhed ſig de fattige fader- og moderløſe Børns Angſt og Nød ſig vilde lade gaa til Hjertet, være hende fattige Pige behjælpelig, at hun maatte nyde Kaldet med den Perſon, ſom Eders Velb. Fromhed fremsendte. Vi være begge to hos Eders Velb. Fuldmægtig, Peder Nielsen paa Bramming, han berettede at have ſkrevet Eders Fromhed til herom, ſaa denne fattige Pige, ſom dog, Gud være lovet, har nogle Midler, maatte nyde Kaldet, de andre

hendes fattige Søstende til Trøst og Husværelse, efterdi hendes salig Morfader, Hr. Palle Jørgensen og hans Forfædre ungefehr udi 150 Aars Tid af Gud og Dyrighed har nydt og besiddet samme Børne Præstegaard og Kald; tilmed have hendes salige Forældre nu nyligen forbygget en anselig Sum Penge af deres Formue paa Præstegaarden; derfor ikke paatvivlende Eders Velb. Fromhed jo for Guds Skyld vorder os herudi bønhrig og med en liden Skrivelse Eders Velb.'s Fuldmægtig Peder Nielsen befale, at han dermed maatte have Opsyn, at det fattige faderløse Børn maatte blive udi bemeldte Kald og ikke blive forstødt. Saadan Eders Velb. Velgjerning vil den allommægtige Gud, som alle gode Gjeringer belønner rigeligt, erkjende og vi af vor Ringhed med største Taknæmmelighed slikt, saalænge vi leve, med Pligtshyldighed igjen vide at fortjene, bedende yndmygelig, at Eders Velb. Fromhed os ikke for denne vor dristige Frihed vilde fortænke, anseende den høje Nød os dertil trenger, efterfom de fattige faderløse Børn nu næst Gud intet andet Forsvar har end som Eders Velb. og os fattige Mand. Onskende Eders Velb. samt adelige Frue og alt hvis hjært er, under den trofaste gode Guds Bessjermelse til Liv og Sjæl.

Actum Ribe, den 15de Februar 1654.

Eders Velb. Tjenere altid

Jens Jensen Hersleff. Peder Ballefen Jerne¹⁾."

Der er ingen Grund til at betvivle, at deres Bøn blev opfyldt; Sønnerne kom ogsaa frem i Verden,

¹⁾ D. Saml. 179.

Balle Hansen Terne blev Præst i Herninge i Fyn og Hans i Hammelev og Ensløv i Aarhus Stift.

6. Hr. Jørgen Oluffen Alslev var en Søn af Hr. Ole Jørgensen Riber, Præst i Alslev og Hoftrup og blev Præst her 1654.

7. Hr. Bent Jakobsen Varde, rimeligvis født i Varde, blev Student fra Ribe 1656 og ord. til Præst her 26de Jan. 1659. Han førte 1663 Proces med Bønderne om Farne Kirkeenge, hvilke tildømtes Præsten altid at have i Feste. Hans Søn Jakob Benzon blev 1699 Præst i Vejen og Løborg.

8. Hr. Hans Pedersen Bartsfer blev Student fra Ribe 1667, 1670 blev han Præst i Hunderup, hvorfra han 1672 kaldtes hertil. Han † 1701. Han var 1) gift med Birgitte Pedersdatter Høst, rimeligvis Søster til Hr. Jakob Pedersen Høst i Nørre Nebel; med hende havde han ingen Børn. 2) Margrete Nielsdatter Olgaard, maaske en Borgerdatter fra Varde. Hun † 1696 efterat have født ham en Søn og en Datter. 3) Lene Nielsdatter Kragelund, en Datter af Præsten Hr. Niels K. i Lejrstov og Jorstrup. Hun fødte ham en Søn og † 1701. I hans Tid begynder den ældste Kirkebog.

9. Mag. Maturin Eastensen er født paa Nybelgaard i Gram Sogn, som hans Fader, Borgermester i Ribe, Kaspar Kristoffer Eastensen ejede, 30te Avg. 1669. Han blev Student fra Ribe Skole 1688, men forlod efter Indskrivningen ved Universitetet Kjøbenhavn og drog til Haderslev, hvor han vejleddes i sine Studeringer af Dr. med. Grubbe i 2 Aar, hvorpaa

han igjen drog til Kjøbenhavn, tog 2den Examen og blev Alumnus paa Borks Kollegium, hvor han siden blev Inspektør. Efter Datidens Skif holdt Alumnierne paa Kollegierne Disputatser og C. udmærkede sig ved sin Ferdighed heri, og ved sin Kyndighed i de mathematiske Videnskaber, saa at han blev anbefalet til den berømte Professor Ole Rømer, der tog sig af ham og vejlede ham, og han blev anseet for en saa dygtig Mathematiker, „at han let kunde have opnaaet et Professurat, hvis det havde været ham om at gjøre.“ Han tog imidlertid theologisk Attestats og 1698 Magistergraden. Han blev kaldet til Formandens Efterfølger som Præst her af sin Fader 1ste Marts 1701 og da Hr. Bartscher kort efter døde, ordineredes han 19de Novbr. s. A. 1739 blev han Provst og døde ugift 7de Novbr. 1747. Som naturkyndig maatte han blive betragtet som en, der havde gaaet i den sorte Skole og mange Fortællinger, der virkelig bære Præg af Troværdighed, færdes endnu blandt Folk om hans Dngtighed i Manen og Uddrivning af Ulander. Endogsaa fra andre Landsdele, som fra Fyn, hvor han engang manede en Djævel fra et Menneske ind i en Hund, hentede man Mester Maturin. Han samlede sig en paa den Tid betydelig Rigdom, saaat han foruden 5000 Rdl., der tilfaldt hans Arvinger, til Stiftets Kirker, Skoler og fattige, testamenterede omtrent 20,000 Daler, hvilket Legat endnu bestaar. 3 sine sidste Aar var han Ejer af Herregaarden Hennegaard, der paa Auktionen efter ham, 18de April 1748, folgtes til Borgermester Johan Krag i Varde.

10. Hr. Johannes Tobias Botcher var en Søn af Rektor B. i Frederits og Eastensens Søster. Han blev kaldet hertil 12te Januar 1748, ifølge sidste Dnsse af Formanden, der tillige var Kirkeejer. I sine sidste Aar holdt han Kapellan, resignerede 1789 og † 17de Febr. 1792, 73 Aar gl. Han var gift med Anna Lethe Bruun, Datter af Justitsraad B. til Krogs-gaard. Hun † 1806, 81 Aar. Med hende havde han 6 Børn, af hvilke en Datter blev gift med Kapellanen Hr. Niels Lang og † 1779¹⁾).

11. Hr. Niels Bønnelykke er født 1756, tog Attestats 1784, blev kaldet til Hr. Botchers Kapellan 1787 og til Sognepræst her 16de Septbr. 1789. Han døde barnløs 12te Dec. 1826²⁾).

12. Hr. Søren Spandet Hjort, en Søn af Kjøbmand Palle H. i Ribe, er født sammesteds 8de Febr. 1765. Han blev Student fra Ribe 1782, tog Attestats 1787. Nogle Aar baade før og efter Attestats var han Huslærer paa Endrupholm. 1793 blev han personel Kapellan i Hundslund, Aarhus Stift, 1800 Præst i Frøslev og Møllerup paa Mors, 1809 i Thorstrup og Horne, 1827 her, hvor han † 24de Marts 1835. Han var gift med Medtildte Helene, Datter af Pastor Jakob Hyphoff i Thyrted og Ut ved Horsens. Med hende havde han 4 Sønner, af hvilke 1 er Præst i Brøns, 1 i Spandet, 1 Mølle-

¹⁾ Hr. Niels Lang blev siden Præst i Bilslev og Sunnerup.

²⁾ Hans Halvbroder, Alejuimed Erik B. † hos ham 21de Febr. 1808.

hngger og en Datter, gift med Herredsfoged Rosenørn i Varde.

13. Hr. Gabriel Koch er født i Ribe, 7de Maj 1783, hvor hans Fader var Kemner. Han blev Student fra Ribe 1801, tog Attestats 1806, hvorpaa han blev Lærer ved Borger-skolen i Ribe. 1808 blev han personel Kapellan hos Provst Riis i Daler, 1810 Præst i Randrup, i Mjollen tillige 1815, og 1835 her. Han resignerede 1858 og døde hos Datteren i Tærne, 29de Novbr. 1861. Han var gift 1) med en Datter af Pastor Radoor i Tønder, med hvem han havde en Søn, der er Gaardmand i Hillernp, Bilslev Sogn; 2) med Margrete Ramus, Datter af Provst R. i Brøns. Hun † 9de Marts 1858. Med hende havde han 9 Børn, 5 Sønner og 4 Døtre, af hvilke første 1 er Kjobmand i Ribe, 1 Bertshusholder i Rendsborg, 1 Farver og 2 afdøde ugifte; af Døtrene er 1 Enke efter afdøde Uolsbruger Krag i Ribe, 1 gift med Pastor Sparremohn i Sneum, 1 gift med Gaardmand Hans Hansen i Tærne og 1 død ung.

Han havde til Kapellan Niels Kristian Fausing, der 1857 kaldtes til Præst i Thorsted og Hover, hvor han samme Aar døde.

14. Hr. Mikael Rodewald Gjørup Ulsens, født 10de Juni 1824, er en Søn af Hr. Erhard Kristian Ulsens, da Præst i Ulborg og Raasted. Han blev Student 1840 fra Odense Skole, tog Attestats 1844 med bedste Karakter og blev 1846 Adjunkt i Aalborg. 11te Avg. 1849 ægtede han Erasmie Sofie

Åsfens, Datter af Pastor A. i Aarslev, Aarhus Stift, med hvem han har 3 Sønner. Han ord. 4de Avg. 1858.

Sneum Sogn.

Navnet skrives i det 14de Aarh. Sneathum og betyder „paa Skræningerne“ (oldnordisk å sneidum); Byen Sneum, hvorefter Sognet har Navn, laa ogsaa ved Aaen. Mod Vest grændser Sognet til Vesterhavet, ved hvilket det har sine frugtbare Markstenge paa den flade Kyst. Paa den har man tidligere ved Havstokken fundet en Mængde Trærødder, ligesom i Tjæreborg og Darum, hvor der findes Sagn om en stor Skov, der har staaet, hvor nu er Vand og heddet Skjøgum; ogsaa langt sydligere, ved Nibbsaaens Munding, har man samme Beretning, ligesom at Vandet har gaaet langt længere mod Vest; i Bærne fortælles, at der engang ikke har været større Afstand mellem Fastlandet og Færø, end at et Fjeld kunde lægges mellem begge Lande. Endnu har dette stille og rolige Hav, som her findes, stor Magt, saaat gamle Folk kunne mindes store Enge, hvor nu er Vand.

Sognets Østgrændse dannedes tidligere af Sneum Aa, der i hele sit Løb gjør Grændsen mellem Skadst og Gjørding Herreder, men i en tidlig Tid ere Byerne Tømmerby og Terpager tagne fra Branming Sogn og lagte hertil; de hørte endnu indtil 1859 til Gjørding Herreds verdslige Omraade. Dog har der ofte

varet Strid om, hvor de hørte hen; saaledes bevisste Hr. Knud Barfod i Sneum for Tinge 29de Maj 1649, at Husmand, Husfolk og Gadehusfolk baade af N. og S. Tommerby havde gjort Høstdage til Præsterne i Sneum, Præst efter Præst, der igjen har betjent dem inden og uden Kirken og ingen af dem havde gjort Høstdage til Præsterne i Bramming, der ej heller havde anmodet dem om nogen Høst, førend nu Hr. Jens Persen i Bramming.

I Sognets vestlige Del findes kun 1 Gravhøj ved Sneumgaard og 1 ved Endrup Posthus; i dets østlige Del ere endel paa Tommerby Mark og navnlig en stor Samling paa Grøndsen af denne og Bramming.

Byerne ere:

Allerup: Denne By's Navn er rimeligvis oprindeligt Adalthorp, den store By. 1527 affagdes en Dom paa Skadst Herredsting, at alle de Enge i Allerup, der ikke vare stenede og afstablede efter Landslov, og som der ej var Adkomstbreve eller Lovhævd paa, skulde dømmes under Neb, men i modsat Tilfælde, de der vare ulastede og ukarede i 40 Aar til dømtes Udejere at nyde, bruge og beholde til saa lange, at vor kjære naadigste Herre og Kigens Raad siger andet derom. Utsaa til dømtes 8 Aagre og 1 Eng, Foldeng, Mester Hans Markvardsen, Kannik i Ribe¹).

1575 fik Mads Røck, Borger i Ribe, tgl. Lensbrev paa en Gaard her²).

¹) Grønlund 527.

²) 3. Reg. I. 320.

1579 udlagde Adelsmanden Mads Naale sin Gaard i Pjedsted ved Vejle, som han selv boede og 1 Bol sammesteds til Ribe Kapittel for dets Gods i Allerup¹⁾. Kapitlet havde 1342 faaet sine Ejendomme i „Uldrop“ forat lase Sjalemesser efter Henneke Stake, Borger i Ribe²⁾, og noget senere fik det af Kristine, Herman Kethagialds Enke, 2 Gaarde her.

Opneum betyder „det høje Sneum“ til Forskjel fra Bnen Sneum, der laa lavere nede ved Aaen. Andreas Brof, Kantor i Ribe, grundede 12te Dec. 1459 et Vikariat i St. Mikfels Kapel i Ribe Domkirke, hvortil han bl. a. gav et Stenhus, øst for Domkirken og 1 Gaard i Wpsnedum, der aarlig ydede 4 St., med Fjerdedelen over al Wpsnedum Mark og Fjerdedelen af Gummismark³⁾.

Spøttrup i Midten af forrige Aarh. 1 Gaard.

Kroen Endrup Posthus ved Ribe=Varde Landevej, saa kaldet, fordi Endrupholms Breve her aflægges.

Tømmerby har aabenbart sit Navn af Tømmer. Det sætter os tilbage til den Tid, da dette Materiale herfra udfikedes, da Aaens Munding ikke som nu var tilstoppet af Sand. Da maa der altsaa ogsaa have været Skove i Nærheden, Skjøgum Skov eller idet-

1) J. Teg. IV. 18. Han ejede ogsaa en Gaard i Giltbjerg i Slavs Herred, hvor hans Arvinger boede 1586 (Danste Samlinger 395).

2) Script. r. Dan. V. 543.

3) Diplomatariet. Der maa rimeligvis dengang have været 4 Gaarde her.

mindste Darum Skov, hvis Udælæggelse, som vi vel en anden Gang skulle komme til, ikke er saa særdeles gammel. Endnu for en 30 Aar siden var Udfibningssted ved Sneum Kirke.

I det 14de Aarh. døde Esger Puf, Bæbner, der for sin aarlige Sjælemesse i Ribe Domkirke, gav sine Godser i Skanderup ved Kolding; men da disse laa temmelig fjernt, mageskiftede Kapitlet med Biskop Jakob Splittas, der gav det nogle Bispestolen tilhørende Ejendomme i Tymberby i Sneum Sogn¹).

1652 blev en Gaard her henlagt til Postvæsenet; i dette Aar blev nemlig dette ordnet mellem Ribe og Ringkjøbing; fra Ribe førtes Posten til Gredstedbro, hvorfra en Postbonde førte den til Tømmerby, hvorfra den saa bragtes til Brøndum, derfra til Varde, derfra til Hillerslev — Holm — Tarm — Ganer — Lem — Ringkjøbing; Lemvig og Holstebro fik ingen Post, men maatte selv hente den i Ringkjøbing²).

Terpager var tidligere 1 Gaard. Om denne hedder det i Indberetning til Ole Worm 1638 fra Præsten i Sneum: „Paa den østre Side Sneum Kirke, lidet øster for den Gaard Terpager, ligger en Høj, som kaldes Deggerhøj; de Gamle sige, at en ved Navn Anker Gammelhest skulde der være begravet,

¹) Script V. 561.

²) I de 3 Kjøbstæder indfattes Postmestre, der lønnes med de halve Brevpenge, hvis anden Del tilfalder Ribe-Haberslev Postbub. Et Brev fra Ribe-Varde kostede 3 Sk., Ribe-Ringkjøbing 6 Sk., Varde-Ringkjøbing 4 Sk. (S. Indlæg 1652, sammenl. S. Tegh. XIII. 52.)

som de Dage boede i Terpager, [i] hvilken da siges i gamle Dage at have været meget Spøgeri“. Præsten i Bramming beretter: „Sydost for Tømmerby ligger en npperlig stor Gaard, kaldet Terpager, som tilforn har været en Herregaard og nu bebos af Bønder. Derhos ligge 2 Høje; den første nordost for Gaarden kaldes Deggerhøj, udi hvilken siges en gammel Broder ved Navn Anker Gammelhest med sin Hustru ved Navn Bolde at være begravet, og fortælles, at nogle skulle engang taget sig for at ransage udi samme Høj efter Bytte, og imidlertid syntes dem en lam Ged og 2 Hauer at drage et Hølæs, og der en siger: „Se, se, der kommer en lam Ged og 2 Rokke for et Hølæs“, bliver Byttet dem forvildet.“

Erik Nykke, Befalingsmand paa Riberhus, fik 1578 i Mageskifte bl. A. udlagt en Gaard kaldet Terpager i Bramming (!) Sogn¹). Af denne oprettede han en adelig Sædegaard, der som saadan blev tiendefri hvorfor Festeren af Sneum Kongetiende fik Medsættelse i sin Afgift 1593²). Nykke lagde endel Gods herunder; saaledes fik han 1579 i Mageskifte af Ribe Kapittel 3 Gaarde i Store Darum, 1 Gaard i Lille Darum og 1 Gaard i Tømmerby. Gaarden er dog neppe vedbleven at være adelig Sædegaard længere end i Nykkes Levetid.

Fra Terpager har en bekjendt ripensist Slægt Navn og Oprindelse.

¹) S. Reg. II. 226.

²) S. Reg. IV. 416.

Herregaarden Sneumgaard.

Denne hører til de yngre Herregaarde. Den er anlagt af Frederik Munk til Krogsgaard og Oksvang i Begyndelsen af det 17de Aarh. Som Ejer af Krogsgaard er han rimeligvis kommen i Besiddelse af en Del af denne By, andet har han vel kjøbt af forskjellige, saaledes sagtens af Erik Lykke 3 Gaarde 1 Bol, som denne 1584 fik i Magestifte af Kongen. „7de Novbr. 1609 udvarede Frederik Munk Sneum By“¹⁾ 3: han beviste paa Tinge sin Ret til den, saa han altsaa den Tid maa have ejet den; imidlertid kjøbte han endnu 1610 et Bol her af Kongen for et Bol i Beldbæk.

Byen nedlagde han og opførte en Herregaard, som han gav Navnet Balsø eller Baalsø, hvilket den beholdt, medens han levede, men siden fik Almuens Benævnelse, Sneumgaard, Overhaand. Om dens ældste Bygning vides intet, den har neppe været omgivet af Grave. 1621 fik han en vigtig Del lagt under den, nemlig Præstegaarden i Sneum, men han maatte ogsaa betale den højt.

Han udlagde nemlig herfor 1 Gaard i Allerup og 1 Bol i Gammelby, Særne Sogn, 20 Læs Hø paa Allerup Mark foruden de 80, der hørte til Gaarden i Allerup, hvilket Præsten i Sneum fik. Desuden beholdtes denne Fiskeriet, som hørte til den gamle Præstegaard og Ret til om Efterhøsten at lade sit

¹⁾ Segel. Alm.

Rvæg gaa til Falles paa Sneumgaards Mark, til Nødtørftighed at grave Klyne i Sneum Mose og aarlig 25 Læs Torv i Smørpot Mark og Hede. Disse Forbehold vare i mange Aar en Kilde til Strid imellem Brasten og Herremanden.

Om Frederik Munk henvises til Øksvang. Han maatte i Gjelds Betaling overlade Sneumgaard til sine Kreditorer; om Peder Lange til Rjærgaard umiddelbart har faaet den af ham, vides ikke, men han folgte den 1638 til Wenzel Rothkirch til Krogsgaard. Se denne Gaard i det følgende.

Da Rothkirch døde, tilfaldt Sneumgaard, som det synes, hans Døtre. 12te Januar 1658 fik Lave Beck og Otto Povist egl. Brev at kjende og dømme 4 af Rothkirchs Børns Børgere imellem, om „hvis Tvistighed om Sneumgaards Bygning indfalde og begive kan“¹⁾). Hvori denne Tvist har bestaaet, vides nu ikke. 1659 opbrændtes Gaarden af Svenskerne²⁾). Efter den Tid ejedes den alene af Søstrene Else og Kirstine Rothkirch, af hvilke den første senere ægtede Frederik Sehested til Rindhave og den anden Oberst Henrik Vinderot³⁾ til Kongensgaard i Nørre Nisum Sogn, Kommandant i Frederiks. Endnu medens de vare ugifte, 29de Januar 1668, folgte de Sneumgaard, anslaaet til 84 Td. Hfr. Tømmerby 2 Gaarde 2 Bol, Nastrup S. Bolding 1 Gaard,

¹⁾ J. Teg. XIV. 123.

²⁾ Grønlands Saml.

³⁾ Ksev. Saml.

Vejrup S. Sønder Grisebæk 1 Gaard, Sønderkrog, Jarne By 1 Gaard, Darum By 3 Gaarde, Gjording S. Njke 1 Gaard, Opsneum 2 Gaarde, Kudsgaard, Gummesmark 1 Gaard og Smørpøt Mølle til Oberst Joakim Schack til Bramshytte og Kjørstrup, en indvandret Tyfser. Han blev samme Aar, 7de Dec., naturaliseret som dansk Adelsmand, blev senere Amtmand over Skanderborg og Nakjær Amter, 1681 Ridder af Danebrog og senere Generalmajor. Han viste sig som en snild Mand ved Erhvervelsen af Darum Kongetiende, der 1278 af Biskop Turo var skjenket til Ribe Latinskole. Da han nemlig ønskede den i Feste, indbød han Skolens Rektor, Seerup, til Sneumgaard, hvor han saaledes traktede og tiltrak ham, at han gik ind paa en for Skolen høist ufordelagtig Overenskomst, idet Tienden bestemtes til for bestandig at skulle tilligge Sneumgaard mod den ringe aarlige Afgift af 20 Td. Rug, 30 Td. Byg og 50 Rdl. i Indfæstning af hver ny Ejer af Gaarden og for hver ny tiltrædende Rektor i Ribe. Da Seerup kom hjem og havde sovet Rusen ud, fortrød han, hvad han havde gjort, men det var for sild, ti Schack havde allerede affendt Kontrakten til Kongens Bekræftelse¹⁾. Dette skete 27de Aug. 1698. En senere Rektor, Henrik Whie, anlagde Retsfag mod Schacks Enke, da Afgiften var langt mindre end Tiendens Indkomst og da han havde ihænde en hemmelig Kontrakt af 1ste Dec. 1698 mellem Seerup og Schack, ifølge hvilken førstnævnte i sin Livstid skulde

¹⁾ Ribe Skoleprogram 1825. S. 31.

nde større Afgift end Festebrevet meldte. De bleve dog forligede i Mindelighed¹⁾.

Schack døde paa Skanderborg Slot, 21de Aug. 1700. Han var gift 3 Gange; 3die Gang med Elisabeth Rosenkrands, Enke efter Knud Gyldenstjerne til Møllerup. Ved dette Egtteskab oprettede han den Kontrakt, at hun efter hans Død skulde have Sneumgaard alene uden at skulle skifte med hans Børn af de tidligere Egtteskab²⁾. Hun var en streng og stridbar Dame. Saaledes havde Schack af Kongen kjøbt Kronens Ret til nogle Selvejrgaarde i Tømmerby og Tjæreborg, men hun agtede ikke Bøndernes Rettigheder, men lod dem forrette strengere Arbejde og kjøre længere Egter end Festebønder. Det kom til Proces, hvilken hun tabte.

Sin Haardhed viste hun en anden Gang ved at hun tvang 2 Bønder til at forlade en Gaard, hvis halve Del de havde opbygget, og bebo et halv øde og næsten udyrket Sted i Skadst Sogn, rigtignok med Løfte om Understøttelse til Opbyggelse, men da det kom til Stykket, svigtede hun. Herover klagede Bønderne til Kongen 1705, der gav Amtmanden Ordre til at undersøge Sagen³⁾. Med Niels Nielsen til Endrupholm havde hun en Proces, der ogsaa gik uheldigt af. Hendes afdøde Mand havde 1674 af Vibeke Rosenkrands til Endrupholm kjøbt 2 Gaarde i Bong, dog

¹⁾ S. Teg. XXII. 467. 502.

²⁾ S. Reg. XX. 115.

³⁾ S. Teg. XXI. 133.

med sidstævntes Forbehold af de 2 dertil hørende Kassegaard; Elisabeth Rosenfrands anlagde nu en Kassegaard lige foran de andre 2, saa der ingen Fift kom i Nielsens Garn. Ifølge Højesteretsdom maatte hun igjen nedbryde den. Med sin Stifføn Niels Rosenfrands Schack sluttede hun 20de Novbr. 1714 en Overenskomst, ved hvilken hun aftraadte ham Sneumgaard, imod i sin Livetid at nyde 1000 Rdl. aarlig. Derpaa gjorde hun Fordring paa Godtgjørelse for Baarsæden, der var lagt 1715 og Krigsskatten for dette Aar, hvorimod hun ikke havde sørget for Kirkenes Reparation i den sidste Tid eller sat et Laarn paa Guldager Kirke istedenfor det nedfaldne. De bleve dog forligte ved 2 af Kongen beskikkede Kommissairer ¹⁾). Hun døde 1721.

Niels Rosenfrands Schack tiltraadte Sneumgaard 1715. Han er født 1680, blev i sine Drengaar Kammerpage hos Dronning Luise og 1702 Pojtenant ved de jydste Hestfolk. Som saadan blev han Deltager i den spanske Arvesfølgekrig, hvori danske Tropper, af hvilke Frederik IV. 1701 til England og Holland havde udlejet 3000 Ryttere, 1000 Dragoner og 8000 Fodfolk, deltog og erhvervede sig hæderlig Omtale under Anførsel af de berømte Hærførere Marlborough og Prins Eugen. Schack blev saaret i Slaget ved Høgsted og blev derpaa Ritmester. 1728 blev han Generalmajor, tog sin Afsted 1730 og døde 24de Jan. 1731 i Nykjøbing paa Falster. Han var 2 Gange

¹⁾ J. Teg. XXIII. 323.

gift: 1) med Sofie Hedevig Raben, der døde 1726 og 2) Benedikte, Datter af Generalmajor Ingenhaven, der døde 20de Juli 1728.

Hans Søn Joakim Otto Schack er født paa Juellinge, 13de Juli 1728. Han blev opdragen paa Sneumgaard af sin Mormoder Ullegaard Rantzau, indtil han 1740 kom i Huset hos sin Mosters Mand, General Rumsen. 1746—48 rejste han udenlands og Sneumgaard tiltraadte han 1756. Senere føjede han Rathlau til sit Navn, fik betydelige Ejendomme og steg fra en Hæderspost til en anden lige til Statsminister, men han var langt fra ikke nogen agtet eller afholdt Mand¹⁾. Sneumgaard folgte han allerede 1758 til Justitsraad Jakob Hngom, Hospitalsforstander i Hantsked, Søn af Biskop Peder Jakobsen Hngom i Aarhus.

Han folgte Gaarden, rimeligvis 1762 til Hans Erik Saabø, tidligere Forvalter ved Grevskaftet Frønsborg. Denne var ogsaa Ejer af Brandtbjerg og døde 1776²⁾.

Niels Rasmussen Ulgaard, Søn af den bekjendte Byskriver Rasmus D. i Varde, Ejer af Bramming, er født 9de Septbr. 1735. Han var først Ejer af Nørre Vinkel ved Lemvig, men købte 1773 Sneumgaard. Han ægtede 20de Juli 1770 Margrete Hedevig Fabricius, Datter af Provst Vilhelm F. i Varde, med hvem han havde 3 Sønner, af hvilke

¹⁾ Se udførligere om denne Slægt: Hofmans danske Adelsmænd. III. 365 flg.

²⁾ Se Giesfings Jubellærere. III. 348.

den ene døde som Kontorchef i Rentekammeret 1824, Wilhelm blev Ejer af Bramming Nygaard og Nikolaj Gsmarch S., Biskop i Viborg; Datteren Ingeborg Margrete ægtede Pastor W. Fabricius i Andsager. Olgaard døde 21de Jan. 1783.

Olgaards Enke giftede sig 12te Marts 1784 med Hak Kampmann (tidligere Forpagter paa Kamme- gaard), der saaledes blev Ejer af Gaarden. Han bort- folgte Bøndergodset og blev 1799 Kammerraad. Efter sin første Hustrus Død, med hvem han havde en Søn, der blev Ejer af Sneumgaard og en Datter, gift med Krigsråd Muus i Kjøbenhavn, ægtede han Hen- riette Emilie Zoega, der fødte ham 4 Døtre.

Efter Kampmanns Død blev Sønnen Niels Olgaard Kampmann 1809 Ejer af Sneumgaard. Han døde 22de Septbr. 1828, 42 Aar gl., hvorpaa hans Enke Kristiane f. Jessen ejede den i nogle Aar. Hun udparcellerede Sneumgaard og bortfolgte Delene ved Højbud. Stor Skade led den især ved Fraskillelsen af mange fortrinlige Enge, — paa 1 Dag folgtes for 14,000 Rdl. Kurant til 60 Rdl. hver Td. Land —, hvorved Gaardens Drift (der fededes indtil den Tid aarlig 200 Stude) aldeles maatte forandres.

1838 købtes Gaarden af Cand. jur. Andreas Musmann, der 1857 folgte den til den nuværende Ejer, Hr. Danielsen, for 65,000 Rdl.

Sneumgaards nuværende uanselige Hovedbygning er uden tvivl den, der blev opført efter Branden 1659. For en 40 Aar siden fandt man i den søndre høje Del af Haven endel Mursten og en Havjomfru af

Træ; den gamle Bygning har altsaa rimeligvis staaet der. Arkivets ældste Dokumenter ere fra det 17de Aarh. og de due endda ikke meget.

Sneum Kirke.

Sneum Kirke er i det væsentlige opført af Tuffsten, en Stenart, der i det 12te og 13de Aarh. er indført fra Rinegnene. Højkirkens Mure ere alle af dette Materiale, hvorimod Koret synes at bestaa af Rampesten; det er maasse dog fra en senere Tid, idetmindste er det undergaaet en stor Ombygning, da der er Spor af, at der har været en Rorrunding. Paa Kirkens nordre Mur ere 4 Murstenspiller opførte forat støtte Kirken, der ikke har kunnet bære sine Hvalvinger. Altetavlen, forestillende Madverens Indstiftelse, er opmalet 1840 og er meget stng. Paa Baggen mellem Højkirken og Koret hænger et Træbillede af Jomfru Maria. Paa Prækestolen ere de 4 Evangelister udskaarne, adskillige Bibelsprog og: „Hr. Klavs Barfod 1604.“ Paa den nordre Mur er Gravmæle over Præsten Benzjel Galthen. Sneumgaard's Stol er under Taarnet, der er hvalbet. Paa Klokken staar: Anno dni MCCCCXIII iar na der bort xpi in de ere vncer leven vrouve o: Aar 1414 efter Kristi Fødsel til Ære for vor kjære Frue.

Kongen folgte Kirken 6te Juni 1696 til Soakim Schæd til Sneumgaard.

Præster.

Før Reformationen:

Hr. Peder Hartson Præst i Snethum døde 1361¹⁾.

Hr. Esger af Snethum, Rannik i Ribe 1389 † 1410, gav for sin Sjælemesse i Ribe Domkirke nogle Jorder i Døstrup²⁾.

Hr. Niels af Sneom 1471 var Medlem af Præstegildet i Ribe³⁾.

Efter Reformationen:

1. Hr. Knud Hansen underskrev 1584 Kristian IV's Hyltingsakt. I Biskop Høgelunds Almanacker findes følgende Optegnelse: 30te Juli 1595 Kalent i Sneum hos Hr. Knud og Hr. Klaus Barfod udi Skadst Herred⁴⁾.

2. Hr. Klaus Lavridsen Barfod, Søn af Adelsmanden Lavrids Barfod til Sæddinggaard i Nørre Nebel Sogn, af hvilken Slægt mange Præster ere udgaaede. Han ordineredes 1593 til Formandens Kapellan og indgav 1639 Indberetning til

¹⁾ Script. r. Dan. V. 536.

²⁾ Sammesteds 537.

³⁾ Ripæ Cimbricæ 446.

⁴⁾ Kalenterne vare Sammenkomster mellem Præsterne i hvert Provsti, hvor de afhaulede forskellige religiøse Spørgsmaal. Disse nyttige Forsamlinger standsfedes senere, da der mere lagdes Vegt paa Vden og Driften end paa det egentlige Formaal.

De Borm om Sognenes Markværdigheder. Ved den store Vandflod 1634 led han, Hr. Jørgen Kristensen i Mejsby, Hr. Thomas Kristensen i Hvidding, Hr. Lavrids i Farstrup, Hr. Peder i Vilslev og Hr. Peder i Mjollen stor Skade, „saaat endel have mistet baade Huse, Vostab, Kvæg og andet, som de have haft, en Part en ringe Del igjen beholdt“, hvorfor Biskoppen 17de Febr. 1635 fik lgl. Brev at paalægge de andre Præster i Stiftet at komme dem til Hjælp, hver efter sin Formue, saaat Biskoppen selv giver 100 Rdl. in specie. Han var den første Præst, der boede i Allerup Præstegaard. Hans Hustru hed Maren. Hans Børn vare Lavrids, Præst i Hesselager i Slyn, Niels, død som Student i Kjøbenhavn c. 1649, Knud, der blev Faderens Efterfølger, Ingvard, Bonde et Sted i Skadst Herred, Anna, gift med Nis Nielsen i Skadst og endnu en Datter, Ingeborg, der 1649 havde efterladt en Søn, Iver Nielsen i „Hovom“ (!). Han † 1ste Juli 1641.

3. Hr. Knud Klavsen Barfod, forriges Søn, var nogle Aar Kapellan hos Faderen. Han tog 6te Novbr. 1649 Tingsvidne, at 3 Mand med Ed vidnede, at de vare til Slyn over Ingeborg Klavsdatters Gravskrift paa Sneum Kirkegaard og laste derpaa, at hun døde i Sneum Præstegaard 29de Maj 1620. 4 andre Mand vidnede, at hun døde i Sneum Præstegaard 1620 og var begravet paa Bindseasten, og at Hr. Klavs Barfod døde 1ste Juli 1641. Samme Dag toges Tingsvidne, at sal. Hr. Klavs Barfods Hus og Allerup Præstegaard 1634, 35, 36 og 37 „med Gespenst eller Spøgelse har været med beladen og des-

midlertid dermed haardeligen værret anfgtet, hvoraf han baade selv med Hustru og Børn blev tribuleret, faaveljom andre, hans Hus besøgte, saa og led stor Skade paa hans Formue, Gods, Bøger og Breve, som en Part deraf blev kast paa Ilden og opbrændt, en Part i andre elendige Maader blev ruineret og ilde medhandlet, saa der tit og ofte i de forne Aaringer maatte holdes Vagt i Huset for Ildbrands Skjld." Under Svenskekrigen led han megen Besvær og maatte 1663 give sine Kreditorer Betaling efter Udlag; i det derom udfstedte Tingsvidne beretter han, at han „udi forgangne bedrøvelige Ufredstid meget og elendig er ruineret, saa Middell og Formue uden en ganske ringe Ting er spoleret og ham fratagne og besynderlig maatte rømme for Polakkerne og andre og vare fra Hus og Hjem noget nær en ganske Sommer og siden han kom hjem, faldt han med sine Børn og Hus udi stor Sngdom, laa og rasede nogen Tid haardt angreben, saa man ikke havde troet ham til Livet og hans Korn en Part ukastet og raadnet paa Jorden, og noget han var kommen tilpas, kom Polakkerne igjen og ilde med ham handlede, saa han i elendig Maade med sine smaa moderløse Børn om Nattetid, som enhver vel vitterligt er, maatte forløbe Hus og Hjem nogle Dage, ja barfodet maatte løbe mellem sine Kirker, saa han var en elendig Mand, pløjede eller saaede ikke paa det andet Aar" ¹⁾).

¹⁾ Her kunde maaste være Stedet at anføre et Tingsvidne, som Tjæreborg Sogns Beboere 1661 lobe tage. „Første

• Han var 3 Gange gift; hans anden Hustru Mette levede endnu 12te Januar 1657, men er vist død i den store Smitfot 1659. Tredie Gang alytede han Anna, Datter af Hr. Søren Lambertsen i Ravnse. Af hans Børn kjendes Iver, 1676 Hører ved Ribe Skole og Klaus, Degn i Sneum og Tjæreborg, der nævnes som saadan 1675 og 1719, da han var 77 Aar. Ved et Barns Begravelse 1654 bleve Gjesterne uenige.

4. Hr. Søren Olesen Dall blev kaldet 28de Marts 1671. Han var gift med Ingeborg Kristensdatter, der som Enke boede i Tømmerbn, hvor hun † 1721. Hun er dog vist hans anden Hustru, da Datteren Anna Kirstine er født 1672 og de andre Børn, Ole Kristian først 1685 og Ingeborg 1688. Han overlod Kaldet til Eftermanden 1684 og † 21de April 1691.

Aar, som var 1657, da Svenskens Folk var Landet mægtigt og da har udskattet dem med Penge og Proviantstatter, item have de af fornævnte Svenskens Folk haft stort Indlæg af Tropper og udplyndret af dem saa højt som nogen af deres Naboer og fast mere. Andet Aar er 1658, de Brandenborgere, Kejsrens og Polakkerne deres Folk vare her, det samme Aar havde de og vi alle stort Indlæg af dem, saa de fortærede al mesten, hvis Korn de havde og en stor Hob af deres Kreature. Nok tredie Aar, som var 1659, da var der saa stort et Plyndreri af Brandenborgerne og Polakkerne, saa de frarøvede og fraplyndrede dem al deres Fæmion, Kreature og Korn, Klæder og alt, hvis de havde, saa de ubi langsommelig Tid kunde hverken være ved Hus eller Hjem og fik saa godt som hverken avset eller faaet“.

5. Hr. Jakob Nielsen Bonnum, Søn af en Borger i Ribe og Sønesøn af Hr. Jakob Nielsen Bonnum, Præst i Darum. Han blev 1681 Student fra Ribe og blev 20de Juni 1684 kaldet til Hr. Dalls Kapellan og Efterfølger. 1686 trolovedes han med Formandens 14-aarige Datter, hvem han ægtede 26de Septbr. 1688; hun † 18de April 1690, 17 Aar 10 Maanedes gl., efterat have født en Søn, der snart efter døde. Endnu samme Aar ægtede han Mette, Datter af Hr. Lave Pedersen paa Fensø, der fødte ham en Datter, Anne Katrine. Hr. Bonnum † 13de Marts 1692.

6. Hr. Rasten Kristoffersen Aal, Bonnums Næstisøskendebarn, blev kaldet 30te April 1692. Næste Aar ægtede han Formandens Enke, der først † 1753, 82 Aar gl. Med hende havde han 4 Børn, af hvilke Inger, døbt 21de Oktbr. 1695, ægtede Hr. Magnus Hjerfing, Præst i Aarhus Stift, og Kaspar, født Poulsdag 1698, † ugift som Forpagter af Ulfsgaard. Hr. Rasten druknede 13de Oktbr. 1704 paa en Overfart til Sønderho, idet Baaden kastedes om af Vinden.

7. Mag. Jakob Hansen var tilligemed sin Broder Hans Hansen 1704 i England, hvor de studerede ved Oxford Universitet¹⁾. Han var den første Præst her, der ikke blev kaldet af Kongen; han fik lgl. Bekræftelse paa Fru Elisabeth Rosenkrands Kaldsbrev 27de Oktbr. 1704, men allerede 24de Marts 1707 kaldtes han til Agri og Egeuse i Aarhus Stift, hvor

¹⁾ Fred. Sneedorffs saml. Skrifter I. 522.

han † 11te April 1722. Under sit Ophold i Sneum blev han Magister.

8. Hr. Bengel Galthen er født 8de Septbr. 1683 i Galten i Aarhus Stift, Søn af Hr. Peder G., Provst over Galten Herred, „der skal have været en meget god Mand“ og hvis Faders Fader var Præst i Malt og Folding. Han blev undervist af den dygtige Magister Peder Kristensen Gjording, Præst i Gjording og Vejrup, der var hans Faders Fætter og som havde en Opdragelsesanstalt for unge Mennesker. Af ham dimitteredes han 1700. 2 Aar efter tog han Attestats og blev nogen Tid efter Alumnus paa Ehlers Kollegium, hvor han 1706 skrev en Disputats. 3 Juli samme Aar blev han Dekanus paa Klosteret og 1707 Inspektør paa Kollegiet efter Mag. Hans Sidelman. 28de Marts s. A. kaldtes han til Præst her. 14de November 1709 ægtede han Bibekke, Datter af Mag. Peder Terpæger i Ribe, med hvem han ingen Børn havde. Han førte en langvarig Proces med Sneumgaard's Ejer om Fiskeriet. Han † 10de Juli 1736 og „stiftede et Legat paa 100 Rdl., der efter hans Enkes Død skulde tilfalde de Fattige i hans 2 Sogne“¹⁾. Hun ægtede siden Borgermester Andreas Trausing i Ribe, hvem hun ogsaa overlevede, hvorpaa hun flyttede

¹⁾ Ifølge deres Testament af 6te Juni 1727 skulde den længstlevende arve den afbøde, dog imod at give 500 Rdl. til de fattige. Hvis den længstlevende gittede sig, skulde han desuden give 100 Rdl. til Sneum og Tjæreborgs fattige og 200 Rdl. til den afbødes Arvinger. Sml. Hojmaus Fund. IV. 590.

til Bordingborg forat være i Nærheden af sin eneste Broder, der var Præst i Mern, hvor hun † 22de Oktbr. 1750, men hun er ikke begravet i Sneum Kirke, som Hr. Galthens Gravmæle udfiger.

9. Hr. Hans Sidelmann er født i Kjøbenhavn 11te Dec. 1709, hvor hans Fader, Mag. Hans S., var Præst ved Hellig Gjestes Kirke, hans Moder, Anna, Jørgen Peltz Datter, † i Pesten 1711. Han blev Student 1726 ifølge privat Dimission af Mag. Andreas Bredenberg og tog Attestats 1728. Han blev kaldet hertil af General Numfen og fik tgl. Bekræftelse 24de Aug. 1736. 1763 blev han Provst i Stadst Herred. 1767 blev han kaldet til Præst i Kolding, hvor han blev Provst i Bruff Herred. 23de Aug. 1737 aagtede han Cecilie Bork, Datter af Mag. Lave Pedersen, Præst i Sønder og Nørre Bork. Med hende havde han 8 Børn, af hvilke Hans blev Kaptejn ved det mænste Regiment, Lave Faderens Efterfølger, Marie gift med Hr. Peder Eggers i Hadderup og siden dennes Efterfølger, Hr. Vincenz Bregenholt, og Benedikte Ollegaard gift med Hr. Peder Hegelund, Hospitalspræst i Kolding, siden Præst i Mejrup.

Hr. Sidelman udgav 1766: „4 Prædikener holden ved særdeles Lejligheder.“ Han † 25de Febr. 1770.

10. Hr. Lave Sidelmann, forriges Søn, er født 19de Maj 1741, blev Student fra Odense 1759, tog Attestats 1763 og blev 25de Dec. 1767 kaldet hertil. Han resignerede 1805 til Fordel for sin Søn, men da denne døde, blev han igjen kaldet 5te Febr. 1808 og døde som Præst 23de Dec. 1812. Fra 1809

havde han Daniel Jakob Mathiesen til Kapellan, der døde som Præst i Øse 1829. Han ægtede 30te Jan. 1769 Regitze Sofie Stoffemærk, Datter af Stiftsprovst S. i Ribe og Alma Luise Bederking, med hvem han havde 2 Sønner, af hvilke 1 blev Faderens Efterfølger, 1 Præst i Guldager, og 3 Døtre, af hvilke 1 var gift med Studiosus Stenberg Foch.

11. Hr. Hans Sidelman, forriges Søn, født 6te Septbr. 1774, Student fra Ribe 1795, tog Attestats 1799 og blev 14de Maj 1800 Faderens Kapellan. 13de Dec. 1805 blev han Sognepræst her, men † allerede 1807 (begraven 3die Septbr.). Han var gift med Anna Lund, der endnu lever i Ribe og med hvem han havde 2 Døtre, af hvilke 1 † ugift i Ribe 1859, 1 var gift med Skolelærer Jakobsen i Varde.

12. Hr. Lave Sidelmann (se ovenfor Nr. 10) 1808—12.

13. Hr. Niels Bagger Nissen er en Søn af Organist Frederik Nissen i Ribe og Anne Kathrine Thun. Han er født 12te Novbr. 1764 og blev Student fra Ribe 1782. Han tog Attestats 1786 med 2den Karakter og blev 2 Aar efter Hører ved Ribe Skole. 11te Marts 1791 blev han ref. Kapellan i Skjærbaek, 28de Juni 1799 Præst i Grinsted og Hejnsvig, 17de Febr. 1804 i Grimstrup og Marre og 6te Avg. 1813 her, hvor han † 30te Marts 1830. Han var gift med Ingeborg Engelstoft, Datter af Birkedommer G. paa Fens og Anna Kathrine Eskildsen; hun er født 1768 og lever endnu i Varde. Af deres Børn er en

Søn Hospitalsforstander i Randers, en anden Ritmeſter, en Datter var gift med Prokurator Kragballe i Vejle, endnu leve 4 ngifte Døtre.

14. Hr. Hans Henrik Møgen er født i Ribe 13de April 1787, hvor hans Fader, Andreas M., var Farver, hans Moder var Datter af Bager Lange i Haderslev. Han blev Student fra Ribe 1804 og tog Atteſtats 1808 med bedste Karakter. 5te Novbr. 1817 blev han ord. Kateket og Førſtelærer ved Borgerſkolen i Hobro. 24de Oktbr. 1823 Præſt i Herſom, Bjerregrav og Klejstrup i Viborg Stift og 4de Juni 1830 her, hvorfra han 22de Marts 1836 kaldtes til Hugini hvor han 2 Aar efter blev Provſt. Han † 1854. Af hans Børn med ſin Huſtru Katrine Marie Møgen († 1832) er en Søn Seminarielærer i Vellinge og en Datter gift med Paſtor Hjort i Spandet.

15. Hr. Lars Jakob Nørager Højberg er født i Frørup ved Nyborg 18de April 1801, hvor hans Fader var Præſt. Han var endnu ikke 1 Aar gammel, da hans Fader døde, hvorpaa Moderen flttede til Odense, men da 1808 Konrektor ved Skolen der, Dr. Bloch, blev Rektor i Nykjøbing paa Falſter, flttede hun ogſaa derhen, da han ſom hendes afdøde Mandſ fortrolige Ven, havde lovet at antage ſig hans Søn, ſaavidt han formaade. Fra Nykjøbing Skole dimitteredes Højberg 1818 og tog Atteſtats 1823 med bedste Karakter. I hans trange Studenteraar var det ham en ſtor Vettelſe, at Profesſor i Aſtronomi, Thune, hans Faders Ven, tog ham i Huſet og behandlede ham med faderlig Velvilje. I hans Hus næredes H.'s Interesſe

for den mathematistiske Videnskab og han viste sig som en dygtig Lærer i dette Fag, da han 1826 blev Adjunkt i Sorø. Han besad desuden et stort musikalsk Talent. 1832 blev han kaldet til Præst i Højbjerg og Elsborg i Aarhus Stift, hvorfra han 1836 kaldtes hertil. Her døde han Dagen efter sin Ankomst, 4de November 1836, af et apoplektisk Tilfælde. 1833 ægtede han Karoline Wilhelmine Wendelbo, Datter af Distriktslæge, Rancelliraad B. i Sorø; hun fulgte ham snart i Graven, 28de April 1837. De havde 3 Børn, af hvilke kun Datteren Sofie Frederikke, gift med Pastor Prip, Garnisonspræst i Byen Slesvig, lever.

16. Hr. Johan Peter Koch, Søn af Hr. Mikael K., Præst i Døstrup, hvor samme Slægt har afgivet Præster siden Reformationen. Han er født 11te Maj 1794 og blev Student fra Ribe 1814; efter anden Examen fik han et Anfald af Tyfus, der efterlod lang Svaghed, hvorfor han først 1824 tog Attestats med bedste Karakter. Samme Aar blev han Præst i Nykirke og Faaborg og ægtede 8de Dec. Nikoline Marie Hjort, Datter af Biskop H. i Ribe. Hun † 1838. 21de Febr. 1837 forflyttedes han hertil, hvorfra han igjen 14de Juli 1850 kaldtes til Astrup, Rosstrup og Storarden i Viborg Stift. Han har 5 Døtre og 3 Sønner, af hvilke 1 er Kapellan, 1 Fuldmægtig i Kjøbenhavns Magistrat og 1 theologisk Kandidat.

17. Hr. Jørgen Bloug Sparremohn er født 21de April 1807 paa Bilegaard i Fyn, som hans

Fader, Kammerraad Jens S., ejede. 1818 kom han i Ribe Skole, og blev Student 1827. 1832 tog han Attestats med bedste Karakter, var derpaa nogle Aar Huslærer og kaldtes 1835 til Præst i Randrup. 21de Oktbr. 1836 ægtede han Johanne Jakobine Koch, Datter af Pastor K., der da var Præst i Mjollen, siden i Værne. 18de Septbr. 1850 blev han Præst her. 6 Sønner, af hvilke 1 er Landmand og 3 Studenter, og 4 Døtre.

Tjæreborg Sogn.

Navnet skrives 1292 Thierburgh¹⁾ og i det 14de Aarh. Tharburgh og Tiarburg. Hvad den første Stavelse betyder, er ikke godt at vide, den sidste derimod betyder Borg og tilkjendegiver altsaa, at her i aldgamle Tider har ligget en Borg, tidligere end Byen er bleven til. Det er isøvrigt mærkeligt, hvor mange Stedsnavne i Sognet, der ende paa „—borg“, hvilket synes at pege hen paa, at her i den tidligste Middelalder har været et fortrinligt Landingssted og da Landet saaledes let kunde overrastes af Sørøvere, ere flere Fæstningsværker her opførte.

Af Gravhøje ere her nogle faa: paa Grændsen af Solbjerg er en Samling Høje, af hvilke nogle ere

¹⁾ Grønlund 8.

temmelig store. Øst for Tjæreborg ere 3 Høje, der i Indberetning til Ole Worm 1639 kaldes store og lille Arnbjerg og Aldeshøj; ved Tremgaard ere 2 ved Navn Tremhøje og paa Krogsgaards Mark 2. Mellem Tjæreborg og Opsneum er en Bante, Hellebanke.

Byer og Gaarde ere:

Tjæreborg. At her har staaet en Borg, derpaa tyder Navnet; ved en Burdering af Flodskade paa Tjæreborg Mark nævnes 1648 Knud Nielsens Udsæd paa „Borgegaard“¹⁾, hvilket altsaa har været den gamle Borgplads for Tjæreborg. Otto Schinkel gav 1440 til vor Frue Kapel i Haderslev 1 Gaard i Terborch, hvilken dette igjen 1465 folgte til Ludvig Nielsen Rosenkrands til Palsgaard, Ridder²⁾. Til Biskop Kristjernes Kapel i Ribe Domkirke laa 1306 bl. a. 1 Gaard i Tiarburg, der aarlig ydede 6 Tre Hvede³⁾.

Tordag efter Pindse 1537 udlagde Oluf Staverfkov til Kongen en Gaard her for en Gaard i Donneruplund ved Vejle og 2 Bol i Donnerup⁴⁾.

Trasborg. Da Udfistningen af Tjæreborg om trent 1782 skete, opkom Uenighed mellem Sneumgaards og Krogsgaards Ejere om nogle jordløse Huse. Den sidste tog da et Stykke Hedejord fra Tjæreborg og flyttede sine Huse derud paa Trods, eller som det her

¹⁾ Tingbogen.

²⁾ Aarsberetning fra Gehejmearkivet II. 25. 42.

³⁾ Ripæ Cimb. 165

⁴⁾ Reg. o. a. L. IV. 596.

kaldes, „paa Trads“, hvoraf Byen fik Navn. Da Byens Oprindelse er fra saa sen en Tid, kan der vel ikke være Tvivl om denne Uledning af Navnet, skjønt det ellers laa nær at antage, at her havde ligget en Borg, der fra først af var opført af Træs eller Tuffsten. Navnet findes ej heller før den Tid i Dokumenter eller Kirkebøger.

Roborghus, eller, som det almindelig kaldes, Roborg, er en Ladeplass. Her har, efter Navnet at slutte, i gamle Tider været en Borg, rimeligvis opført forat verne Landet mod Sørøvere; men der er slet ingen Spor heraf tilbage. Derimod skal en i Historien bekendt Mand, nemlig Kaj Lykke, en Tid have opholdt sig her efter et tidligere, nu uddøet Sagn. Han var en af Landets rigeste Adelsmand, besad tillige stor Regemæssighed og et vindende Bæsen, saaat ifølge Visen:

„Enhver skjon Jomfru hun ønsker sig,
Gud give Kaj Lykke han vil have mig.“

Opblæst af sin Lykke hos det smukke Kjon var han i et Brev fremkommen med fornærmelige Ytringer om Dronningen, den stolte Sofie Amalie, hvorfor han 1661 blev anlagt for Majestatsforbrydelse og dømt ra Tre, Liv og Gods. Han selv undgik Døden ved Flugten, men Straffen fuldbyrdedes paa hans efterjorte Billede. Efter Dronningens Død 1685¹⁾ fik

¹⁾ C. P. Rothes Brave Mænd II. 314 har 1679. Nærværende Opgivelse er af Grønlund.

han Tilladelse til at komme tilbage. „Derpaa opholdt han sig paa sin Hustrus Gaard Bistrup i Sjælland, men da hun døde og der ingen Husholdning holdtes paa Bistrup, besørgede Fru Kristiane Barbara Friis (hans Hustrus Datter af første Ægteskab), der var gift med den saakaldte gamle Kantgau til Bramming, hans Værelse og Forplejning paa Bramming, saasom de ej selv levede der. Efterat han i nogle Aar havde været der, hendte det sig, at hans Bogn velkede engang, da han kjørte hjem fra et Besøg paa Endrupholm, hvoraf han 3 Dage efter døde. Kantgaus Foged Kristen Sørensen og Niels Nielsen til Endrupholm hans Hustru, Anna Stefansdatter, besørgede hans Begravelse, som skete i al Stilhed. Han lagdes i en Fyrrekiste (i Bramming Kirke) uden Indskrift Aar 1702“¹⁾). Hans Ophold paa Koborg er altsaa falden, før han kom til Bramming; eller maatte endog i en Del af sin Landflugtigheds Tid har han holdt sig skjult her.

Klintholm er 3 Huse.

Tremgaard, 1 Gaard.

Krogsgaard.

Krogsgaard er den ældste tilbageblevne Herregaard i Herredet, men Kilderne til dens Historie ere desværre kun faa. Vi have ikke dens Navn optegnet langt tilbage, første Gang 1460 „Krogsgardh“ og 1472 „Kroggordh“.

¹⁾ Grønlunds Samlinger. Hestet i Darum Præstearkiv. Danst Atlas nævner hans Dødsaar 1699. Rothe. a. S. 1697.

Udtalen er »Krusgord« og den tæt hertil stødende »Krusborgs« Navn har uidentviul samme Oprindelse. Denne Gaard, opført paa Krogsgaard's Mark, er rimeligvis bygget paa et Sted, hvor Gaarden før har ligget og har taget Navn efter den gamle Borgplads. Gaarden, hvad enten den nu i gamle Dage har heddet Krogsgaard (Krusgaard) eller Krogsborg (Krusborg) har uidentviul været Stamfædet for den gamle vesterjydske Adelsstamme Munk-Lange med 3 Roser i Skjoldet ¹).

Aar 1389 er paa Skadst Herredsting paa Latin indstædt et Tingsvidne af Frederik Dulmer, Erkedegn i Ribe, Esger af Sneathum, Rannik i Ribe, Thomas Iversen, Jonas Jakobsen, Iver Thomesen, Niels Moltesen, Hans Sensen, kaldet Spliid, Lave Nielsen, Bøbnere, Dytmar Tydemansen, Jakob Klood, Peder Friis, Niels Hviid, Raadmand i Ribe, at afdøde Henniite Pitsteen havde de Ejendomme, han fik med sin Hustru i Skadst Herred, upaatakt og deres Børn efter dem i 22 Aar. Kristjern Fredlavsen kjøbte disse Ejendomme af de sande Arvinger i ovennævnte Vidners Nærvarrelse og havde nu haft dem i 13 Aar uden nogens Paatale ²).

Blandt disse Vidner førte Thomas Iversen og hans Søn Iver Thomesen de 3 Roser i Skjoldet, og da de vare Vidner paa Skadst Herredsting, er det

¹) Om denne findes gode Oplysninger i Begtrups Afhandling i Geneal. biogr. Arkiv. Jeg har igjen undersøgt de fleste Kilder, men kun faaet en ubetydelig Efterflæt. Hertil bemærkes dog, at Følgen i de første Slægtled paa Stamtablen er temmelig vigtig.

²) Klev. Saml. Sml. Suhms Danm. Hist. XIV. 251.

rimeligt, at de ogsaa have boet her, saameget mere som Thomas Iversen 1371 kjøbte Gods i Kunde i Skadst Sogn (se Side 13). Han nævnes ellers som Ejer af Indumgaard. Sønnen Iver Thomesen nævnes med Sikkerhed som Ejer af Krogsgaard, baade i Iver Vuels Familieoptegnelser¹⁾ og i Danst. Atlas med Aarstal 1430, saa han maa være bleven en gammel Mand. Af hans Børn kjendes 3 Sønner og 2 Døtre, af hvilke Sønnen Jens blev Biskop i Aarhus og Makte Iversen Ejer af Klejtrup og Balsnæs. Denne sidste var gift med Anne Munk, Datter af Ridder Stig Munk til Nørgaard, efter hvem hans Børn optog Stamnavnet Munk; af disse var Peder Munk 1436 Ejer af Krogsgaard, saa han maa have arvet den efter Bedstefaderen. I et Vidne fra 1472 siges nemlig om ham „saa længe han har været i Krogsgaard, som kan vel være 36 Aar og mere.“ 1454 fik han en Gaard i Tjæreborg i Mageskifte af den rige Bonde eller Bøvner Eske Mikkelsen i Krarup i Tistrup Sogn for den halve Halbæk Mølle. 1455 bortskjødede han en Gaard i Tjæreborg til Mariager Kloster²⁾. 1462 var han Vidne ved et Forlig om nogle Enge i Ravnshøj (se derhen i det følgende).

1) „Miscellanea“ i Klev. Saml. Thomas Iversen og Iver Thomesen nævnes som Vidner i et Forlig 1378 (Ripæ Cimb. 37). Dette angik ogsaa Gods i Skadst Herred. Iver Thomesen, Bøvner, nævnes 1394 i Kantor i Ribe, Hans Pedersens Testament, som Arving af en Gulbring og nogle Sæddelposer (Sathelsaat). (Ripæ Cimb. 57.)

2) D. Mag. VI. 78.

Han efterlod sig ingen Børn. 1479 holdt hans Broder søn Peder Munk Skifte med en af sine Brødre om Krogsgaard. Denne var en Søn af Oluf Munk til Klejtrup mellem Hobro og Viborg og havde Brødrene Iver, den firdste katholske Biskop i Ribe og Mogens Munk til Volstrup, den bekjendte Landsdommer, der bragte Kristjern II. Adelsens Opsigelsesbrev, og Søstrene Karen, gift med Henrik Stampe, Lensmand paa Øksvang og Bispebjerg, og Else, Abbedisse i Stubber Kloster.

Ejheller om denne Peder Munk have nogen Efterretning, undtagen, at hans Hustru hed Mette og var en Datter af Jesper Emmiksen til Røvsø; med hende havde han 2 Børn, Kene, gift med Klaus Pedersen til Sinnethavgaard og Hans Munk. Denne ejede Krogsgaard 1499¹⁾ og 1505, da han var Tingsvidne paa Væg Herredsting ved Bøndernes Tilftaaelse om, hvorledes Biskopperne i Ribe havde behandlet Trøjborg Slot og dets Bønder og Tjenere. At han hørte til de mere bemidlede Adelsmænd, se vi af, at han 1525 lovede at stille 3 Glavind (o: 3 bevåbnede Mand) mod Tjenden²⁾. Om hans Retferdighedsfølelse kan man slutte af, at han uden nogen Ret bemægtigede sig en Eng i Lille Tærne i Stadst Sogn, der tilhørte Ribe Domkapittel; paa Kongens Rette ting i Slagelse 1529 fradømtes den ham igjen³⁾. Under Grevens

¹⁾ Dansk Atlas.

²⁾ Ny D. Mag. VI. 275. Lensmændene paa Skodborg og Sundsbæk kunde hver kun stille 1 Mand.

³⁾ Grønlund 513.

Fejde holdt han som de fleste Adelsmænd og navnlig som Mogens Munks Broder søn med Kristian III.; derfor var han ogsaa en betroet Mand, idet de Øffne som Kongen skulde have i Skadst, Gjørding og Vester Herreder i Halsløsning af Oprøerne, skulde optages og mærkes af ham, hvorpaa han skulde lade Bønderne beholde dem i Græsning til Kongen fordrede dem¹⁾. Hans Munk var gift med Maren Spend, Datter af Kristen Spend til Hessel; deres Bryllup stod i Ribe „20 Dag Jule“ d: 13de Jan. 1513 med stor Pragt. Tilstede vare Kong Hans og 4 Biskopper²⁾. Med hende havde han 5 Sønner og 8 Døtre. Han † 1535.

Af hans Børn fik Kristoffer Munk Krogs-
gaard. Han nævnes 1536 i en Fortegnelse over Adelen og maa altsaa da have været voksen³⁾. Han var gift med Dortha Lindenov, Datter af Hans Lindenov til Fobislet og Rigborg Tegenhus, Enke efter Alfel Gjø til Gunderslevholm. Hun † 1582, Munk selv † 31te Jan. 1582 af Vattersot⁴⁾ og efterlod en Datter, Marine Munk, der 2den Juni 1583 ægtede Lave Hvitfeld til Linnet, der dog allerede døde 13de Novbr. 1590. Han kunde 1588 stille 2 Mand til Haren, medens Herredets andre Adelsmænd hver kun stillede 1⁵⁾. Hans Enke maa imidlertid være kommen i Gjæld, ti

1) Ny D. Mag. 3 R. V. 48.

2) Ivar Suels Familieoptegnelser. Kong Hans var i Ribe i Anledning af Tage Urnes Indvielse til Biskop i Sjælland.

3) D. Mag. 3 R. VI. 57.

4) Hegel. Alm.

5) D. Saml. 395.

1591 bekendte hun at skyldte 5000 Daler til sin Fætter Frederik Munk til Øksvang, til hvem hun pantsatte Krogsgaard, som han maatte tage i Besiddelse straks, naar hun ikke til den bestemte Dag, endnu samme Aar, betalte sin Gjæld. Da Terminen kom, negtede hun at staa ved sit Brev, hvorfor Sagen 1ste Juli 1591 kom for Kongen og Rigsraadet, der tilkjendte hende at holde sin Forpligtelse, uagtet hendes ved denne Lejlighed beskikkede Børge paastod, at Brevet var ugyldigt, da det ikke var undertegnet af hendes rette Børge, Hans Munk, J. Munks Broder, og fordi hun, da hun ikke selv kunde skrive, havde ladet 4 andre underskrive det¹). Næste Aar fik Frederik Munk Skjøde paa Krogsgaard²). Hun † 5te Juni 1612.

Frederik Munk, om hvem iøvrigt henvises til Øksvang, beholdt Krogsgaard i omtrent 30 Aar, indtil han i Gjelds Betaling maatte overlade den til Klaus von Buchwald til Kyll, en holstenst Adelsmand, hvem han skyldte 3420 Daler. Denne ejede Krogsgaard 1630³) og 1632, da Festerne af Skadst Kirke-tiende fik Nedsættelse i sin Afgift, da Buchwald havde lagt en Gaard i Skadst Sogn, Lindinggaard, under Krogsgaard og altsaa ikke betalte Tiende af den⁴).

Godske Rathlov, ogsaa af en holstenst Adelsflægt, ejede Krogsgaard 1635; han er død i Begyndelsen af 1636.

¹) Kolderup Rosenvinge: Gl. d. Domme IV. 299 flg.

²) J. Teg. IV. 315.

³) Dansk Atlas.

⁴) J. Teg. VIII. 366.

Efter ham ejedes Gaarden af hans Søn Jørgen Nathlov, der var gift med Barbara Ahlesfeld og tillige ejede Østrup i Fyn.

Gaardens næste Ejer var Benzjel Rothkirch, der ejede den 16de Jan. 1644. Det er ikke sikkert, naar han købte den. Han maa have tænkt paa at bo her, ti han ombyggede Gaarden. 30te Dec. 1645 fik Lensmanden paa Koldinghus, Mogens Bilde, kgl. Brev at udvise ham 6 Egetræer til Bygningstømmer til hans Gaard Krosgaard. Det var en prægtig Bygning han opførte, en sammenbygget Borgegaard med 4 Fløje, om hvilken man kan gjøre sig et Begreb ved at betragte den nuværende, ikke uanselige Hovedbygning, der kun var Portbygning. Den egentlige Hovedbygning havde 2 Stokværk og 2 Taarne. Borgegaarden tilligemed en lille Have var helt omgivet af Grave.

Endnu findes paa den nuværende Hovedbygning over den tilmurede Port paa den Side, der vender mod den forrige Borgegaard, Rothkirchs og hans Hustru Karen Keeges Vaaben og Navnetræk med Årstal 1644. Inde i Huset er endnu Rothkirchs Billede og en Stenplade, der har siddet over en Kamin med følgende Indskrift: *Wass ist ewer leben ein dampff ist. der eine kleine zeit waret. darnach aber verschwindet er. Jacob IV.*

Rothkirch er født St. Hansdag 1597 paa sin Fædrengaard Jesgendorff i Slesien af en mægtig og udbredt Slægt. I det store Slag ved Lignitz 1241 mod Mongolerne faldt 34 Rothkircher. Da han var 12 Aar gl., drog hans Broder Henrik til Danmark og han ledsagede ham ifølge sit eget Ønske. I Danmark

skaffede Broderen ham en Tjeneste som Page hos Hof-
 marskalk Ditlev Rangou, hvem han ledsagede i den
 svenske Krig 1611. Efterat have været hos Rangou i
 3 Aar, kom han til Antvorskov til sin Broder, der
 var kgl. Berider, hvor han øvede sig i Ridning. Her
 blev Kong Kristian IV. opmærksom paa ham og sendte
 ham, for yderligere at kunne uddanne sig, først til
 Prinsen af Englands Berider, og efter 1½ Aars Forløb
 til Paris, hvor han var ligesaa længe og derpaa til
 Hertugen i Florens. Efter 1½ Aars Uddannelse her
 fik han Befaling at vende tilbage og efterat have seet
 sig om ved flere Hoffer i Tyskland drog han til
 Bredsted, hvor han traf Kongen 3die Oktbr. 1619.
 Da Kongens Staldmester Adam Bylov imidlertid var
 død, ansattes Rothkirck til at undervise Kronprinsen i
 Ridning paa Skanderborg. 2 Aar efter blev han kgl.
 Staldmester. 1625 og 1626, da Kongen var i Tysk-
 land som Deltager i Trediveaarskrigen, ledsagede han
 ham. „Der det Slag ved Lutter skete og Hans kgl.
 Majestæt havde gjort sin højeste Flid Tjenden Afbref
 at gjøre og derudover vovede sig meget yderlig, og dog
 formerkede, at Bataillen var forloren, saa han sig maatte
 retirere, har den salige Maud, som altid Hans Majestæt
 flitteligen opvartede, ledsaget ham Tjendens strøjfende
 Tropper forbi til Wolfenbüttel og der de maatte affides
 igjennem Buske, Moradsfer, Grøfter og Grave passere,
 hændte det sig saa, at Hans Majestæts Hest styrtede
 med ham udi en Grøft og blev liggende; da hjalp han
 Hans Majestæt fra Hesten og op og fik Hans Majestæt
 sin egen Hest, eftersoim Hans Majestæts Livkarl inid-

lertid sammesteds blev skudt og fulgte han Hans Majestæt, den salige Herre siden derfra og til Wolfenbüttel om Natten, hvilken Troskab og Tapperhed Hans Majestæt og naadigt erkjendte og altid elskede ham højt baade for det og anden hans Skikkeligheds. Skjld.“

Næste Aar, 1627, blev han Ritmester over Kongens Hoffene og 1628 Hofmarskalk, medens han beholdt sit tidligere Embede som Staldmester og dem alle „med allerstørste Flid og Troskab, Lov og Berømmelse betjente, som en arlig og oprigtig Adelsmand eauer og anstaar.“ 1631 blev han Lensmand over Antvorskov, Korsør og Sabyngaards Len. 1633 holdt han Bryllup med Jomfru Kirsten Keetz, Datter af Rigens Raad Frederik R. til Tngestrup, hun skjenkede ham 12 Børn, 6 Sønner og 6 Døtre, af hvilke de 4 Sønner døde som Børn. Hun † 30te Avg. 1646¹⁾.

25de Novbr. 1648 blev Rothkirck ved Frederik den Tredies Kroning flaaet til Ridder tilligemed flere andre Adelsmænd. Næste Aar, 6te Maj 1649, ægtede han Fru Dorthæa Abildgaard, Enke efter Stig Bors og Datter af Eggert Abildgaard til Skodborg.

Rothkirck roses som en from og gudfrygtig Mand, en tro Undersaat, en oprigtig og sanddru Ven, en kjerlig Ægteemand og en omhyggelig Fader. Sine Børn opdrog han i Herrens Frygt og lod dem Morgens og Aften synge 3 Salmer. Præsterne arede og hjalp han, hvor han kunde, var en mild Herre mod sit Tjende og sine undergivne og meget gavmild mod

¹⁾ Over hende er en Sigprædiken.

fattige. Han uddelte saaledes 2 Gange om Ugen Almisse til 12 fattige fra Slagelse, hvis Skoles Lærlinge han aarlig gav 40 Daler.

Han havde i flere Aar lidt af „Ledere“. Da han i Juni 1654 fra Antvorskov drog til Odense til sin Svoger, Jørgen Keeges Bryllup, og derfra til sin Gaard Stensgaard i Fyn, i den Hensigt derfra at rejse til Krogsgaard, blev han farlig syg, og drog efter 11 Ugers Sygeleje tilbage til Antvorskov, hvor Sygdommen vedblev; især forværredes den 5te Jan. 1655, saa at han saa sit Endeligt imøde. Paa Dødslejet viste han den samme Gudhengivenhed, som i sit tidligere Liv og trøstede sig ved Samtaler med Præsten og Læsning i Bibelen og Postillen. Sine Børn lod han ofte synge Salmer for sig og Morgen og Aften lytte han Betsignelsen over dem. Han trøstede sig ogsaa ved de mange tyske og danske Bibelsprog, som han altid plejede at bruge, især af Davids Salmer. Hans sidste Ord vare: „Kom Herre Jesu og annam min Aand, kom Herre Jesu“, hvorpaa han sagte hensov. Hans Død skete 5te Marts 1655 og hans Ligbegjængelse foregik i Antvorskov Slotskirke 10 April, hvor Ligprædiken holdtes af Slotsprædikanten Erik Pontoppidan, siden Biskop i Aarhus¹⁾. Herfra førtes hans Lig til Tjæreborg Kirke, hvor hans og begge hans Hustruers Lig staa i en muret Begravelse under Koret.

Allerede i levende Live havde han bestemt sin Begravelsesplads her og havde 1652 ladet opfatte det

¹⁾ Den er trykt 1656.

pragtfulde Gravmæle i Koret, som endnu er til. Paa dette ere i Legemstørrelse han og hans Hustru afmalede, omgivne af en Kamme med deres fædrene og mødrene Vaaben. Paa Kisterne i Underbegravelsen ere Plader med tykke Bibelsprog.

Af hans Børn blev Hans Ejer af Krogsgaard, Kristian af Stensgaard, Birgitte gift med Bjørn Naas til Vejrupgaard, Kathrine med Niels Gyndesen Lange til Brejning, Else med Frederik Sehested til Rindhave, Kirsten 1) med Major Jørgen Hartvigsen, 2) med Amtmand Erik Stensen til Skovgaard i Fyn, Sofie med Hartvig Naas og Kirsten 1) med Oberst Henrik Vinderot.

Hans Rothkirck har uden tvivl i sin Ungdom gaaet paa Sorø Akademi, hvoraf en Forfatter har taget Anledning til at hellige ham og hans Brødre et grammatikalsk Værk²⁾. Senere var han udenlands. Han led meget i Svenskekrigen og kom i betydelig Gjæld. Han døde ugift i Fyn 1673³⁾.

Gaarden tilfaldt derpaa hans Søster Else, der nogen Tid efter ægtede Major Frederik Sehested til Rindhave, Søn af Malte S. til Rindhave og Margrete Neets. Da de ingen Børn havde, oprettede de 28de Marts 1696 et Testament, ifølge hvilket den

¹⁾ 2 Børn af samme Navn var dengang ikke ualmindeligt.

²⁾ Marslev: Johannis Amosi Comenii vestibulum, Sorø 1650. H. M. Ravns Rythmologia Danica, Sorø 1649 er helliget de 3 Brødre, Kristian, Frederik († ung) og Hans Rothkirck.

³⁾ S. Teg. XV. 185.

længst levende skulde arve den andens Ejendom; naar de begge vare døde, skulde Niels Langes og Kathrine Rothkircks 2 Døtre, som de havde opdraget, efterat Godset var registreret og Gjelden betalt, hver nyde 2000 Rdl. i rede Penge. Fru Else er død snart efter (før 1705), og 18de Septbr. 1706 fik Sehested fgl. Tilladelse til at ægte Somfru Birgitte Sofie Sehested af Holmgaard, der var ham beflagtet i 2det og 3die Led¹⁾. Han døde 1726 og er begravet 1ste Aug., i hvilken Anledning den bekjendte Tythonius, da Præst i Skive, skrev et Digt, der tillige giver nogle Oplysninger om Sehesteds Levnet²⁾. Heraf ses, at han i sin Barndom gik i Sorø Skole.

„Vor lærde Peder Sky³⁾ fornuftig ham ansøgte
og, hvad han hjemme ej forstod og saa og hørte,
det fandt han udenlands, da han tre Rejsefærd
i andre Lande saa, det som at se var værd.
Det mandig' Dyktland han med sund Fornuft besøgte,
det nærsom' Holland hans Forsarenhed forsøgte,
der tjente han sig frem og viste Staten, at
den danske Herremand er skabt til en Soldat.
Det artig' Frankrig han tværs og langs besøgte,
hvad i Savoien og Venedig noget dueb',
han alt bejaa, han ind i varme Balland kom,
og endtes ikke, før han endtes udi Rom.
Ti Aar blandt fremmede han spejded' deres Stæder,
han lærte deres Sprog, han gransked' deres Sæder.

¹⁾ J. Teg. XXII. 492.

²⁾ Samling af Vers, og Indfald. Odense 1776. S. 149.

³⁾ Dette maa være en Fejlstagelse; P. Sky var ikke Rector i Sorø, men 1658—64 i Næstved.

Se Dub og Sparfomhed og Flid var hans Journal,
naar andre øste ud paa Gjekkeri og Pral.“

Derpaa deltog han i den svenske Krig 1675—79:

„Det blodig' Skaaneland og Landte Rygen fit
hans kjelle Mod at see i rette Heltestit“.

Med Else Kothkirck var han gift i 24 Aar; hans anden Hustru var ham en kjærlig Egtefælle i hans Alderdom, da han næsten gif i Barndom. Med denne sidste havde han flere Børn, af hvilke dog kun 1 Søn og 1 Datter overlevede ham.

Den følgende Ejer er Justitsraad Børgert Bruun, til hvis Navn Danst Atlas har føjet Aar 1733, rimeligvis det Aar, da han købte Krogsgaard. Hans Fader var Jakob Pedersen Brunov, Præst i Skjæve i Vendsyssel; Børgert Bruuns Brodersøn var Justitsraad Oluf B. til Gjerdrup, Farfader til den bekjendte Frihedsmand og Geograf Malte Konrad Bruun¹). Børgert Bruun var først Regimentekvartermester, blev 1721 Amtsforvalter i Ribe, hvilket Embede han nedlagde 1752. 1734 blev han Rancelliraad, 1749 Justitsraad og † 29de Novbr. 1759, 66 Aar gl. Han og hans Hustru, Johanne Madsdatter Bundesen²), født i Øster Høisinge i Fyn 1692, † i Ribe 1773, bleve indsatte i en aaben Begravelse i Skadst Kirke. De havde 4 Døtre, af hvilke 1 blev gift med Præsten Botcher i Varne, og Sønnen, Justitsraad Johan Ludvig Bruun,

¹) Over Familien er en lille Stamtavle af Penguik.

²) Søster til Amtsforvalter Nasmus Bundesen til Søvig.

der blev Student fra Ribe 1752 og Hører ved samme Skole 1756, hvilket Embede han forlod for efter Faderens Død at overtage Krogsgaard. I hans Tid var Hovedgaardens Taxt 67 Td. 3 Skp. 3 Fdk. Hartkorn, Møllestyld 2 Td. 1 Skp., Bøndergods 265 Td. 1 Skp. 3 Fdkr. og Tienden 50 Td. og 2 Skp. Han skal engang for at hevne sig paa sine Bønder have ladet dem opføre de store Volde, der til for et Par Aar siden stode nord for Gaarden, til Vern for en Humlehøve. Forresten var en mild Herre, der har et godt Eftermæle. I sine sidste Aar bortsolgte han Godset og udparcellerede Gaarden ifølge tgl. Bevilling af 11te Jan. 1792, hvilke Dele han ved Auction solgte 24de og 25de Maj 1792. Han blev begravet 25de Febr. 1796 og hans Enke Elisabeth Marine Andresen 18de Febr. 1801, 64 Aar.

Deres Søn Kaptejn, senere Major Bruun folgte Krogsgaard til en Søde Hirsch Dessfauer 1807. Han varmede Dvælene med de gamle Dokumenter og umuliggjorde saaledes denne gamle Gaards udførligere Historie.

Ved hans Dødhud købte Hans Kristensen, Forpagter af Gaarden, født 4de Maj 1770 i Hygum, Nebel Sogn, 1817 denne, taxeret til 7 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. Hartkorn med Mølle, Skadst og Tjæreborg Kirkefiende, et Bertshus i Tjæreborg og Roborghus for 18,500 Rdl. Han nedbrød den egentlige Hovedbygning 1825; de 2 andre Fløje havde Justitsraad Bruun allerede nedtaget og nu staar, som ovenfor er meddelt, kun den gamle Portbygning tilbage. Ved Kristensens Død, 10de

Jan. 1832, tilfaldt Krosgaard hans Søn, Niels Hansen, der endnu ejer den.

Tjæreborg Kirke.

Tjæreborg Kirke er med Undtagelse af største Delen af den øverste Halvdel af den nordre Mur, der bestaar af Tuffsten, opført af hugne Sten. At Koret ejheller har været Tuf, derpaa tyder et rundbuet, nu tilmuret Vindue i dette, og Kirken kommer herved til at danne en Overgang mellem de ægte Tuffstenskirker og dem af Rampesten, hvorved dens Tid vel maa sættes til ind i det 13de Aarh. Altertextavlen er en udstaaren Fremstilling af Nadverens Indstiftelse og maa være givet af Rothkirck, da hans og Karen Needzes Vaaben findes derpaa. Ovenpaa staa Levninger fra en ældre Altertextable, nemlig St. Klemens og den kronede Jomfru Maria tilligemed de 12 Apostle, mindre Figurer. Paa Korets søndre Mur er Rothkircks pragtfulde Epitafium. Døbefonten, af almindelig Form, har et nyere Salmeverk. Under Koret staa, i en 1861 tilmuret Begravelse, 9 til 10 Kister uden Indskrift; kun paa Rothkircks og Frues ere tyffe Bibelsprog. Prædikestolen er fra 1551. Over Døren er et udstaaret Billede, forestillende Jesu Nedlæggelse i Kisten. 3 Taarnet ere Levninger af en Altertextable, der rimeligvis har hørt til et Alter her, ti i næsten alle Kirker er Spor af Altre ogsaa under Taarnet. Paa Pulpituret staa følgende smukke Vers:

„Niels Hansen paa Krogsgaard
 Løb denne Kirke male
 I nedensaaende Aar,
 Der til hans Ære tæler.“

1845.

Niels Hansen Mater.“

Tjæreborg Kirke folgte Kongen til Joakim Schack
 til Sneumgaard 6te Juni 1696.

Tjæreborg er Annex til Sneum. 1324 nævnes
 Hr. Broder, Præst i Tiarburgh¹⁾.

Grimstrup Sogn.

Grimstrup Sogn har rimeligvis i den ældste kristne Tid
 tillige indbefattet Nykirke, da Grimstrup Kirke omtrent er
 Midtpunktet i de 2 Sogne; men herom have vi kun For-
 modning; derimod synes, endnu 1609, Byen Hjordkjar
 at have hørt til Narre Sogn, hvilket ogsaa er rimeligt,
 da den støder op til Narre Bymark, hvorimod den er
 skilt fra Grimstrup ved Dme Mark. 1352 nævnes
 Gisteth (Tomp) Mølle, som ligger i Grimstrup Sogn,
 men det er dog vist en Fejltagelse. Sognets ældste
 Navn er Grynsthorp og det afledes af det gamle Navn
 Grim og Thorp, en Bj.

Af Mindesmærker fra Oldtiden findes her ikke
 mange. Paa Grimstrup Bymark findes 4 Høje og

¹⁾ Grønslund 40.

nogle i Krattet, hvor det højeste Punkt er Bavnhøj. Paa Røst Mark ere 9, af hvilke 1 paa Grændsen af Blaaholm Mark hedder Tamhøj. Paa Blaaholm Mark findes 3 og paa Røsthøje nogle enkelte. Paa Hjordkjar Mark ere 10 Høje, af hvilke dog nogle i de senere Aar ere bortførte; i dem fandtes nogle ubetydelige Broncesager. I en af de saakaldte Trillinghøje fandtes for nogle Aar siden en Guldring.

Øer og Gaarde ere:

Grimstrup Ø. Her findes et stort Krat, der staar i Forbindelse med en Mengde mindre, der næsten gaa lige til Varde. Disse Krat ere Levninger af Fortidens Skove. Idet nemlig Træerne ere blevne omhuggede, ødelagdes Løvet mod Vestenvinden, der bøjede hver ung Gren, der vovede sig ovenover Understovens Højde, og bortførte Løvet, der skulde frugtbargjøre Jordbunden, som derpaa udtørredes af Solens Straaler¹⁾. Ved omhyggelig Fredning, ved Udhugning og Forsyning af et forsvarligt Læ, kunne saadanne Krat igjen have sig, men en saadan Behandling er ikke bleven Grimstrup Krat til Del; et Par smaa Pletter, der ere fredede, vise ogsaa, hvad det kunde blive til. De sidste Ulve i Herredet havde Ophold her i Krattet. Etatsraad Tejlmann fredede nogle Raadhyr her. Løjer Tejlmann til Endrupholm ansøgte ved Godsets Udskjning om at beholde Krattet under Endrupholm, men det affløges.

¹⁾ Baupell: Tidsskrift for popul. Fremstillinger af Naturvidenskaben. 2den Række II. S. 161. flg.

1420 gav Kirstine Jessæ Matsons Efterleverste til vor Frue Kirke i Ribe for sin Sjæl og sine Forældres Sjæles Hælsens Skyld 1 Gaard i Grimstrup By, hvori Nis Suder bor, tilligemed det halve Grisebæk Mark og dens andre Tilliggender ¹⁾.

Kantor Jep Iversen i Ribe grundlagde 1440 et Kapel i Ribe Domkirke, hvortil han blandt andet lagde 1 Gaard i Særne Sogn kaldet Stjorkjær og alt sit Gods i Grimstrup Sogn og Grimstrup Mark med Eng paa Werup (Vejrup), Grisebæk, Allerup og Sneathum Mark ²⁾.

Røst eller Røvst er en smuk By, der ligger i en Dal. Dens Navn maa uidentivt afledes af Mandsnavnet Roi, der paa Jydsk vel har været udtalt Row, paa samme Maade som Navneordet Ro, og Stad; den ældste Form altsaa Roastadir ³⁾. Her findes Røst Mølle og Kro. 1542 pantsatte Kongen til Magister Anders Skovgaard, Erkefegn i Viborg, for 200 Joakimsdaler 1 Gaard her og Høfkegaard i Særne Sogn ⁴⁾. Denne By kaldtes tidligere gammel Røst, til Forskjel fra ny Røst eller Røsthøje, der ligger højere end hin.

Hjorkjær udtales Hjörwkjær af Hjöwr, der er jydsk Udtale af Hjord. Skrivemaaden „Hjortkjær“

¹⁾ Grønlund 169. Suder er det ældre Navn paa en Skomager. Det er rimeligt, at det er efter denne Mand, at Gaarden Suderkrog, en Del af Grisebæk, har Navn.

²⁾ Grønlund 220.

³⁾ Sml. Skabst af Skatstath, Andst af Andstath, Berst af Byrstath.

⁴⁾ Reg. o. a. L. III. 744.

er altsaa saaledes urigtig. Ifølge Etatsraad T. R. Teilmanns Indberetning til Pontoppidans Atlas, har han i et Haandskrift fra 1609 fundet en Gaard, her navnet som Herregaard, men han angiver ikke dens Ejer. Den har dog sandsynligvis tilhørt Familien Lange med 3 Koser, ti 20de Juli 1609 folgte Kristen Lange til Hesselmed til Sorgen Krag til Endrupholm, 5 Gaarde og 1 Bol her, af hvilke dog ingen angives som adelig Sædegaard; de vare hans Arvepart efter Faderen Kristen Lange til Bramming, der † 1604¹⁾. Stedet, hvor Gaarden, Hjordkjærgaard kaldet, laa, paavises endnu tæt ved Vejen og ved en ubetydelig Bæk, der vel da har fyldt dens Grave²⁾. Den navnes iøvrigt ellers ikke i nogen af Endrupholms Fordebøger eller andre, jeg har seet. Gaardens Mølle maa Gistlunde have været, der ogsaa folgtes ved det omtalte Skjøde.

Den nordligste Del af Hjordkjær hedder Gjesthede.

Rnurborg, en Gaard, rimeligvis i meget gamle Dage en Borg. Her boede 1712 og senere en Familie ved Navn Rosenbergs.

Gaarden Blaaholm. Her boede i forrige Aarh. Msr. Nis Nissen fra Odense, der var gift med en Datter af Mag. Jens Nielsen Ho, Præst i Ho og Øksbø. Han † 1771.

¹⁾ Denne havde ogsaa Grimstrup Kirkestiende i Feste.

²⁾ Matrifikels Nr. 2.

Hinkbøl, i forrige Aarh. 1, nu 2 Gaarde.
 Ringdale og Spandale ere smaa Husfamlinger.

Grimstrup Kirke.

Grimstrup Kirke er af hugne Sten og er forneden prydet med en smuk Soffel. Altertavlen er delt i 3 Felter; i Midten staar Gudfader med Guldkronen og holder den saarede Søn, hvilket skal betegne Hengivelsen; ved Siden af ham staar den kronede Jomfru Maria med Kristus paa Armen; de 2 yderste Felter ere hver delte i 2 Afdelinger og i disse staa de 12 Apostle. Den er fra den katholske Tid, men er opmalet i forrige Aarhundrede, da den tillige er prydet med T. K. Teilmanns og Margrete Benzons Baaben. Aar 1771 fandtes endnu en anden Levning fra Katholicismen, nemlig et forgyldt Mariebillede, staaende i en Halvmaane med Glorie omkring; det hang ved Siden af Prædikestolen. Døbefonten er af Granit, paa Fadet er ingen Indskrift. Prædikestolen har udskaarne Billeder fra Jesu Barndomshistorie og Bibelsprog. Paa Degnestolen, der er fra Slutningen af det 16de Aarh., findes et adeligt Baaben, nemlig Kristen Langes til Bramming, 3 Roser; han havde dengang Kirketienden i Feste. Paa denne Stol ere mange Navne udskaarne ligesaa 1597 af Værlingene i Varde Latinstole, der forrettede Løbedegns Tjeneste hertil; blandt disse findes ogsaa Anders Hansen Røest, der siden blev Præst her med Aarstal 1634, 1635 og 1637. I Kirkens vestre Ende er Pulpitur, hvorpaa de 12 Apostle, Paulus og St.

Hieronymus med Kristus og Jomfru Maria i Midten. Paa en Stolpe herpaa staar: J. J. G., M. P. D. 1642 3: Jørgen Jørgensen Grimstrup, Maren Pedersdatter. Under Pulpituret ligger Kirkens eneste Vægsten omgivet af en Træranime; herpaa staar: [Her hviler vdi] Herren gudfryctige Qvinde Mette H. Jørg [ens i H] enne som hensofvet i Grimstrup 1. Apr. An. 1608." De andre Vægsten og Gravmaler over Præster og deres Familier ere forsvundne. Vaabenshuset er af Mursten. Paa den sydlige Mur er en tilmuret Indgang, over hvilken der findes en Sten med mange Slangeprydelser. Taarnets nederste Del er Kampesten, den øverste Mursten. Paa dette staar T. R. T. og M. B. 1758. S. U. U. M. C. U. I. Q. V. E. (Enhver sit). Kirken tilhører Rundbuestilen, hvilket ses af de 2 smaa tilmurede rundbuede Vinduer paa den nordre Mur.

Præster.

Før Reformationen:

Hr. Broder Jensen tog 1499 Lovhævd paa de Torder, der ligge til Grimstrup Præstegaard.

Efter Reformationen:

1. Hr. Niels Hansen var først i Tjeneste hos Henrik Stampe paa Øksvang. Under ham bleve Grimstrup og Narre forenede, ti Broder Jensen var alene Præst i Grimstrup; han tog nemlig 1522 Lovhævd paa Narre Præstegaard og dens Tilliggende, desuden 2 Enge ved Hellebæk, 4 Enge paa Gunderup Mark,

1 Eng østen for Inllerup, 1 Eng, kaldet Præsteeng ved „Kaidh“ Mark. Da 3 Aar var Hævd ifølge Nydste Lov, er Foreningen af Sognene rimeligvis indtraadt 1519. Han † Torsdag før St. Nikolaj Dag 1563 og er begravet i Grimstrup Kirke, hvor hans Gravmæle endnu var i Slutningen af forrige Aarhundrede.

2. Ved Reformationen fik Sognemændene selv Tilladelse til at velge sine Præster ved 7 Valgmænd, istedenfor at Biskoppen i den katholske Tid beskikkede dem. I Grimstrup valgte man nu Hr. Niels Hansens Søn, men da han ifølge Loven kom for Biskoppen for at overhøres, kjendte denne ham „for nogen mærkelig Aarsags Skyld“ ikke bekvem til at være Sognepræst og beskikkede en anden, Niels Povlsen, dertil. Over dette formentlige Indgreb i sine Rettigheder forbitredes Sognemændene i den Grad, at de fordrevede Niels Povlsen og vedbleve i sin haardnakkede Fastholden af sit eget Valg. Paa Biskoppens Klage sendte Kongen dem et Tordenbrev, hvori han „paa det sliig Uskikkelihood ikke andens steds skal begyndes og have Fremgang og I Eders Haardnakkethed maa undgjelde“, fratog dem deres Ret til selv at kalde Præster. Desuden kaldte han 18de Febr. 1564 en tredie Person, Eskil Klemensen, til Præst og bød dem „til god Rede at give og fornøje ham, hvis Tiende og Præsterente I pligtig ere, saafremt I ikke ville straffes som ulyhige Undersaatter“¹⁾. Hr. Eskil Klemensen havde gaaet i Ribe Skole under

¹⁾ Reg. o. a. Bante VII. 672. Reg. o. a. Bante VIII. 62.

Nektor Grundet, blev derpaa Høerer i Rolding og studerede siden ved Kjøbenhavns Universitet¹⁾. Han fik 8de Marts 1579 Brev paa herefter aarligen at bekomme og oppebære Tienden af Kalve og Grise, som tilfalde Kongen i disse Sogne, da han i forgangue Aaringer havde fanget Skade og Affald paa sit Kvæg. Hans Hustru hed Bothilde og han † „hastelig“ 28de Decbr. 1581, 53 Aar gl.

3. Derpaa kaldte Biskop og Lensmand Kristen Jensen til Præst, „der lang Tid skal have studeret baade her udi Riget og udenlands“, „mod hvilken nogle med lige Modvillighed, som hos dem tilforu er befunden, sig have ladet forhyde og bemærke“. Derfor fik de 30te April 1582²⁾ strengelig Befaling fra Kongen om at annamme ham for sin Sognepræst. Ligeledes fik Biskop og Lensmand Brev hurtig at give ham den egl. Stadfestelse paa disse Sogne „at det ikke formedelt nogle Sognemænds Modvillighed eller for Kvindens Skyld skulde ham forhindre“. Det synes altsaa, at Præsten, der sædvanlig gik i Arv til Eftermanden, har gjort Vanskelighed ved at ægte ham, men hun har dog taget ham, ti hun og „hendes Mand Kristen Jensen Ribes“ lode den bekjendte Historiefriker Anders Sørensen Vedel i Ribe forfatte et latinisk Gravvers over Hr.

¹⁾ Paa Universitetsbibliotheket i „Donatio Variorum“ 121 findes et latinisk Gravvers af Anders Sørensen Vedel, forfattet i hans Efterfølger Kristen Jensens og deres Hustru Bothildes Naavn. Sml. Wegener: Anders Sørensen Vedel S. 20.

²⁾ J. Tegn. II. 318.

Esfil Clemensen. Han maa have begaaet en eller anden Forseelse, ti 13de Novbr. 1583 og 17de Febr. 1584¹⁾ stavnedes han for Ribe Kapittel og han er da rimeligvis bleven affat, ti

4. I Midten af 1584 var Hr. Jørgen Jørgensen Præst her, da han underskrev Kristian den Fjerdes Hyltingsakt. 1608 var han Provst. Han var gift med Gertrud Lavridsdatter, rimeligvis Datter af Lavrids Barfod til Saddinggaard, da en af hendes Børn førte Navnet Barfod, og han ikke kan have faaet det paa anden Maade end gennem Morfaderen. Hun † 1ste Novbr. 1641, 81 Aar gl. og hendes Ligsten fandtes tidligere i Grimstrup Kirke. Deres Børn vare: Jørgen, Faderens Eftermand, Povl Jørgensen Barfod, Præst i Øse, Kirstine, gift med Hr. Søren Pedersen i Brørup, og Ingeborg gift 1) med Jep Dlusfen i Tranbjerg † 1620 og 2) Niels Ravesen, Delfoged i Skadst Herred, Ejer af samme Gaard; begge døde af Pesten 1659. Endnu havde han en Datter gift med Jens Knudsen.

5. Hr. Jørgen Jørgensen Grimstrup ordineredes 5te Juli 1601 til Præst i Henne og blev efter Faderens Død, uvist naar, Præst her. Han var gift anden Gang med Maren Pedersdatter fra Bølling og havde 2 Sønner, Jørgen²⁾ og Peder og en Datter

¹⁾ Segef. Alm. ;

²⁾ En Jørgen Jørgensen Grimstrup, rimeligvis denne, fød 1647, ansøgte 1687 om at blive Præst i Østrup og Høver (3 Indlæg). Hermed stemmer ogsaa overens, at han 1662

Gjertrud, gift med Niels Thonnesen i Grimstrup. Hans første Hustru, Mette, døde i Grimstrup, medens han endnu var Præst i Henne. Han brugte Barfodernes Bomærke¹⁾. Han † i Midten af 1655.

6. Hr. Anders Hansen Røest er født af Bønderfolk i Røst, Grimstrup Sogn 1621. Han gifte sig først i Varde Skole, hvorfra han forrettede Løbedegns-Embedet i Grimstrup²⁾; senere kom han til Ribe Skole, hvorfra han blev Student 1643. 6te Juli 1655 blev han kaldet til Præst her, hvor han 1ste Søndag efter Trinitatis 1657 ægtede Formandens Enke, Maren Pedersdatter, med hvem han fik en Datter, der døde som Barn. Hun selv † 16de Aug. 1659 i

endnu ikke var myndig. Det er da rimeligvis ham, der blev Student fra Kolding Skole 1672.

¹⁾ Ved Skiftet efter Hr. Jørgen Jørgensen, 10de Juli 1655, vare følgende Bøvelser i Præstegaarden: Gamle Døren. Heri fandtes et Bogskab, en Fyrrestive, tre Bænke, en Seng med Sengelæder, et Par Pistoler, tre Kobberstykker, et Spejl, en trind Stol. Den store Stue, heri: et grønt Egestab, en udstaaren Kiste, et Fyrrestab, et udstaaret grønt Skrin, en trind grøn Veste, et jærnbundet Skrin med Kassefoder, et rødt Skrin med Beslag, et sort Egestab, et rødt Egestab, en lang Fyrrestive med Egeben, 2 gamle sorte Stole, en sort Kørskammel, en gammel flamsk Bænkedyne, en Slagbænk, en stakket Bænk, en stor Stenkande med Jernlaag, en stor gammel Trækande. Kørstuen, Forstuen, Framgulvet, Sønderstuen, Skolestuen, Bryggerens, hvori en Brandevinskjedel, Svendkammer. Besætningen var 8 Heste, 13 Kør, 11 Kalve, 20 Faar, 8 Lam, 2 Svin, 5 Grise.

²⁾ 1637 kaldes han sig Degn til Grimstrup og Narre. (Lingbogen.)

den store Pest, hvorefter han 2den Søndag i Advent 1660 giftede sig med Maren Jesperdatter Holst, en Borgermesterdatter fra Vejle, med hvem han havde 8 Børn. Af disse ægtede Maren Eftermanden, Else Hr. Lave Pedersen paa Fjansø, Dorothea Hr. Laurids Nisom i Smidstrup og Karen eller Elisabeth, Morten Mortensen, Indvaaner i Vejle. Anna † som Barn. Jesper, der efter Faderens latiniserede Navn Kofstenius antog Navnet Kofsteen, blev Rektor i Vejle og Præst i Binding, Johannes Kofst tog Attestats 1701, var 1697—1708 Hører i Herlufsholm, og blev derpaa Præst i Løgumkloster, hvor han † 1737.

Under Hr. Anders Hansen skete det svenske Indfald. I den Kirkebog, som han straks, da han blev Præst, begyndte, har han optegnet flere Ting om den Tid. Første Gang, her nævnes Svenske, er 12te Decbr. 1657, da her blev begravet en Soldat af Gyngherred i Skaane, fangen af Svensken i Frederiksdode. 29de April 1658 døbtet her et Barn af en svensk Kvartermester. 10de Septbr. s. A., da Præsten var til Begravelse i Narre, fratog de ham udenfor Kirken Heste og Bogn, gode for 60 Daler. Paa Narre Kirkegaard vides endnu et Sted, hvor en Svensker blev begravet, og indtil for faa Aar siden voksede her endnu nogle smaa Buske, efter Sagnet plantede af hans Kammerater. Her i Sognet grebe Beboerne ogsaa til Vaaben; saaledes lagde nogle Bønder sig i Baghold ved Hjordkjær Bro for en Afdeling Svenske, der kom fra Vesterherred, hvor de havde plyndret Lunde Kirke. Det lykkes dem ogsaa at skyde de 6 og i den ene Sædel-

pose fandtes den røvede Kalk og Dist, som derpaa gaves tilbage til Kirken¹⁾. En Mand i Grimstrup, Niels Thonnesen, dræbte en Svensker i Ravnse Mose, hvor man endnu om Natten skal kunne se dennes Hund med store glødende Øjne. Over denne Gjerning fik han dog senere Samvittighedsnag, hvorfor han ved sin Død, Nyaarsdag 1660, gav 200 Daler til Kirken, hvilke anvendtes til en ny Kalk, der endnu er til. Næste Aar, 1659, var Sognet besat af vore forbundne, de kejserlige, der laa her under Anførsel af Oberstløjtnant Albert von Thasern, hvilke dog nok kun laa her i Begyndelsen af Aaret, men af Præstens Optegnelser maa man slutte, at disse Venner ikke have været bedre end Fjenderne. I denne Trengselens Tid flygtede mange til Kjøbstæderne Ribe og Varde. Hvad der gjorde Ulykken endnu større, var en forfærdelig Sngdom, der rasede 1659 i høj Grad og bortrev 168

¹⁾ I Beckers Orion Maanedsskrift U. 128 henføres denne Begivenhed til denne Krig, men hører udentvivl til 1645. 3die Juni 1645 vedtog samtlige Herredsmænd paa Ting at holde Vagt for „Plynderryttere og Partier“; nemlig af Nykirke, Grimstrup og Nebel Sogne ved Endrup Mølle, af Hjortkær By, Aarre og Nersbjerg Sogne ved Gistbro, af Faaborg, Starup og Øse Sogne ved Agerbæk og Faaborg Mølle, af de andre Sogne ved Sneumbro, Spøtrup og Sneum Kirke. Der skulde være 10 føre Karle paa hvert Sted, som skulde staa 1 Døgn, gaa i Vagt en Middag og afløses den næste; de skulde have saa mange lange Bøsser, som muligt. Den, der forsømte sin Vagt, eller var sin Vagtmester, af hvilke der var en for hvert Sogn, ulpbig, skulde bøde 1 Rdl. (Tingbogen.)

i Grimstrup og 94 i Narre Sogn, saa at hele Familier sommesteder helt uddøde. Præsten selv blev angreben og han mistede sin Hustru, men alligevel fik han dog senere med megen Nøjagtighed de døde indført i Kirkebogen. Til Sammenligning med andre Aar hidfattes her nogle Talangivelses, uddragne af Grimstrup Kirkebog. 1656 † 8, 1657: 13, 1658: 13, 1660: 3, 1661: 4, 1662: 3, 1663: 8, 1664: 6, 1665: 4, 1666: 12, 1667: 14, 1668: 6, 1669: 12, 1670: 5. I de 2 Krigsaar holdtes ingen Bryllupper, men efter Krigen viedes 1660: 14 og 1661: 6 Par. Før Krigen fødtes i Gjennemsnit 14 Børn, men efter den naaedes sjelden dette Antal, kun 1666, 1668, 1669 og 1681 fødtes 18, 14, 18, 14, ellers var Antallet under det gamle, saa Krigens Efterve føttes længe¹⁾.

¹⁾ Ogjaa 1645 led Sognet meget. Herom udsiger et Tingsvidne: „At agte Aarsag til Sædens Føringelse i forældte Grimstrup Sogn, var den „Dørigtog“ (Gjennemrejse) igjennem Sognet af Ryttere fra Varde og til Haderslev frem og tilbage, hvorfor Bønderne ikke kunde være paa Marken med Plov og Vogn at gøde og dyrke Jorden som det sig burde, blev ogsaa nogle Gange baade Sædeforn og — — af Rytterne paa Marken hentagen.“ Om Rost Mølle hedder det: „Formedelsi den „Dørigtog“ som var igjennem Møllen af Svenskers Folk og Rytteri, kunde der ingen komme til Møllen at lade male, saa de intet kunde fortjene, er derforuden ofte sraplyndret baade Fetelse, Klæder og Penge for mere end 20 Rdl. og derforuden maatte give dem baade Øl og Mad saa mange som der kom, tilmed stattet til en svensk Kvartermester mere end 110 Rdl., er derover bleven forarmet og over alt dette er Mølleren død 1649 og ikke der fandtes „Goed“ (Gode) til Gjelden.“

Hr. Anders Hansen viser sig i sine spredte Dp-tegnelser i Kirkebogen som en from og gudhengiven Mand, der med Taalmodighed bar sine Kors, og som betragtede Krigen og dens Under, som den retferdige Straf for Synderne. Han gav sig ogsaa af med Digtning; 1662 findes følgende Vers af ham:

Kom Jesu Krist, kom Frelser sød,
 før os af dette Elende,
 udriv os af al Jammer og Nød,
 paa al vor Sorg gjør Ende,
 lelsag os til vort Fædreneland,
 for dit Blod, som for os ubrand,
 lad os i Fred hensove.

Rostenius.

Han har ogsaa gjort sig fortjent af et forbedret Agerbrug i Grimstrup By, navnlig af Markernes Fredning og oprettede i den Hensigt et „Bibebrev“ 1662, underskrevet af alle Beboerne, bestaaende af 19 Paragrafer, hvortil senere nogle flere føjedes. Disse Breve satte os tilbage til den Tid, da Bymarken var fælles Ejendom, saa at alle ultsaa maatte være enige, forat der kunde udrettes noget tilbørligt. Da udgjorde hver By en affluttet Helhed, et Lag, et Wilde med sine Udermand eller Forstandere; for de indkomne Bøder afholdtes Drikkelag, hvorfor ogsaa nogle Overtrædelser hødedes med en Td. 3 Dalers Sl, det saakaldte Videøl. Til Benævnelsen Vide, der betyder en Bestemmelse, for hvis Overtrædelse der betales Bøder, høre en Del andre, som Videfoged, den der holdt Regnskab med de skyldige, Videkjep, den Kjep i hvilken Markmanden

indstar Skurer for hver Mands Kvæg, der havde gjort Skade; om Søndagen efter Gudstjenesten samledes man til Viden eller i Videstue, hvor Markmanden fremviste sit Regnskab. Hr. Anders Hansen † 1ste Marts 1686 i sit 65de Aar. Hans Enke levede endnu 1707 i Vejle.

7. Hr. Niels Nielsen Arensberg er født i Varde, hvor hans Fader, Hr. Niels Hansen A. var Præst ved Jakobi Kirke. Han blev Student fra Varde Skole og blev 14de Avg. 1683 kaldet til Hr. Anders Hansens Kapellan og Efterfølger, men forat blive dette maatte han indgaa haarde Forpligtelser, som at lade Enken bo i Præstegaarden, give hende Foder til 3 Kør og 10 Faar, give 100 Rdl. i Udstyr til hver af hendes 4 ugifte Døtre og overlade hende Aarre Korn- og Kwagtiende, samt Højtidsofferet af samme Sogn, og rimeligvis var ogsaa den mundlige Forpligtelse tilføjet, at han skulde agte Formandens Datter, hvilket skete 17de Juli 1684. Alt dette blev ham for haardt i Tidens Længde, hvorfor han 1691 klagede til Kongen, med Tilføjelse, at han var uvidende om Kaldets ringe Beskaffenhed og Tidernes Besvarlighed, hvorfor Amtmand og Biskop fik Befaling om at forlige dem, og idetmindste have de da faaet Enken ud af Præstegaarden.

Hr. Arensberg var en meget munter og lystig Mand; udvidede og forskønnede Haven, i hvilken han plantede mange Træer, der endnu i forrige Aarhundredes Slutning vare tilbage. For Fredningen af Grimstrup Krat sørgede han og hans Slægtning Niels Nielsen til Endrupholm meget; men i andre

Henseender kom det oftere til Strid mellem dem. Han var iøvrigt en velstaaende Mand, ejede Knurberg i Grimstrup Sogn og efterlod 2 Døfter vest for St. Jakobi Kirke i Varde, vurderede til 100 Sldl. Han har skrevet et Vers foran Lisbeth Pedersdatters aandelige Brudeharmonie. Hans første Hustru fødte ham 2 Børn, der døde spæde. Hun † 1686, hvorpaa han næste Aar ægtede Sidsel Lavridsdatter, der † 18de Avg. 1702, efterat have født ham 2 Sønner, af hvilke 1 døde snart efter, og 2 Døtre. Tredie Gang, 4de Septbr. 1703, giftede han sig med Kirsten Andersdatter Brandt, Datter af den forarmede Guldmager Hr. Anders Stefansen¹⁾ i Vejen, der ingen Børn fødte ham og efter hans Død ægtede Hr. Schytte i Kvong. Hr. Arensberg døde tidlig paa Foraaret 1705.

8. Hr. Mikael Ernstsen Rammel var en Broder til Rektor Ernst R. i Skagen og „skal have været af fornem Slægt“. Han blev Student 1692 og var gift, før han kom hertil, med Lisbeth Andersdatter Wiger, med hvem han havde Børnene Marife, Ernst og Anders, der blev Student fra Ribe 1720. Han kaldtes hertil 15de Maj 1705. Han havde Strid med Narre Bymænd, da han havde ladet grave en Del Tørv i Narre Mose ved Gjedshøjdal; hvortil han mente at have Ret, da hans Formænd havde gjort det samme, men han blev stevnet, og Dommen gik ham imod paa Herredstinget, hvor han tildømtes at betale Skadeserstatning. Ved en Landstingsdom af 21de Juni 1708

¹⁾ Søn af Borgermester Stefan Nielsen i Varde.

erkjendtes dog denne Dom magtesløs. Hr. Rammel † 10de Marts 1710. Hans Enke boede siden i Ribe.

9. Hr. Hans Hansen Friis, en Søn af Hr. Hans Mortensen Friis i Vilslev, er født 29de Maj 1686. Han var først 4de Lektiehører i Ribe, blev kaldet hertil 12te April 1710 og næste Aar, 3die Septbr. ægtede han Maren, Datter af Hr. Hans Paludan i Aal, med hvem han havde 4 Børn, af hvilke 2 døde unge, Hans, født 1714, blev Degn i Grimstrup og Marre og boede i Marre Annergaard, hvor han døde 1784, og Hans Kristian, der blev Faderens Efterfølger. Han havde 1717 nogen Strid med Biskop Thura, men han maatte falde tilføje og bede om Forladelse ved Landemodet. Friises Hustru † 1729, han selv 1747 og er begravet 8de Septbr.

10. Hr. Hans Kristian Friis, forriges Søn, er født 13de Oktbr. 1717; han gik først i Varde, siden i Ribe Skole, hvorfra han blev Student 1736, var saa Lærer hos Præsten i Grejs, tog 1744 Attestats med anden Karakter og blev samme Aar Degn hos Faderen; 11te Avg. 1747 kaldtes han til pers. Kapellan, og da Faderen 3 Uger efter døde, til hans Efterfølger 13de Oktbr. 1768 blev han Provst i Skadst Herred. Paa Krogsgaard ægtede han 15de Novbr. 1748 Elle, Datter af Mag. Lavrids Pedersen Lund i Aastrup, der fra sin kloge Fader havde arvet en stor Klarshuethed. Da saaledes engang en Mand var funden myrdet ved Grimstrup Kirkeedige, anviste hun Folk Huset, hvor Morderen opholdt sig. En anden Gang stoffede hun paa samme Maade en stjælet Hest tilbage. Hun †

8de Marts 1776, 68 Aar gl. Hr. Friis resignerede 1785, drog til Varde med sin eneste Datter og døde $\frac{1}{2}$ Aar efter hende, 1799.

11. Hr. Holger Nielsen Olivarius er født i Ulfø i Sjælland 2den Avg. 1749, hvor hans Fader, siden Præst i Aastrup og Starup, da var Kapellan. Han blev Student fra Ribe 1766, tog Attestats 1773 og blev næste Aar residerende Kapellan i Varde, 1779 residerende Kapellan i Kjerteminde, 24de Juni 1785 Præst her, hvorfra han 1793 kaldtes til Ebeltoft, hvor han resignerede 1819 og † 12te Avg. 1824. Han var gift med Ellen Margrete Sørensen, Datter af Raadmand S. i Varde, Enke efter Raadmand Knudsen. Af hans Børn blev Niels Præst i Skjellerup i Thy, hvor han † 1850.

12. Hr. Baltazar Gjørtz er født 1757 i Rolding, hvor hans Fader, en indvandret Dykker, var Baryknager. Han blev 1778 Student fra Rolding og tog Attestats 1783. 16de Novbr. 1787 blev han residerende Kapellan i Ringkjøbing og Kindum og 24de Maj 1793 kaldet hertil, hvorpaa han 2den Decbr. 1803 kaldtes til Nustrup, hvor han døde 1821. I Ringkjøbing var han en yndet Lærer „i de akademiske og borgerlige Videnskaber“. Siden havde han betydelige Fortjenester af Skolevæsenet og Ribe Stifts geistlige Enkekasse. 16de Juli 1788 ægtede han i Rolding Anna Kathrine Højbro, Datter af Kjøbmand Højbro sammesteds, med hvem han havde 1 Datter, der ægtede Pastor Krøyer i Fole, og 7 Sønner, af hvilke den ældste, Kristian, var den 1860 i Ribe afdøde bekjendte

Kjøbmand og Fabrikejer, 1 Sekretar hos Major Ingerslev, 1 Kjøbmand i Haderslev, 1 Gaardejer i Hvejsel, 1 Kjøbmand i Hamborg, 2 døde som Børn.

13. Hr. Niels Bagger Nissen (se Sneum).

14. Hr. Johan Kristian Biering er født 30te April 1762, Søn af Mag. Kristian Henrik B., Præst i Aastrup paa Falster. Han blev Kandidat 1787 og næste Aar Feltpræst, derpaa 3 Aar Kapellan i Damsbolte, 1792 Præst paa Sønderho og 27de Maj 1814 her, hvor han † 9de Decbr. 1816 af et apoplektisk Tilfælde. Han er begravet paa Kirkegaarden under 2 Lindetræer. Han var gift, men havde ingen Børn.

15. Hr. Ditlev Blangsted Pontoppidan, Søn af Hr. Ludvig B. i Hngum, er født 1780, blev Student fra Ribe 1799 og tog Attestats 1804. 1807 blev han personel Kapellan i Bork, 1815 i Nørre Dumme, 1816 i Ulborg og 21de Maj 1817 Præst her, 20de Febr. 1835 i Hvidding, hvor han † 4de Maj 1840. Han blev gift med Ane Eleonora Bang 28de Oktbr. 1815, Datter af Hr. Frederik Kristian B. i Nørre Dumme, med hvem han havde 3 Søner, af hvilke 1 er Fester under Nørholms Gods, 1 Kjøbmand i Ribe og 1 praktiserende Læge paa Thaainge, og 3 Døtre, af hvilke 1 er gift med Møller Thyssen paa Fjans, 1 med Murmester Lavridsen i Ribe.

16. Dr. Frederik Ludvig Bang Zeuthen er en Søn af Konfistorialraad Frederik Bagger 3. Præst i Skamby i Fyn og en Søster til Filosofen Henrik Steffens. Han er født 4de Avg. 1805, blev Student fra Odense 1822, tog Attestats 1826 og blev 1833

Magister, hvilken Titel 10de Maj 1854 ved fgl. Reskript om Magistergradens Ophævelse, forandredes til Doktor. Derpaa rejste han 1 Aar udenlands og blev 6te Maj 1835 Præst her, 25de Avg. 1842 i Tømmerup i Sjælland, 1849 i Sorø og 1860 i Frederiks. Han er gift med Magdalene Hedevig Johanne Laub, Datter af Hr. Hieronymus L., Præst i Frørup i Sjælland. Af hans Børn ere 2 Studenter, 1 Landmand og 2 Døtre.

17. Hr. Johan Stefan Schade er født 8de Decbr. 1801 i Esrom Kro i Sjælland, Son af Jens Tand S., en lollandst Præsteson og Lovise Kristiane Stockmar. Han blev Student fra Helsingør 1821, læste under knappe Aar til Examen, og da han just skulde op, blev han overfalden af en farlig Sygdom, der svækkede ham saaledes, at han først 10 Aar efter, 1839, kunde tage Attestats med bedste Karakter. 13de Novbr. 1842 kaldtes han hertil. 1853 blev han Folketingsmand i Hjerting, men blev samme Aar angreben af en Sygdom, hvis Virkning længe vedvarede, saaat han maatte antage sig Kapellaner. Disse vare: Jens Bedh, Præst i Trre og Sinding, Erhard Avgust Hjort, 1855 Præst i Spandet og A. Kuhlmann, 1858 Præst i Nordby paa Fano. Derpaa søgte han sin Afsked og entledigedes 7de Oktbr. 1859, hvorpaa han flyttede til Gludsminde ved Vejle. Blandt hans Fortjenester maa især mærkes den fortrinlige Stand, hvori han satte Haven.

18. Hr. Peter Georg Münster er født i Kjøbenhavn 6te Jan. 1821, hvor hans Fader, Jakob Peter Münster (Fætter til Biskoppen), da var Politisassistent; denne blev senere Herredsfoged i Gjording-

Malt Herreder og fik Bolig paa Endrupholm, hvor han lejede den ene Fløj i Føvedbygningen. Her voksede M. op og fik Undervisning af flere Huslærere, indtil han kom i Roskilde Skole, hvorfra han blev Student 1839. Hans livlige Aand kunde længe ikke holde sig fængslet til et Studium; Æsthetik, Musik, Theater og Bønnenes Kreds havde en mægtig Tiltrækning for ham, hvorfor han først tog Embedsexamen 1847. Derpaa blev han Huslærer hos Inspektør Feddersen paa Schackeborg, indtil han 1850 blev Kapellan hos Pastor Fuglede i Bejen, der var Folketingsmand. Da Pastor Viberg 1852 forflyttedes fra Nykirke og Faaborg, blev han Pastor vicarius her og boede i et Par Aar paa Endrupholm. 15de Septbr. 1854 giftede han sig med Herminna Kathrine Holm, Datter af Rancelliraad Birkedommer Holm over Møgeltonder og Vallum Birk og beboede nu Ravnse Præstegaard, indtil han i Maj 1860 flyttede til Grimstrup, da han var kaldet til Grimstrup og Nykirke 16de Decbr. 1859. Men kun kort var hans Birketid her; den 7de Jan. 1861 døde han pludselig, rammet af et Nerveslag; men han har dog levet længe nok til at erhverve sig en Agtelse og Kjærlighed, som kun bliver faa Mennesker tildel; som Præst og Menneske var han lige elskværdig og han vil savnes længe og af mange. Han efterlader sin Enke og 4 smaa Børn.

19. Hr. Niels Frederik Lange, Søn af Amtskirurg Frederik Julius L. i Kjøbenhavn og Helene Charlotte Giedde, er født 22de Juli 1816. 1835 blev han Student fra Kjøbenhavns Borgerdydsskole og tog

1845 Embedsexamen. Samme Aar blev han Lærer ved Næstved Realskole. 5te Maj 1854 ægtede han Dorothea Marie Qvistgaard, Datter af Proprietar Q., med hvem han har 3 Børn. Han kaldtes hertil 18de Marts 1861.

Indtil Slutningen af det 17de Aarhundrede havde Sognene ingen faste Degne, men Karlinge fra Varde Skole, de saakaldte Løbedegne, beførgede Forretningerne. Paa Degnestolen i Grimstrup Kirke findes en stor Mengde Navne indskaarne fra den Tid.

Den første faste Degn var Niels Bonnum, der † 1717, 49 Aar gl. Efter ham kom Peder Nielsen Araglund, en Præsteføn fra Lejstov, der 1694 var bleven Rektor ved Varde Latinskole, men 1713 affat paa Grund af forargeligt Forhold i Liv og Levnet og „saafom til hans Forbedring intet Haab skal være.“ Til Degn her var han imidlertid god nok, og han blev i Embedet til sin Død 1739, 73 Aar gl. Han var gift med Elisabeth Teilmann. En Son, Niels Kristian, født her 1720, blev Præst i Hellenæs og † 1784.

Efter ham blev Student Mikael Vedsted Degn, der dog snart forflyttedes til Nykirke og Faaborg.

Nykirke Sogn.

Det er sandsynligt, at Grimstrup Sogn fra først af tillige har indbefattet Nykirke under sig; ti Grimstrup Kirke ligger midt i disse 2 Sogne; desuden tyder Navnet Nykirke paa nyere Oprindelse. Dog maa Adskillelsen senejst være skeet i Slutningen af det 13de Aarhundrede, ti Nykirkes Bygnings Alder er neppe senere, og synes slet ikke at være yngre end Grimstrup Kirke, som den nu er.

Af Gravhøje findes 19 i Sognet, af hvilke kun et Par store paa Dime Mark og 1 paa Endrupholm's Mark, kaldet Korsagerhøj efter Marken, der er opnaant efter et Sammenstød af Storsbol Bæk og Aaen, der saaledes danne et Halvfors. De andre Høje ere alle meget smaa og ere omtrent ligelig fordelte paa hver Bymark, undtagen paa Naavnse, hvor der kun er en, der tidligere hed Bavnhøj.

Paa Sognets Østgrændse løber den forhen saakaldte Gist Aa, der nu intet almindeligt Navn har, men opnaevnes efter de Byer, som den løber forbi; paa Vestgrændsen løber Gummens Bæk, der udspringer i Naavnse store Mose. Ved denne drives Aalbæk Mølle, der nævnes 1400 og nogle og tredive, da den ejedes af Eské Tjepfen i Nordenskov, der synes at have opbygget den, efterat den havde ligget øde; han solgte den halve Del af Møllen til Eské Mikkelsen af Krarup, der 1454 af Peder Munk til Krogsgaard kjøbte den anden halve Del for en Gaard i Tjæreborg. Den hele Mølle solgte han igjen til Ludvig Nielsen Rosenfrands til

Balsgaard 1466, der havde flere Ejendomme her paa Egnen, og efter hvem den arvedes af Datteren Lene Ludvigsdatter til Balsgaard, gift med Thomas Juul til Alstrup (og Østrup? ¹). Som Enke undte hun Bongs Grander, at have deres Fagang og Drift paa Gummesmark, som hendes Tjener Backen ibor, hvorimod hun skulde have sin skjellige Opstemning paa Bongs Mark og „Tørvegrost“ ²), saa nær Møllen, som Behov gjordes, som hendes Fader i sin Tid havde haft. Efter hende gif Møllen over til hendes Son Iver Juul, hvis Datter Anna Juul bragte den til sin Mand Morits Bodebusk til Kjørup, Befalingsmand paa Tranekjær, der forbød Bønderne i Bong deres Fadrift paa Gummesmark, paa hvis Vegne Erik Lykke paa Ribershus paa Skadst Herredsting erhvervede en Dom over ham, der saa igjen 1579 stevnede Lykke for Viborg Landsting, hvor Lykke beraabte sig paa Fru Lenes Tilladelse og desuden klagede over, at Møllen var stent Bongs Mand til Skade paa deres Enge, til Godtgjørelse for hvilket Fru Lene havde givet omtalte Tilladelse. Morits Bodebusk paastod, at have arvet Møllen med dens Rettigheder, og at Fru Lene, da hun havde givet Tilladelsen, „var af Alder besværet, at hun ikke kunde hendes eget Brev agte eller besinde“, ej heller havde forpligtet sine Arvinger til det samme. Paa Lands-

¹) Lene Ludvigsdatter ejede ibetmindste 1553 den da vistnok meget ubetydelige Herregaard Østrup i Malt Herred. (D. Saml. 393. 17.).

²) Tørvegravning.

tinget kunde man ingen endelig Dom udfige, men henviste Sagen til næste Herredag og Kongens Dom. Senere ejedes Møllen af Frederik Munk til Krogs- gaard og Øksvang, der 1623 i Gjelds Betaling udlagde den og endel andet Gods til Henrich von der Wisch til Glasov, der 1625 folgte det hele til Peder Lange til Kjærgaard (og Sneumgaard). Med denne sidste Gaard er den rimeligvis gaaet over til Bengel Rothkirck, hvis Svigerføn Bjørn Kaas til Bejrupgaard 1665 folgte den til Erik Krag til Endrupholm, hvorved den kom under denne Gaard. Den var imidlertid bleven ødelagt i Krigen 1657—60 og laa endnu 1690 øde, uden Brug og Avl, hvorfor den i et Regnskab fra 1687 nævnes som hjemfalden til Kronen. Ifkdestomindre folgte Bibekke Rosenkrands den 1690 til Niels Nielsen til Endrupholm, der forbød Bongs Bønder at lade græsse i det dertil hørende Danstød og Ejendom, som de ingen Fællig og Rettighed havde udi, saavidt som Flodmaal, Dam og Vandstemning tilforn ved højeste Bænde havde været opstent, ej heller paa den Jord indenfor samme Mølledam, paa Vesterfiden indtil den gamle Grønnegrav, mellem samme Jord og samme Bys Agerende og paa Østersfiden indtil Bongs Mark. 1797 fik Etatsraadinde Teilmann Tilladelse til at nedlægge denne Mølle, da det sigtede til Jordforbedring og derfor indlægge en Kværn og et Vandhjul mere i Endrup Mølle, der saa skulde have Halvæk Møllestyd. Halvæk Mølle blev dog staaende, men Endrup Mølle fik alligevel den tilladte Forbedring. I dette Aarhundrede er den solgt fra Endrupholm.

Gummesmark, i Midten af forrige Aarhundrede 1 Gaard, er nu 2 Gaarde 1 Hus. Den første Del af Navnet er Mandsnavnet Gumme, Forkortelse af Gudmund.

Nord for Halbak Mølle ligger Bnen Bong, hvis Navn er jydsk Udtale af Bang, Mark, hvorfor det rigtigst burde skrives saaledes, som det ogsaa ofte var Tilfellet i det 17de Aarh. 1525 ejede velbyrdige Jørgen Persen i Linnet en Gaard her, der siden kom under den vesterste Selvejergaard i Bramming og gav Landgilde til den. Senere fremkom forskellige Fordringer paa den: Kjeld Suel til Stubbergaard paastod, at Kristoffer Munk til Krogsgaard 1554 ved Magestifte havde overladt den til hans Fader Iver Suel, efter hvem han igjen havde arvet den. Rabe Hvitfeld til Krogsgaard, K. Munks Svigersøn, mente at have arvet den med andet Gods under Krogsgaard, og Kristen Lange, Herregaarden Brammings Anlægger, der nylig havde kjøbt den vesterste Gaard i Bramming og lagt under sin Gaard, antog den for sin. Han fik ogsaa Ret, baade ved en Dom fra Skadst Herredsting 1584 og en Landstingsdom 1599, da han kunde fremføre vigtige Tingsvidner for, at den i Mandsminde havde svaret Landgilde til den vesterste Gaard i Bramming.

Ravnse. Navnet er i 2 Aarhundreder skrevet Ravnso, for hvilket Navn den store Mose ogsaa kunde tale, men overalt i Dokumenter fra det 16de Aarh. skrives Raffuenshæ, hvilket er jydsk Udtale af Ravnse-

hede. Nu er Udtalen „Kavnse“, og denne Skrivemaade bør maasse foretrekkes, da „Kavnshede“ vil faa for fremmed et Udseende. Vnen er bekjendt af sin store Mose, der leverer Klynne, navnlig til Fanø. 1508 sluttedes en Kontrakt og venlig Forligelse imellem Hr. Ib Boek, Sognepræst til Nykirke og 3 Bønder i Bong i saa Maade, at Hr. Ib lod sig noje med fjerde Delen over al Raffuenschia Mark og de Andre ligesaa, hver med en Fjerdedel. Man ser altsaa, at Præsten allerede dengang boede her og at Kavnse egentlig er en Udmark til Bong. Indtil 1860 var her Præstegaard, men da Sognet fra nu af blev Annex til Grimstrup, folgtes Præstegaarden i September 1861 til en Fattiganstalt for Nykirke, Grimstrup, Brøndum og Nebel Sogne.

Om. Navnet skrives almindelig Omne, men at dette er urigtigt, viser Udtalen, der er Om (med langt o) og ikke Onm', som Sognene N. og S. Omne kaldes. I det 14de og 15de Aarh. skrives ogsaa Omæ. Det kan maasse afledes af det Oldnordiske ómr, Hvin, Susen, hvilket saa har Hensyn til Stedets høje Beliggenhed, hvor der intet Læ er for Vinden, der suser derover. Den ældste Form vil da have været (å) Omi. Paa samme Maade er det norske Stedsnavn Hvine, det danske og norske Omø m. fl. dannede. En Gaard her (i Sognet „Nykirke i Omæmark“) var 1306 henlagt til en Sjælemesse for Hr. Jakob Pop i Ribe Domkirke ¹⁾.

¹⁾ Ripæ Cimb. 166.

Den ydede aarlig 2 St. Sølv. Det er vistnok denne, der fiden kom til Ribe Hospital.

Størsbøl. Endelsen Bøl betyder Bolig og er egentlig Bolle eller Bøle, Formindskelsesord af Bol. Stor er maaske et Navn. Aar 1500 stiftede Niels Gundersen (Lange), Ridder, Niels Mogensens (Lange) af Henuegaard og Henrik Persen af Feldtrup, Bøvnere, til sine kjære Frønkter, Jomfru Johanne og hendes Søster Dorothea Pedersdatter i Hesselballe, deres Gaard „Størsbølle“, med dens rette Tilliggende og Ejendom, Skov, Mark, Forde, Fæled (Vej for Kræget) og Fiskevand, som de arvede efter deres kjære Faderfoster og Moderfoster, Jomfru Kirstine Eskesdatter — med den Forpligtelse, at naar de igjen vilde afhænde denne Gaard, skulde det være til Selgerne og deres Arvinger. Det maa være denne Gaard, som Else Høg, sal. Sver Binds til Grundet 1612 afstod til Kørgen Krag til Endrupholm. Foruden denne maa her have været en mindre, nemlig den, som Frederik II. 1580 folgte til Klaus Skel, der rimeligvis er den saakaldte Størsbølvaad.

1650 bevilgede Kongen, at Kirkebolet i Størsbøl maa bruges til Bolig for Degnen, der hidtil ingen havde havt. I Slutningen af forrige Aarhundrede forflyttedes Degneboligen til Ravnse.

I Sognets Østende ligger Endrup Mølle, der er anlagt sammen med Endrupholm som et nødvendigt Tilbehør til en Herregaard. Den nævnes første Gang

1603¹⁾ og folgtes fra Endrupholm for omtrent 30 Aar siden.

Endrupholm.

I det 15de og 16de Aarh. laa paa det nuværende Endrupholms Mark en By paa 3 Gaarde, der hed Endrup; hvor den har ligget, har den nuværende Slægt glemt, men en for mange Aar siden afdød gammel Mand har fortalt, enten, at den laa paa den høje Mark nær ved Faragergaard eller paa de saakaldte Gaardagre. For det første Sted taler, at en Grøftegraver 1860 paa flere Steder fandt Rønder under Jorden, opfyldte med en Mengde Tørveafse og Potte-skaar, men rigtignok ellers intet Spor af Bygninger; for det andet Sted tale 2 Kjempehøje, der idetmindste vidne om en tidlig Bebyggelse her. Navnet er uden tvivl afledet af „ene“ og „Thorp“, ti i et Dokument fra 1480 skrives det Zendrop (jens' er jydsk Udtale af „ene“); det betyder altsaa en enlig liggende By (Gaard?). Nævnte Aar tilskjødede Kristjern Simonsen i Varde al den Eng, han havde paa Grisbæk Mark, til Malte Nielsen i Zendrop. De 2 af Gaardene vare i Begyndelsen af det 16de Aarh. Selvejergaarde, den 3die tilhørte Ribe Domkapittel. Naar vi dog senere finde de 2 første nævnedes som Kronens Ejendom, maa vi antage, at de ere forbrudte i Grevens Fejde.

¹⁾ Den synes dog at være opbygget paa samme Tid som Endrupholm. Kold. Rosenvinge: gl. b. Domme IV. 189.

Efter Frederik den Førstes Død 1533 udbrød nemlig en Borgerkrig mellem Borger- og Bondestand paa den ene og Adel og Gejstlighed paa den anden Side om det ny Kongevalg, idet det første Parti vilde have den fangne Kristjern den Anden igjen, medens det andet, der frygtede denne Konge, skyndte sig med at velge Kristian den Tredie, Frederik den Førstes Søn. Paa Borger- og Bondestandens Side traadte Lybakkerne, der under Grev Kristoffer af Oldenborg gjorde Landgang paa Nerne og i Begyndelsen havde god Fremgang. I Jylland satte Skipper Klemens, en Wendelbo, sig i Spidsen for Bønderne, der især i det nordlige Jylland rejste sig i Masse og lode sin Harme gaa ud over sine Undertrykkere, Adelsmandene, hvis Gaarde de ødelagde og som de selv, hvor Vejlighed gaves, pinte og aflivede paa det strækkeligste. Rejsningen strakte sig dog ogsaa til det sydvestlige Jylland, hvor Skadst, Gjording, Vester, Øster og Nørre Herreder kastede Aaget og væbnede sig, men Udbytet af deres Hærjninger er ikke bekjendt; kun vides, at der stod en Fegtning ved Varde¹⁾ og at Lundenæs og Lønborg Bispegaarde afbrændtes. Bøndernes Overmagt varede dog kun kort, ti allerede 18de Decbr. 1534 bleve de flaaede ved Aalborg og Klemens blev tagen til Fange af en Bonde ved Storvorde, 1½ Mil fra Aalborg og siden halshugget. De oprørske Bønder dømtes til at miste Liv og Gods. For det første købte de sig dog fri med en Sum Penge og et Antal Øksne, hvilke de

¹⁾ D. Mag. 3. R. VI. 121.

skulde beholde saa lange paa Græs, som Kongen vilde. Senere bleve de ophidsede af nogle misfornøjede og vilde kun give 3 Lod Sølvs hver i Halsløsning, men herover forbitredes Kongen meget og de maatte udrede den fastsatte Sum¹⁾.

Nogle Bønder løskjøbte ogsaa sine Gaarde, men det kunde kun meget faa, og det er navnlig fra nu af, at de mange Feste-gaarde i Jylland opstode, medens tidligere de fleste Bønder her havde været Selvejere. Dette maa ogsaa være blevet Tilfeldet med Endrups Beboere. I Nse vides en Bondegård at være bleven forbrudt, ligesaa en i Allerup. Desuden haves et kgl. Brev til Lensmanden paa Kiberhus af 4de Decbr. 1558, at Sandemandene i Skadst Herred „have været hos Os og berettet, hvorledes de Gaarde, de paabo, før nogen Tid siden forleden var Bøndergods og siden det er forbrudt til Os og Kronen, ere de satte for Landgilde deraf at give til Os og Kronen, som det mest taale kan, og der gjøres og gives af andet Krone-gods,“ hvorfor de fritoges for Egt og Arbejde til Kiberhus, saalenge de vare Sandemænd, da det var dem storligen til Besvær, at drage den lange Vej til Viborg Landsting, at sverge Sandemænds Ed²⁾.

En af Kong Frederik den Andens forderveligste Bestræbelser, var Samlingen af Kronens Godser og deres Afrunding, saaledes, at den kunde alene eje alt Bøndergods i et Herred, hvorfor han maatte afflutte

¹⁾ Aktstykker til Paludan-Müllers Grevens Fejde.

²⁾ Reg. o. a. L. VI. 453.

en Mengde Mageskifter med Adelen, hvorved begge Partier vandt, men Bondestanden tabte saameget mere, dels ved Ombytningen af Kronens mildere med Adelen haardere Lag, dels ved den Mengde Herresæder, der nu opstode paa Tomterne af hle Byer, der bleve nedrevne.

I Starup Sogn, Berlev Herred, laa paa den Tid en lille Herregaard, Hesselballe. 1479 ejedes den af Peder Skeel, efter ham af Sønnen Niels, der efterlod 2 Sønner, Mads og og Klavs Skeel. Af disse blev Klavs 1564 Fører af Krigsskibet „den engelske Kæjer“ og næste Aar af „Nattergalen“ i den nordiske Syvaarskrig mod Svenskerne. 1565 blev han tagen til Fange, rimeligvis i Slaget ved Grejßwalde, i hvilket han deltog, og som gik uheldigt for de Danske, men næste Aar skal han være kommen paa fri Fod ¹⁾). 1ste Febr. 1577 blev han forlenet med Vardøhus og Senien Ven efter sin Broder Mads. Her blev han imidlertid meget svag og skrøbelig, hvorfor Sver Bind til Grundet sendte sin Søn Kristen op til ham 1579 forat gaa ham tilhaande ²⁾). Han selv rejste snart herved til Danmark og fik 23de Marts 1580 tgl. Brev at „da du endnu rester med en stor Sum Penge af din Afgift af Vardøhus og Senien Ven og Vor Rentemester har faaet at vide, at din Skriver er i Kjøbenhavn og tilfjinds derfra at rejse op til Nordlandene, har han befalet ham ingensteds at drage, førend Tingen var

¹⁾ Hofman: Dauske Adelsmænd I. 38.

²⁾ Klev. Saml.

klargjort paa Vort Rentekammer, at det ikke siden skal hedde, at du intet kunde udrette, fordi din Skriver ej var tilstede. Derfor ville og befale Vi, at du uden Forhaling tiltænker samme Nestans at fuldgjøre, idet Vi mene, at dermed ej længer kan tøves". Heraf ses Kongens ringe Tanker om hans Ærlighed. Udbetalingen skete dog ikke, eller maaste er det en anden Sum, for hvilken han oftere krævedes og som blev ubetalt til hans Død. Derpaa fik hans Arvinger flere Gange Brev derom, men med samme Udfald; engang havde Kristen Bind faaet Stevningen i sin Sognkirke, og beholdt den med den Bested, at han siden vilde gennemlæse den, men i over et Aar brød han sig ej derom, hvorpaa et lgl. Brev atter manede ham, men ej heller da betaltes Pengene; først St. Hansdag 1601 skete det, hvis det nogenfinde skete, ti til den Dag kom den sidste Stevning.

1ste Febr. 1580 sluttede Klavs Skeel følgende Mageskifte med Kongen: den sidste fik Hesselballe Gaard, 3 Gaarde i Hesselballe By, 2 Gaarde i Skanderup, 1 Bol i Pjedsted, hvorfor Skeel fik 4 Gaarde i Bong, 1 Gaard i Storsbøl, 4 Gaarde i Dme, hvoraf den ene „til des har ligget til det almindelige Hospital i Ribe“, de omtalte 3 Gaarde i Endrup, 2 Gaarde i Hjordkær og 1, der tilhørte Ribe Domkapittel. Det hørte dengang endnu til en Herregaard, at den skulde befestes, idetmindste omgives med Grave, skjønt det vel da var temmelig overflødig; paa sumpige Holme ved Aaen opførte Skeel derfor et Herresæde og nedrev Endrup By, hvis Mark nu blev Herregaardsjord.

Med Bygningen skred det rask frem, ti 25de Febr. 1582 nævnes allerede „Ennerupgaard“ og 20de Oktbr. s. A. giftede han sig med Komfru Mette Bonsfleth, Datter af Henrik B. til Krisseby i Angel, saa da maa Hovedbygningen idetmindste have været istand. Hele Gaarden var og er endnu omgiven med Grave, og en nu tilkøstet Grav stilte Borge fra Ladegaarden. Hovedbygningen var en 2 Stokværk høj Bygning med 2 Sidesøjle, men Borgegaarden var betydelig mindre end nu.

Skeels Ægteskab var barnløst. Han døde 1599 og er begravet 27de Maj¹⁾, rimeligvis i Nykirke.

Skeel havde paa sin Bryllupsdag i Morgengave tilskrevet sin Hustru 1000 Rdl. efter sin Død og Pant i Endrupholm, hvis hun ikke fik dem. Skeels Arvinger Albert, Jakob, Kristen og Henrik Bind gjorde Indsigelse herimod, da de ikke havde samtykket deri og mente, at en Guldring og et Armbaand, hun havde faaet, var hendes rette Festensgave. En Rigsraadsdom afgjorde dog Sagen til hendes Fordel, ligesom at hun forlods af Boet skulde have sin Medgift paa 2000 Rdl. udbetalt¹⁾.

Det har dog uden tvivl været nogen Tid inden Summen blev hende udbetalt, hvorfor hun indtil da har besiddet Endrupholm, eller ogsaa have Skeels Arvinger ejet Gaarden i Fællesskab indtil 1593, da ovenomtalte Kristen Bind, Søn af Iver Bind til Grundet, blev Ejer af Gaarden. 1597 fik han i Gjelds Betaling af Mogens Munk og Magdalene

¹⁾ Hegef. Alm.

²⁾ Kølberup-Rosenvinge: Gl. d. Tome IV. 176. 393.

Norby til „Eger“ (Eg i Grinsted Sogn) 3 Gaarde i Eg, hvoriblandt 1 Gaard, som de selv havde paaboet, 2 Bol i B. Eg og $\frac{1}{2}$ Gaard i Nabølling, Andsager Sogn, af hvilket han 1601 bortbyttede de 3 Gaarde i Eg og Fjerdedelen af Eg Mølle til sin Broder Albert Bind til Allerup for 2 Gaarde, 1 Bol, 1 Hus i Bong. Han døde 23de Marts 1605, ihjelsstukken af Hans Stygge¹⁾. Hans Hustru, Margrete Rantzov, Datter af Jørgen R., Befalingsmand paa Efsborg og Lønborrgaard, havde derpaa Endrupholm i 5 Aar, indtil der i Slutningen af 1609 holdtes Skifte efter Kristen Bind. Jørgen Krag til Roelsegaard, dennes Svigersøn, fik derpaa Endrupholm.

Jørgen Krag var en Søn af Erik Krag til Kjellingborg (siden kaldet Abjerg) og Rydum († 13de Juni 1606) og Kirsten Kruse. Han agtede paa Endrupholm, 11te Juni 1609²⁾, Anna Bind, hvis eneste Søster Ellen siden blev gift med Kristen Krag til Rydum, Jørgens Broder. Før han blev Ejer af Endrupholm, købte han 20de Juli 1609 af Kristen Lange til Hesselined dennes Arvepart efter Faderen Kristen L. til Bramming, 5 Gaarde, 1 Bol i Hjordfjær, 1 Gaard

Omme, Gistlunde og Gistlunde Mølle og Holsted Mølle. Af hans andre Handler ville vi kun nævne et Mageskifte 1624 med Kongen, hvorved denne fik Gaardene Spangsbjerg i Jarne og Abildhede i Øse Sogn og Krag 4 Gaarde i Nøraa og Gaarden Vibæk, der nu

¹⁾ Hegei. Alm.

²⁾ Sammesteds.

er 2 Gaarde, 3 Huse og det vigtigste tilbageblevne af Godset. 9de Juni 1640 tog han og Sver Lange til Bramming Tingsvidne, at ingen kunde mindes, at andre end Endrupholms og Brammings Ejere havde Ret til at drage Bod i Bong Na¹⁾).

Om Endrupholm har lidt noget i det kejserlige Indfald 1627—29, vides ikke, men Krag deltog i Krigen, idet han 1627²⁾ blev Løjtnant for et Kompagni indiske Ryttere. 6te Maj 1639³⁾ forlenedes han med Dueholms Kloster og Skarpenbergs Gods paa Mors, hvor han fra den Tid nok mest har boet og hvor han døde 1643 i en meget ubelejlig Tid, da Riget kort efter blev fuldt af fjendlige Krigsfolk, nemlig de Svenske, under Torstenson og Wrangel. Da flggede alle, som kunde, fra Hus og Hjem og Anna Bind, Krags Enke har fulgt de andre, ti 24de Jan. 1645 stod hun i Odense ved sin Svoger Kristen Krags Dødsleje. Derfor holdtes først Skifte efter hendes afdøde Mand, med hvem hun ingen Børn havde, den 28de Maj 1646, hvor hendes Søster søn, den unge Erik Krag til Lydum, opkjøbte alle de andres Arvelod, paa hendes nær, for 1300 Rdl. Hun beholdt Endrupholm, men hun var i temmelig fattige Omstændigheder, i hvilke hendes Mand tildels havde efterladt hende, saaat hun allerede 1646 pantsatte 2 Gaarde i Bong til Henrik Lange til Oldager, som hun endnu 1666 ikke havde

¹⁾ Tingbogen.

²⁾ J. Teg. VIII. 145.

³⁾ J. Reg. IX. 361.

indløst, men maatte overlade hans Søn Henrik til Eje. Ifør led hun et haardt Knek, som næsten alle i Krigen 1657—60, der udmarvede Landet i den Grad, at det paa flere Steder endnu ikke er forvundet. 1661 laante hun Penge af sin Søstersøn Erik Krag og Kristoffer Friis i Ribe, hvilken sidste ved Indførsel 1663 fik 1, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ Gaard i Bong og $\frac{1}{2}$ Gaard i Ravnse. Senere, samme Aar, gjorde hendes ovennævnte Søstersøn og nærmeste Arving Indførsel i hendes Bo for 4495 Rdl. og fik derfor Endrupholm Hovedgaard, Ravnse 1 Gaard, Bong 5 Gaarde, 4 Huse, Størshøl 2 Gaarde, Store Garager og de 2 Huse paa Endrupholms Mark, Maden og Vommen, 13 Fjerdedelsgaarde i Dme og Endrup Mølle, ialt 103 Td. 3 Skp. 2 Alb. Hartforn foruden hendes Løøre. Hun anføres sædvanlig som død 1663, men endnu 18de April 1666 levede hun paa Biby Ellergaard i Vends Herred i Fyn og 23de Oktbr. 1667 fik hun en Stevning foran Endrupholms Port.

Erik Krag er født paa Lydumgaard omtrent 1620¹⁾ og var en Søn af Kristen Krag og Ellen Bind. Som andre af Datidens unge Adelsmand drog han udenlands og 6te Marts 1642 blev han indskreven ved Padua Universitet²⁾. Da han kom hjem, blev han ansat i Rancelliet og var 1645 kgl. Sekretær. Senere blev han Oversekretær. I dette Embede viser han sig bestikkelig, hvilket dog ikke ansaas for nogen Skam,

¹⁾ Hans ældre Søster Margrete er født 29de Septbr. 1619.

²⁾ Synys Saml. II. 3 S. 17.

idet de, der vilde have Adgang til Kongen, først maatte ofre ham sin Gave. Embedet var ogsaa beregnet paa Sportler, ti Lønnen var kun 300 Rdl. aarlig og til 2 Bognhefte maanedlig 50 Rdl.¹⁾ Under Kjøbenhavns Belejring forrettede han Kanslerembedet efter Kristen Sehesteds Død²⁾. Da i 1660 Rigsraadet ikke var mødt fuldtalligt, blev han blandt andre foreslaaet til at træde i en af de manglendes Sted, hvilket dog ikke skete, rimeligvis fordi Kongen i ham kjendte en ivrig Modstander af Regeringsforandringen; han stod i saa Henseende paa sin Slægtning Otto Krags Parti, der udsagde, at de hellere vilde miste Hovedet, end finde sig deri. Man mente, at han aldeles vilde falde i Unaade; men som en klog Hofmand fandt han sig i det uundgaelige og afslagde Embedseden, hvorpaa han blev Kammerraad³⁾. 1665 udnævntes han til Gehejmerraad og sloges 1671 til Ridder af Danebrog, første Gang denne Orden uddeltes, nemlig den 12te Oktbr. Da hans Embedsstilling saa meget bandt ham til Kjøbenhavn, købte han 29de Maj 1654 Binggaarden i Binggaardstræde af Henrik Møller og hans Hustru Medarvinger efter Martha Rodebrandt. 1657 købte han tillige en Have ved Siden af, af Arnold Døhsel, Borger i Kjøbenhavn⁴⁾.

¹⁾ Suhms Saml. II. 3 S. 46.

²⁾ Hjørring: Leyres Politie, Blad m.

³⁾ Beckers Saml. til Fred. III's Historie (se Reg.).

⁴⁾ Dokumenterne findes endnu paa Binggaarden.

Efter sin Faders Død 1645 arvede han Endumgaard, som han dog snart solgte til Sorgen Rosstrup og nu begyndte han at spekulere i Landejendomme. Af hans Handler her paa Egnen mærkes: c. 1652 købte han Bramming, 1653 Vardho, 1662 Rjergaard, 1663 Endrupholm, foruden en stor Mengde andre Herregaarde i Sjælland, Sjælland og Volland og en umaadelig Del Bøndergods, som han efter Krigen fik af Kongen som Udlæg for forstrakte Penge. 20de Maj 1650 blev han Dekanus i Ribe Domkapittel og Proust over Varde Syssel, hvor hans Gjerning var at føre Kirke-regnskaberne; denne indbringende Post bestyrede han dog ikke selv, men overlod den til sine Fuldmægtige, de saakaldte Proustiskrivere, der i Almindelighed bleve formuende herved. 1655—57 var han Lensmand over Skivehus og senere over Lundenæs og Bøvling Amter. Vi se altsaa, at han maa have været en anseet og betroet Mand, og at han kunde have været en rig Mand, hvis ikke Landejendommene efter Krigen havde været aldeles ødelagte og af ingen Vardi, ja stadig sank mere og mere.

28de Avg. 1653¹⁾ ægtede han paa Endrupholm Wibke Rosenkrands, Datter af Palle R. til Drup og

¹⁾ 29de Juli 1653 fik han fgl. Brev: „Gjør alle vitterligt, at Vi efter underdanigst Ansøgning og Begjering naadigst have bevisget og tilladt, at Os elskelige Erik Krag sig paa Stuen paa hans Gaard Endrup den 28de Avgust førstkommende maa lade sig vie til sin trolovede Festensø, Wibke Rosenkrands“. At Endrupholm kaldes hans Gaard, er naturligvis en Skrivfejl.

Beslesgaard, der 1648—52 var Lensmand paa Lundenæs, og Ingeborg Krabbe. Til deres Bryllup skrev Ole Bork et latinsk Vers. De havde 6 Børn: 1) Frederik † 1728, en Tid Statholder i Norge, Ejer af Stensballegaard og gift med Griffenfelds Datter; fra dem nedstammer Familien Krag-Zuel-Bind-Friis Ahrenfeld. 2) Palle Krag, Ejer af Ratholm, Stiftamtmand i Viborg. „Han havde et temmelig hidfigt Temperament, der gif saa vidt, at han engang i Højesteret forgreb sig paa sin Modstander Junker Lassen paa Nørholm og gav ham en Drefigen, hvorpaa han nogen Tid maatte gjøre sig usynlig, men blev dog igjen benaadet af Kongen, som yndede ham for hans muntre Væsen og brave Families Skyld og gav ham derfor, som det fortælles, følgende Brettefættelse: „Palle, Palle, var det ikke som det var og du havde en Fader som du har, skulde det have kostet dig dit Hoved“. 3) Børge Krag døde paa en Rejse i Irland; 4) Sorgen Krag døde 1668 ugift som Kaptejn; 5) Kristian Krag døde som Barn og 6) Datteren Edel Margrete ægtede Frederik Gersdorf til Kjærgaard. „Hun var ligesaa stor en Hofdame som han var Soldat. Kristian den Femte havde en besynderlig Estime for hende og kaldte hende Jomfru Edel al sin Tid, uagtet hun var gift og havde faaet mange Børn“¹⁾.

Krag døde meget pludselig i Kjøbenhavn 22de Juli 1672. Under hans Billede skrev Vitus Bering

¹⁾ Pastor Knud Langs Optegnelser i Vilslev Præstearkiv fra omtrent 1760.

et latinff Vers. Hannibal Sehested kalder ham „en danff Adelsmand af megen Erfaring og Arbejdsomhed, som godt forstaaer sig paa Kongerigets indre Anliggender, men kun har ringe Indsigt i de udenlandske Sager. Han anses for en Østerriger paa Grund af modtagne Velgjerninger“¹⁾).

Krags Enke, Bibeke Rosenkrands, modtog udstrakte Bordegodser i Arv, men ogsaa betydelig Gjæld, der ved den stedse tiltagende Pengemangel steg mere og mere. Hun søgte vel at raade Bod herpaa ved efterhaanden at stille sig af med de fleste Godser, og sin Gaard i Kjøbenhavn; men Betalingen var kun ringe, 1 Tønde Hartkorn kostede sædvanlig kun 20 til 30 Rdl., saa det hjalp ikke meget paa den store Gjæld. Tilfsidst havde hun kun Endrupholm og Rjergaard tilbage (Bramming folgte hun 1677) og deres Gods, foruden den lille Herregaard Wardho²⁾. Hendes værste Kreditor var Bibeke Søndatter, sal. Lavrids Friises i Ribe, der 1682 til 11te Juni opfagde hende 3000 Rdl. med Renter, hvilken Sum hun endnu 31te Juli 1683 ikke havde betalt, da hun stevnedes for Rjergaards Port af 2 Danemænd. Paa samme Tid stormede hendes andre Kreditorer løs paa hende, hvorfor de, 18 i Tallet og 10, for hvem Erik Krag havde godsagt, stevnedes til Kjøbenhavn til 14de April og 30te Maj 1684 „da

¹⁾ Bekers Saml. II. 439. Hans Bestikkelighed har altsaa ogsaa vist sig i politiske Forhold.

²⁾ 1676 ejede hun endnu i Ribershus Amt 915 Td. 5 Skp. 1½ Fd. 1 Alb. Hartkorn.

hun siden sin Mands Død med et vidtloftigt og gjeldbundet Stervbo skal have været beladt, efterat hun har folgt 2 Hovedgaarde, sin Gaard i Kjøbenhavn, sit bedste Løssøre, at de kunne faa Betaling efter Udlæg". Her bleve de ogsaa alle tilfredsstillende paa Vibekes Sønsdatter nær, der forlangte Pant for 2500 Rdl. i Endrupholm, Gjørding Kirketiende for 780 Rdl., Tranbjerg for 187 Rdl. 3 Mk. og det øvrige i rede Penge. Herpaa kunde Fru Rosenkrands ikke indlade sig, hvorfor hun i Midten af 1685 af sin ubarmhertige Kreditor fattes i Gjeldsfængsel i Ribe, hvor hun maatte udholde det i over 3 Fjerdingaar; tilsidst forgik Taalmodigheden hende dog, hvorfor hun skrev følgende Brev:

Belfornemme og Gudelstende Matrone Vibekes
Sønsdatter, sal. Lavrids Friises!

Efterat jeg nu over 3 Fjerdingaar mig til største Skade og Men af hende her udi Ribe har været arresteret, for hvis (hvad) jeg hende efter Obligation skyldig er, og som jeg imidlertid formedelst hendes gjorte Arrest hverken har kunnet komme i Guds Hus, der hans hellige Ord at høre, ej heller der har kunnet blive delagtig udi Kristi Legems og Blods Samfund mig til Trøst og Husvælske baade paa Sjælens og Legemets Begne udi min bedrøvelige og slette Tilstand, hvilken hendes haarde Medfart, om hun end Magten udi Hænde haver, vel kunde have været noget lideligere og hun hendes Betaling lige nok. Men som jeg det hidindtil ej haver udrettet og endnu ej heller er udi min Mulighed hende at fornøje, som jeg gjerne

havde ønsket, ti foraarfages jeg da af hende efterskrevne
 trende Onsker at begjere: 1) at hun vilde være af den
 Godhed mig fra hendes Arrest her udi Ribe at entledige
 og mig igjen Arrest paa Kjærgaard, som er en Mil
 herfra Ribe, hvor jeg holder min Husholdning, igjen
 at anknynde. For det andet, at hun mig vilde tillade,
 midlertid jeg er udi Arrest, der at søge Guds Hus og
 Menighed. For det tredie, saasom jeg udi Guds Navn
 mig haver bundet og foresat paa førstkommende Søndag
 at være delagtig udi Kristi Legeme og Blod, saa be-
 gjeres allertjenstligt hun vilde konsentere, at jeg nu
 paa Torsdag maatte rejse herfra til Kjærgaard, der paa
 Søndag udi Kirken at kommunikere, vil formode hendes
 Civilitet og Samvittighed hende ej tillader mig disse
 trende begjerende Poster at vegre, hvorimod jeg hende
 paa Tro og Love vil forsikre ikke aleneste at forblive udi
 Arrest paa Kjærgaard og ej derfra at undfly, hemmelig
 eller aabenbare, ved Nat eller Dag, førend hun fornøjet
 bliver. Mens endog at jeg efter min Skyldighed skal
 anvende al Flid, hende fra hendes til mig havende
 Præntion som billigt at fornøje, det første mig muligt
 er eller være kan. Hendes gode Svar mig til Efter-
 retning bedes tjenstligt hun derpaa ubesverget udførlig
 tegne vilde, jeg igjen forbliver stedse

hendes tjenstvillige
 Sl. Hr. Erik Krags
 Enke
 Wibeke Rosenfrands.

Datum, Ribe den 22de April 1686.

Herpaa fik hun til Svar:

Til Velbaarne Fru Wibke Rosenkrandses ovenskrevne trende Boster gives dette til Gjensvar: Først naar jeg faar Betaling for mine forstrakte Redepenge, faa er Arresten ophævet. Angaaende, at Fruen begjærer at arresteres paa sin egen Gaard, da er det ikke min Lejlighed slikt at samtykke, mens snarere skulde finde Aarsag til at begjere en strengere Arrest. For det andet, belangende at søge Guds Hus og Menighed, da kan enhver kristen Sjæl, som den offentlige Forsamling er forbudt, finde Guds Hus i sit Sovkammer. For det tredie, angaaende Kristi Legems og Blods Samfund, da dependeres det aldeles ikke af noget Sted eller Person. Og kan Velb. Frue ligesaavel her som paa Njargaard blive afløst af sine Synder. Endeligen faa kan jeg ikke samtykke Velb. Frue hendes Begjering medmindre jeg ser Redepenge, da jeg skal findes rationabel. Smidlertid forbliver

den Velb. Frues
tjenstvilligste
W. s. L. F.

Nibe, den 24de April 1686.

Da dette ikke kunde hjælpe og hun endog fik Sphdigheder til Svar, maatte der gøres Udvej paa anden Maade. Den 28de Maj udstedtes et Skjøde, hvorved hun overlod Endrupholm og Mølle med Høager, Størsbølvad og Bommen, 36 Td. Hartkorn, Bong 1 Gaard, 2 halve, 5 Fjerdedelsgaarde, 1 Bol, Dme

12 Fjerdedelsgaarde, 1 Bol, Grimstrup 6 Gaarde, 1 Bol, 2 Gadehuse, Hjordtjær 2 Gaarde, 1 Hus, Nørre 1 Gaard, 3 Gadehuse, Tranbjerg 1 Gaard, Gunderup 1 Bol, Tjllerup $\frac{1}{2}$ Gaard, Faaborg 1 Bol, Brenderup 1 Bol, Rodigbæk 3 Bol, Nørre Grisbæk 1 Gaard, Vibæk 1 Gaard, Nykkesgaard, Holsted S. Sikjær 1 Bol og Generalmajor Schacks forrige Jord i Bong — til „ærlig, højagtbar og velforstandig Mand“ Niels Nielsen. Bibete Jensdatter overlod hun ved Skjøde af 18de Juni Wardho og Gjording Kongetiende. Derpaa opholdt hun sig paa Kjærgaard, hvor hun endnu var 1690, da hun folgte Aalbæk Mølle til Niels Nielsen, men hvor eller naar hun døde, vides ikke, ti hun er ikke død eller begravet her paa Egnen¹⁾.

Endrupholm havde i 100 Aar været i samme adelige Slægt, nu gif den over til en Mand af simpel Herkomst. Niels Nielsen er en Søn af Bønderfolk paa Lundøgaard paa Mors, hvor han er født 16de Juni 1636. Hans Farbroder Peder Nielsen blev Slots-skriver paa Lundenæs, senere Provstisriver og tilsidst Ejer af Gunderup; det er sagtens ham, der har faaet sin Brodersøn²⁾ herved paa Egnen. Første Gang, vi

¹⁾ Hendes Billede findes endnu paa Endrupholm.

²⁾ Anders Nielsen til Søvig, nævner i et Dokument Niels Nielsen „min kjære Broder“ og de havde endel Pengesager tilfælles; det maa dog nu anses for en blot Høflighedsbenævnelse, da nogle tilfældige Ytringer i andre Dokumenter gjør det rimeligt, at en Beretning i Grønlands Samlinger, der under Aastrup Sogns Præsterække gjør Anders Nielsen til en Søn af Hr. Niels Valhersen, Præst i Aastrup og Starup († 1659), er rigtig.

have truffet Niels Nielsen, er 1667, da han var Foged paa Kjørgaard, senere var han Forpagter af Ulufgaard, i hvilken Stilling han 1671 blev Provstisriver¹⁾. Ved denne indbringende Post maa have samlet sig endel Penge, ligesom ved at benytte sine Penge paa en fordelagtig Maade ved at udlane dem til Omegnens forgjeldede Adelsmænd, hvorved han ved Udlæg skaffede sig endel Jordegods. 1674 blev han Forpagter af Endrupholm, og det er neppe en urigtig Slutning, skjønt intet skriftligt derom er tilstede, at han har udsuget Bibekke Rosenkrands paa alle Maader og spillet under Dække med Bibekke Sænsdatter, med hvem han gennem sin Hustru var beslagtet. Han har ogsaa taget Afskrift af hendes Brev i Fængslet og det haanende Svar. Man har et Billede af ham, udentvivl fra denne Tid, i hvilket Nærighed og Begjerlighed tydelig fremtræder i hans Ansigt. Paa et andet Billede fra en senere Tid ser han derimod mildere og venligere ud. Hans Hustru, Anna Stefansdatter, Datter af Borger=

¹⁾ Provstisriverne vare private Regnskabsførere for Domprovsterne i Ribe Domkapittel i den Tid, da disse sædvanlig vare Adelsmænd, der ved anden Virksomhed vare fjernede fra Stiftet og altsaa ej kunde varetage Kirkenes Tare. Vi kjende følgende Provstisriverere: Stefan Nielsen, siden Borgermester i Varde, til 1650, Peder Nielsen 1650 til 1656, Peder Byrgeesen, Ribefoged over Nibershus Len, 1656, Hans Hansen 1657—63, Anders Madjen 1663—67, Niels Pedersen 1667—71, Niels Nielsen 1671—84 og Niels Jakobsen 1684 til sin Død 1721; han var den sidste og er begravet i Nylirke, til hvis fattige han testamenterede 200 Rdl.

mester Stefan Nielsen i Varde, hvem han ægtede 1671, der paa det ældste Billede ser ganske jevn og stikkelig ud, har derimod paa det senere et slaaende Udtryk af Hovmod og Arrighed.

Da Nielsen blev Ejer af Endrupholm, føjte han at samle det adspalttede Gods, og det lykkedes ham vel. Ogsaa i andre Godser fik han Del; saaledes delte han og Anders Nielsen til Søvig Hesselmed. Hennemgaard fik han omtrent paa samme Tid som Endrupholm¹⁾, og det var ikke saa langt fra, at han havde faaet Østrup. Han førte flere Processer, som han vandt, da Herredsfogederne udentviul vare hans Medskabere; en Sag, som han havde vundet paa Herredstinget, tabte han dog ved Landstinget, angaaende en Selvejergaard i Grisbæk, hvis Herlighed Kongen havde folgt til Erik Krag og som nu var kommen til ham, og han vilde have betragtet som Fæstegaard, men denne Sag tabte han som sagt, og Fogeden fik en Brettesattelse; senere affjøbte han dog Bonden hans Selvejerrret. Han viser sig altsaa ikke fra nogen skjøn Side, men i skjærende Modsætning hertil er Pladen paa hans Vigtiste, der har følgende Vers:

„Saa flyb, dydædel Sjæl, til høje Himmeltrone,
lad kun det svage Kjød sit Syndefald forsjone
og falde ubi Muld, du har her levet saa,
at Avind ikke selv dig vndt kan sige paa.“

En Ting maa vi dog takke ham for: det er udentviul ham, der har plantet de 2 herlige Lindetræer i Endrup-

¹⁾ Han ejede den 22de Maj 1687.

holms Borgegaard, hvis herlige Kroner give Gaarden noget saa venligt og tillige ærværdigt. Han viste nemlig stor Interesse for Fredningen af Grimstrup Krat; dette er rigtignok den eneste Grund, vi kunne støtte denne Mening paa, men vi ville dog gjerne fortælle noget godt om ham; det er ej heller rimeligt, at Træerne ere ældre; yngre end hans Tid ere de ikke.

Niels Nielsen døde i Odense Bispegaard 4de Septbr. 1708 paa et Besøg hos Biskop Kristian Rudolf Müller, Broder til hans afdøde Svigersøn og Formyndet for dennes Børn; hans Lig førtes hertil og blev bisat i Nykirke. Han havde 8 Børn, af hvilke dog kun 3 bleve voksne:

I. Kathrine Nielsdatter Endorf, født 25de Aug. 1674 paa Endrupholm, gift 1) i 10 Aar med Dr. Johannes Müller, Amtsinpektør over Haderslev Amt, med hvem hun havde 6 Børn, af hvilke kun Johannes, Ejer af Lunderup og siden af Brejninggaard blev voksen. 2) agtede hun Præsident Raften Vorm i Ribe, med hvem hun ingen Børn havde, og døde 16de Decbr. 1705.

II. Stefan Nielsen (se i det følgende).

III. Peder Nielsen, der ligesom Søsteren efter Endrupholm antog Navnet Endorf, blev Ejer af Hennegaard og havde med Kirstine Bornemann 13 Børn, af hvilke 7 Døtre, der næsten alle agtede Præster. Af hans Sønner efterlode, saavidt vides, kun 2 Efterkommere, nemlig Niels Endorf, hvis Sønnesøn Niels Pedersen Endorf i en høj Alder lever i Ovtrup Fattighus; hans 2 Sønner have opgivet Stamnavnet. Sønnen Maturin Endorf døde 1785 som Præst i Hollander-

byen paa Amager og havde 4 Børn: Frands Peter, Distillatør i Kjøbenhavn, hvis Sønnesøn Handelskontorist Edvard Julius Endorf i Kjøbenhavn er den eneste mandlige Etling, Sofie Sabine, gift med kgl. Theaterfanger P. G. Busch, Julius, Grosferer i Kjøbenhavn og Wilhelm, der faldt 1807 ved Udfaldet i Glafens Have¹).

Ved Niels Nielsens Skifte fandtes han at have efterladt i Stadst Herred 278 Td. 4 Skp. og i Gjording Herred 87 Td. 4 Skp. Hrtk., der vurderedes til omtrent 15,000 Rdl. Sønnen Peder fik Hennegaard og Datter sønnen Johannes Müller fik den halve Del af Hesselmed, hvorimod Stefan Nielsen vel har faaet sin Arv i Penge.

Niels Nielsens Enke, Anna Stefansdatter, ejede nu Endrupholm. 8de Juni 1716 oprettede hun det Testament, at da hun ønskede Endrupholms Gods, som hendes Mand havde samlet, udelte, skulde efter hendes Død Sønnen Stefan Nielsen have denne Gaard, 33 Td. 1 Skp. 1 Alb., hver Tønde Hartkorn for 50 Rdl., Gaardens Bygninger for 1000 Rdl., Godset 267 Td. 7 Skp. $\frac{3}{4}$ Alb., hver Tønde for 40 Rdl., Møllestyld for 50 Rdl., Nykirke Kongetiende og den halve Kongetiende af Faaborg for 40 Rdl. Tønden. Af den Sum, som heraf udkom, skulde de andre

¹) Til denne Families Historie, hvortil jeg har betydelige Samlinger, er ydet mig vigtige Bidrag af Hr. Pastor Jesen i Taagerup, hvis Hustru er Datterdatter af Sofie Sabine Endorf, og af Hr. Kaptejn Lengnick, der med største Velvilje meddeeler Oplysninger af sine rige, usfatterlige personalhistoriske Samlinger.

2 Arvinger have sin Del, dog skulde der forlods udtages en Sum til Peder Nielsens 2 Børn, Niels og Anna. Anna Stefansdatter døde 1717 og er begravet 12te Maj paa Nykirke Kirkegaard, hvor endnu en lille opretstaaende Sten bærer hendes Navn.

Stefan Nielsen arvede nu Endrupholm. Han er født her 3die April 1680. Han var 1709 Ejer af Brejninggaard, som han for 12,000 Rdl. havde kjøbt af Generalmajorinde Munk. Paa Lundenæs boede da Forpagteren Kristian Ulrik Schulz, hvis Hustru var Stefan N. paa en dobbelt Maade beslagt; dette Ægtepar havde en eneste Datter Maren eller, som hun senere kaldtes, Marie. Hendes Moder døde i Marts 1708 og Faderen blev dødelig syg ved Paastetid 1709, hvorpaa han i Slægtninges Narværelse bestemte sin 14-aarige Datter til Stefan Nielsens Ægtefælle. Da Schulz efterlod over 30,000 Rdl., higede Stefan Nielsen naturligvis efter at komme i Besiddelse af dem og ansøgte et Par Maaneder efter om Tilladelse til at ægte hende, skjønt de vare beslagtede; dette tilstodes dog, efter Datidens Sædvane, naar Slægtninge ægtede hinanden, først efter flere Forhandlinger om der skulde betales 100 eller 200 Rdl., hvilke tilsidst bestemtes til 150. I Decbr. 1709 ægtede han sin Trolovede, der var lille af Vækst, stedse svag og ikke saa ud til at kunne leve længe. I Begyndelsen af 1711 blev hun dødelig syg af Børnekopper og Stefan Nielsen skyndte sig med at faa Testament opfat, ifølge hvilket den længstlevende skulde arve den afdøde og kun give dennes Arvinger 500 Rdl. Det sendtes til Kongens Bekræftelse;

men samme Dag som denne gaves, kom en Beretning om, hvorledes Sagen stod, fra hendes Mosters Mand N. Friesse, men for silde. Dog her faldt Stefan N. i sin egen Grav; hans Kone døde ikke dengang, ja overlevede ham og fik alle deres Ejendomme ifølge det oprettede Testament.

1716 bortbnyttede han Brejninggaard for Lunderup til sin Søstersøn Johannes Müller. 1717 købte han Nørholm og Ugerkrog paa Højbud efter Frederik Lassen og 14de April 1719 lod han sig adle med Navnet Ehrenfeld, uden anden Fortjeneste end sine Rigdomme. Han var en ligesaa pengebegjerlig Mand som Faderen, hvorpaa vi ogsaa have flere Efterdømme, dog saunede han udentviol dennes overlegne Klogskab. Ogsaa Sagnet giver ham et Eftermæle, der tyder herpaa. Han skal nemlig have frataget Bønderne i Ome et Stykke Jord, der grændsede op til Endrupholms Mark og inddiget det med denne¹⁾. Til Straf derfor gaar han igjen ved det uretmæssige Skjel, hvor man tillige hører Raslen af Landmaalerkjeder. Han døde 17de Marts 1741, ifølge Sagnet meget pludseligt, som han netop skulde kjøre østerpaa²⁾. Han er begravet i Nylkirkes Underbegravelse.

¹⁾ Smi. Side 146.

²⁾ Paa hans Kiste staar:

Naar du ser her nedlagt i dette Sovokammer
 fri for al Verdens Riv, for Møje og al Jammer,
 en trofast, ærlig Mand, hvis Livets Traad i Hast,
 da man mindst tænkte paa, ved Dødens Anfald brast.

Da han døde barnløs, beholdt hans Enke alt hans Gods og hun sørgede rimeligvis ikke. 9de November 1742 agtede hun paa Endrupholm daværende Justitsraad, Amtmand Kristian Teilmann, hvem nu Udbyttet af Borgermester Stefan Nielsens, Niels Nielsens og Ehrenfelds Samlen tilfaldt.

Kristian Hansen Teilmann er født 31te Marts 1689 i Ribe, hvor Familien oprindelig har været Tejlbrændere; den skal være indvandret fra Holland. Hans Fader hed Hans Nielsen Teilmann og var Borger i Ribe, hans Moder Johanne Kristensdatter Mulvad, hvis Broder Peder var Præst i Ringive. Moderen giftede sig anden Gang med Kjøbmand Anders Hansen Tarup i Ribe, der 10de April 1704 oprettede det Testament, at, da de ingen Børn havde, skulde den længstlevende arve den afdøde; naar de begge vare døde, skulde hans Stifføn arve det hele, „da han har bevist mig saa fuldkommen Lydighed, som han kunde være min egen Søn“. Kristian Teilmann havde en Moster, Ingeborg Kristiane Kristensdatter, gift med Farver Kristian Kristiansen i Ribe, efter hvem der holdtes Skifte 26de Novbr. 1698, hvorved Boet viste sig ganske formuende; efter den Tid er det rimeligvis, at hun har begyndt at tage sig af Kristian Teilmann, der var opkaldt efter hendes Mand eller Fader. Hun sendte

Farvel, du kjære Sjæl, du haver nu udstaæet
 din Skoleret hos os, dog har du Maalet naaet,
 ti Kronen er henlagt til dig i Himmelen,
 vi savne dig vel her, men samles dog igjen.

ham da til Mag. Peder Kristensen Gjording, Præst i Gjording og Vejrup, der havde en Opdragelsesanstalt for unge Mennesker, hvem han med Held under-
 viste og sendte til Universitetet. Herfra blev han Student 1706. Samme Aar var han Respondens ved en Disputats paa Ehlers Kollegium af Benzjel Galthen, Mag. Peder Gjordings Næstføttendebarn, men han har rimeligvis ikke drevet det videre i Studierne og er, uvidt naar, kommen i Huset hos Landsdommer Tøger Keenberg til Ristrup, som Huslærer for dennes yngste Søn. Keenberg fattede Forkjærlighed for ham og anbefalede ham til Gehejmeraad Vibe til Sekretær i Kancelliet i et Brev af 11te Avg. 1711. Paa den Tid var han udenlands, da han 22de August var i Stralsund, efter Sigende som Hofmester for nogle unge Herrer. Paa denne Rejse skal han engang have været tilstede som Tilskuere ved et Hofbal eller anden Hoffest i Berlin. „Som en høj, og uidentviul smuk Karl, som han skal have været, lagde Frederik Wilhelm (der da maa have været Kronprins) Marke til ham, gik lige til ham og spurgte ham, hvorfra han var. Da han derpaa havde svaret, spurgte Kongen, om han havde Lykt at gaa i prøjsk Krigstjeneste og da han undskyldte sig og sagde, at ham var lovet Befordring i Kancelliet i Danmark, vendte Kongen sig fra ham og sagde: Er ist ein Blackscheißer.“ 5te Marts 1712, efter Hjemkomsten, fik han Titel af Kancellisekretær, som det synes, ved Rostgaards anbefaling¹⁾. „Naar undtages

¹⁾ Sml. Keenbergs Skrifter I. 337.

nogle Breve, han har tilskrevet Keenberg, dels fra Kjøbenhavn og dels fra Ribe, findes intet om ham i Aaret 1713 og det meste af 1714." 7de Oktbr. 1714 ægtede han Keenbergs ældste Datter Kirstine Marie og kjøbte snart efter Herregaarden Skrum-sager i S. Vork Sogn. 25de Februar 1729 blev han Amtmand over Lundenæs og Bøvling Amter. „Efter Tradition skal en særdeles Omstændighed især have hjulpet ham dertil. Han havde en Strand i Forpagtning af Kongen. Netop en Time før Forpagtningen var udløben, strandede et engelsk Skib, som skal have været udredet af en meget fornem Mand i England, jeg har hørt en Prins. Skipperen fandt sig misfornøjet og gjorde grove Beskyldninger imod ham. Den engelske Minister i Kjøbenhavn tog Skipperens Parti, det kom til Proces, men da Ministeren blev ret ophlyst om Sagens Bestaffenhed, saa han, at Skipperen havde Løjet og at Sagen vilde faa et vanærende Udfald for Rederen. Derfor var det ham saa magtpaaliggende at faa Processen hævet, at han privat bad Kongen at hjælpe dertil. Frederik den 4de skal da have skrevet til L. og lovet ham Amtmandskabet, naar han vilde frafalde Sagen, og den engelske Minister skrev ham selv til og lovede en af hans Søner en Søofficers Plads i England. Saameget er vist, at hans ældste Søn, Hans, var Soløjtenant i engelsk Tjeneste og døde i samme Tjeneste paa Korsika 1742. Men Skade, at Dokumenterne i denne mærkelige Sag ej ere bevarede ¹⁾“.

¹⁾ Det eneste Dokument, som jeg har fundet om denne Sag, findes i 3. Tegnelser XXIV. 651. Den 6te Juni 1721

Som Embedsmand var Teilmann dngtig og virksom. Vejen over Tarm Kjør, der om Vinteren næsten var ufremkommelig og hvori Kong Hans i sin Tid slap i Bløde, fik han forbedret. Ligeledes skal han have anlagt det saakaldte Raft i Bork Merst, en Kanal, der leder Vandet fra Engene, ligesom han viste sig virksom ved Dempning for Flyvesandet. 28de Oktbr. 1746 udnævntes han til Etatsraad; Justitsraad havde han været siden 25de Febr. 1729.

Hans første Hustru døde 1734, hvorpaa han 1742, som ovenfor er omtalt, ægtede Ehrenfelds enke og med hende fik Endrupholm, Nørholm, Lunderup og Ugerkrog. Ved et Testament 28de Decbr. 1744 bestemtes, at den længstlevende skulde arve den afdøde; om hun endog levede længst, skulde Teilmanns Børn dog arve hende. Hun † 1746 og er begravet hos Ehrenfeld i Nykirke 18de April. Teilmann døde paa Skrumager 2den

var det engelske Skib Speedwel, ført af Thomas Allen, der med Mandskab forlod det, strandet ved Næsby. A. F. Dpitz til Lydungaard fik Skibet, der da endnu var tæt, til Ankers paa 5½ Favne Vand, men Morgenen efter, da Teilmann kom til Skibet og med Dpitz saldt i en utidig Disput, modtoges ikke det af 11 Faninger gjorte Tilbud at ville lodse det i en god Havn, da Teilmann og Dpitz hemmelig vare blevne forenede. De efterlode kun 3 Mænd ombord, og da Morgenen efter en stærk Storm udbrød, og de 3 Mænd med Livsfare bleve hentede fra Skibet, drev det op paa Næsby Strand. Herover udbrød Proces, men da Kongen ikke vilde, at Fremmede forurettedes, befalede Dpitz og Teilmann at betale Skipperen 2000 Rdl. i Skadeserstatning. — Sønnen, der var engelsk Søofficer, var dog først i dansk Tjeneste.

Januar 1749 og er med sin første Hustru begravet i S. Vork Kirke, hvor deres Gravmæle endnu findes ¹⁾.

Med sin første Hustru havde han 4 Sønner og 2 Døtre, af hvilke 1 Søn (Søofficeren) og 1 Datter døde for ham. Datteren Ingeborg Kristiane arvede H. R. Vormstjold til Bramming.

Efter hans Død deltes hans Gaarde i 3 Dele, hvorpaa hans 3 Sønner trak Lod om dem. Saaledes fik Løjer Keenberg Teilmann Endrupholm, Charles Nørholm, Lunderup og Agerkrog og Morten Skrum-sager.

Løjer Keenberg Teilmann er født paa Skrum-sager 1721. Han gik den militære Vej og blev Kaptejn i Infanteriet. Tillsigemed sine 2 Brødre blev han adlet 31te Maj 1751. Han og Broderen Charles vare Egnens dygtigste Landmænd og indførte mange Forbedringer i Agerbruget. For Havevæsenet havde han stor Interesse, hvorom Endrupholms store Have, som han omtrent 1760 udvidede til mere end det dobbelte, vidner. Han var blandt de første, der brændte Mursten, da man tidligere byggede med Bindingsværk og klinede mellem Stolperne; 1764 anlagde han det første Teglværk ved Bolding i Aastrup Sogn og hans udmærkede Mursten ses endnu mange Steder og i Endrupholms Bygninger. Her maa ogsaa nævnes Bonden Simon

¹⁾ Flere af disse Efterretninger og da navnlig dem, der staa med Anførselstegn, skyldes uogle Optegnelser af T. Teilmann, hans Sønesøn, indsendte til Rektor Thorup i Ribe, hvoraf en Afskrift er mig meddeelt af Hr. Professor P. G. Thorsen.

Knudsen Aarup i Bested, Bilslev Sogn, der endnu tidligere end Teilmann indførte Teglblaending. I Bolding fandt han 1765 Mergel eller Jordmarv, som han benyttede til Markernes Forbedring¹⁾. Han var ogsaa blandt de første, der dyrkede Kartofler. Han var en dygtig Naturhistoriker, især fuglekundig, og har i Haandskrift efterladt en Beskrivelse af Herredets Dyr og Planter; i naturhistorisk Retning førte den bekjendte Professor Brünnich Brevveksling med ham. Endvidere har han udarbejdet en (næst økonomisk) Beskrivelse over Skadst Herred, der findes paa Universitetsbibliotheket, „Undervetning at dempe Fjlvessandet“, optaget Kort over Skadst, Gjording og Malt Herreder og over Kongeaaen. Danmarks Fugle lod han male af Jeppe Stavn, hvilken Samling siden gik over til hans Søn, Højjægermester Teilmann, efter hvem den for nogle Aar siden ved Højbud er solgt i Kjøbenhavn. Vi maa ogsaa være ham taknemmelige for hans Interesse for det gamle, der har bevirket, at Endrupholms vigtige Arkiv endnu er i Behold. Han indsendte Bidrag til Pontoppidans Atlas og lod Gaardens Ejeres Navne udhugge med Aarstal paa Ledpæle, og gav Markerne Navn efter Ejerne, hvilke de tildels endnu have. Han udgav 1769 sin Bedstefader Løger Keenbergs Poetiske Skrifter, et Bærk, der i Henseende til Udstyrelse ikke

¹⁾ Flere Aar tidligere havde hans Broder fundet Mergel paa Nørholms Mark. Paa Musgaards Mark fandtes det første her i Herredet, af en Karl, der havde været Mergelgraver paa Nørholm.

har mange lige. Han lod ogsaa følgende Vers af ham indsætte over Endrupholms Port, der desværre nu ere borte:

Pyffelig Den, som i sin Hytte
 Ukjent af Verden lever Hen
 Fornøiet med sin Skiæbnis Lytte
 Kun Sees af sin bekiente Ven.

Endrupholms Lade- og Staldbygninger ombyggede han 1776 og det er identiviol ogsaa ham, der lod en Tilbygning opføre til Hovedbygningen, der var meget indskrenket.

Teilmann var 2 Gange gift: 1) med Margrete Benzon, Datter af Oberst B. til Aagaard og efter hendes Død 2) med Sofie Amalie Gersdorf, Datter af Kristoffer Frederik G. til Kjærgaard, Dattersønne-datter af Erik Arag og Bibekke Rosenkrands. Han døde 19de Decbr. 1788 som Etatsraad og er med begge sine Hustruer og nogle af sine Børn begravet i en muret Underbegravelse paa Nykirke Kirkegaard.

Efter hans Død bestyrede hans Enke Gaarden i Sønnens Mindreaarighed. Hun døde 1808. Tøger Teilmann, født 1776, tiltraadte Gaarden 1801 og han bortsolgte straks en Del af Godsset. Han opførte 1805 den nuværende Hovedbygning. Efter Faderen arvede han Interessesen for Træplantning og videnskabelige Sysler, og de smaa Lunde og Alleer paa Gaardens Mark ere for største Delen hans Værk. Han aigtede 1803 Else Hansen, en Møllerdatter fra

Tarm. Han døde 27de Oktbr. 1827, Aaret efter sin Hustru.

Hans ældste Søn, daværende Løjtnant Tøger Keenberg Teilmann arvede Endrupholm og bortsolgte alt det øvrige af Godset, undtagen Byen Vibæk og 2 Huse i Bong, ialt c. 8 Td. Hrtk. 1833 solgte han Endrupholm for 15,500 Rdl. Kurant eller 24,800 Rdl. Rigsmønt til

August Carl Nikolaj Nielsen, der tiltraadte Ejendommen 1ste Juli 1833. Han var Landstingsmand 1849—53, i en lang Aarrekke Amtsraadsmedlem og har tjent det offentlige i en stor Mengde andre Forretninger. Efter i 29 Aar at have ejet Endrupholm, saa han sig nødt til i Marts 1862 at overgive sit Bo til Skifteretten. Den største Del af Endrupholms for Egnens Historie rige Arkiv er afleveret til det kgl. Gehejmearkiv.

Paa Gaardens Grund ligger Haragergaard, der bruges under Endrupholm, men hvis Zorder nu skulle fraselges.

Nykirke.

Bed Størsbøl ligger Nykirke, der dog ikke er saa ganske ny, ti den nævnes i en Fortegnelse fra c. 1340, og maa vel i det seneste henføres til Slutningen af det 13de Aarh., da den er opført i Rundbuestilen, der ophørte c. 1300. Den er opført af tilhugne Kampesten, stor og rummelig. Taarnet og Vaabenhuset ere af Mursten, det sidste er helt opført af ny 1764, det første for en stor Del samme Aar, hvorved det fik et

Spir; at den nederste Del er ældre, se vi af Alterfordybningerne i dets Indre og en tilmuret Indgang i Nord. Forinden har Kirken Brædeloft, undtagen Taarnet, hvori Endrupholms Stol er, der har Hvalving. Altertavlen er rigt forsynet med udstaarne, forgyldte Figurer og har i Midten et taaleligt Billede af Nadverens Indstiftelse. Den er given af Jørgen Krag og Anna Bind, hvis fædrene og mødrene Baaben findes derpaa. Alterbordet er fra 1581 ligesom Kirkestolene. Døbefonten er af graa Kampesten; Fadet har de sædvanlige ulæselige Munkebogstaver. Ovenover hænger en Himmel, givet af Anna Bind og prydet med hendes Baaben. Brædikestolen er given af Jørgen Krag. Paa den øverste Mandfolkestol er Kristen Binds fædrene og mødrene Baaben, og paa Kvindestolen ligeoverfor Margrete Rangvø.

I det 17de Aarh. undergik Kirken en stor Restauration; 1632 fik Dekanen i Ribe Domkapittel Brev, at da Nykirke er saa brøstfeldig, at den med sit eget Forraad ikke kan repareres, skulde han af de Kirkers Beholdning, som Forraad have, forskaffe Jørgen Krag til Endrupholm, Kirkens Væрге, 200 Rdl. at anvendes dertil¹⁾. 1764 lod Statsraad Teilmann Kirken male og foretage flere Forandringer, som Tilmurelsen af de gamle rundbuede Binduer og Udhugning af større og bredere, endvidere lod han alle ældre Pigsten og Gravmæler borttage, og en lukket Stol for Endrupholms Ejere indrette under Taarnet.

¹⁾ 3 Teg. VIII. 385.

I den nordre Mur er Gravmæle over Etatsraad Løger Keenberg Teilmann og hans 2 Hustruer, der ere begravne paa Kirkegaarden i et muret Kammer; over Endrup Møller, Hans Tranberg¹⁾, † 1791 og Birgitte Toft, hans Hustru, † 1797; en lille Plade over Birkedommer Hans Nielsen Fogh † 1781, og endelig en sort Lerstøtte med Indskrift over Løger Teilmann og hans Hustru, der oprindeligt skulde have staaet paa Graven, men maatte borttages paa Grund af Bejrets skadelige Indflydelse; den ligner noget en engelsk Kaffelovn.

Under Koret er en muret Underbegravelse, hvori staa en Mængde Kister, men i Foraaret 1860 tilmuredes den uden at blive ordenlig undersøgt. Dog frelstes nogle Kisteplader, nemlig Ehrenfelds, Niels Nielsens, hans Datterdatter Anna Sofie Müllers; desuden ligger her Provstisriver Niels Jakobsen † 1721 og rimeligvis flere af Endrupholms ældre Ejere, som Klavs Steel og Kristen Bind.

Præster:

Før Reformationen nævnes 1508 Hr. Ib Bock.

Efter Reformationen:

1. Hr. Niels nævnes 1573 som Tingsvidne.
2. Hr. Morten Nielsen, formodentlig Formandens Søn, underskrev 1584 Kristian den Fjerdes

¹⁾ Stamsfader til Familien Tranberg.

Hjaldingsaft. Han bestyldte 1582 Klaus Steel for at have med Urette frataget sig 2 Læs Hø i Kirkeeng og 14 Læs paa Ravnse Mark; men ved Forliget maatte Hr. Morten frastrive sig Retten til de Enge, hvorfra Steel havde taget Høet; desuden maatte han forpligte sig til, dette Forlig „fast og ubrødeligen at holde foruden al Argelift ved min Ære og Redelighed og ved min Præstedoms Fortabelse, saa vidt som jeg haver til Nykirke Sogn, saa Hr. Klaus Steel maa tage sig en anden Præst for min Skyld i hvem han lyster, saa jeg slet ingen Modsigelse skal have derimod i nogen Maade, og jeg ikke heller skal bevare mig med Nykirke Sogn at prædike efter den Dag“. Heraf ses Adelsmandens Indflydelse paa Præstefaldets Besættelse allerede nu.

3. Hr. Hans Rasmussen fik 13de Aug. 1590 Fritagelse for at betale Landgilde af sin halve Præstegaard til Ribershus til Godtgjørelse for det Tab, han led ved Bhen Endrups Medbrydelse (ti Adelsmandene vare fritagne for at give Tiende). Han † 17de Novbr. 1612¹⁾.

4. Hr. Severin Lambertsen ordineredes 2den Juni 1613; han nævnes 1641 i Eigprædiken over Margrete Krag, en Søster til Erik Krag, der døde paa Endrupholm.

Hans Hustru's Navn var Eline, hvilket findes paa Præstekonens Stol i Kirken med Årstal 1646. Af hans Børn døde en Søn, hvis Gravmæle i Midten af forrige Aarhundrede var i Nykirke, før Faderen,

¹⁾ Hejel. Alm.

Hans Sørensen Ravnso var Præst i Darum, Lambert i Guldager, Mads blev Faderens Efterfølger, Jens, Præst i Lydum, Else gift med Bonden Mads Hansen i Skamstrup, Ose Sogn, 1662; Maren Sørensdatter Ravnso, der var gift med Hans Hansen, tidligere Forpagter paa Endrupholm, siden Festebonde af Vardho og som døde 1693, 71 Mar 11 Maaneder gl., var vist ogsaa hans Datter. Desuden efterlod han Døtrene Mette, Ellen, Anna, Margrete. Hr. Søren efterlod ved sin Død 1649 Gods til en Vardi af 1127 Sletdaler.

• 5. Hr. Mads Sørensen Ravnso, Formandens Søn, blev nok Student fra Ribe 1647 og ordineredes 1ste Avg. 1649 til Præst her. Han var en Svoger til Hr. Anders Hansen Roest i Grimstrup, men hans Kones Navn kjendes ikke. Af hans Børn kjendes Anna, gift med 2 Præster i Guldager, Laurids Madsen Ravnso, der blev Præst i Østerlinnet og Søren, der blev Student fra Ribe 1676. Da han blev Præst, forpligtede han sig 1ste Septbr. 1649 til aarlig at give sin kjære Moder Ellen Hansdatter 6 Ribertønder Rug, 6 Ribertønder Byg, 1 Skp. Boghvedegrøn, som gaves i Tiende af 2 Mand i Fuglsig, det halve til Mortensdag og det halve til Kyndelmisse, 12 Læs Hø til at fodre 2 Køer med, 12 Traver Halm, 4 Fag Hus i den nordlige Ende af Østerhuset til Stald, om Sommeren Græsning til hendes Køer, et fedt Svin, saa godt som 5 Sletdaler, 4 fede Gjæs og $\frac{1}{2}$ Nød (Slagtekvæg), til Humle og Salt 6 Sldl., 40 gode Læs Rlyne, af hvilke han skulde kjøre de 10

hjem. Til Beboelse skulde hun have 4 Fag i den østre Ende af Salhuset baade foroven og forneden, hvilket skulde adskilles fra det øvrige Hus, desuden fri Udgang til Bryggers, Dnn, Kælle, Kjelder og Kværn, et Stykke af Kaaugaarden i den østre Ende og fri Kjørsel, naar fornøden gjordes¹⁾).

6. Hr. Anders Rasmussen Spandeth, født 7de Oktbr. 1637 i Ribe, hvor hans Fader, Rasmus Rjerfing, var Kjøbmand; Moderen hed Anna, Datter af Raadmand Anders Pedersen Spandeth, efter hvem han tog sit Tilnavn efter Datidens Skik. 1645 kom han i Ribe Skole, hvorfra han 1656 blev Student. 1657—59 var han Hofmester for Joakim Gersdorfs Børn og hans Bibliothekar. Under Kjøbenhavns Besæjring viste han sig kjet, navnlig ved Udfaldet 11te Febr. 1659, hvorfor han ifølge kgl. Rundskrivelse af 16de Septbr. 1659 tilligemed andre fik Løste om fortrinlig Udgang til Ansættelse. Derfor blev han ogsaa 1660 Rektor i Varde, hvorfra han allerede samme Aar 27de Decbr. kaldtes til Præst her af Anna Bind og 6 andre. Han har dog ikke fundet sig tilfreds her, ti 1664 fik han kgl. Tilladelse til at befordres til et andet Kald, som han lovligten kan kaldes til, hvilket dog ikke blev til noget. I Foraaret 1689 indrettede han et „nyt usædvanligt Teglblænderi“ ved sin Præstegaard, hvorimod Ejeren af Endrupholm, Niels Nielsen, gjorde kraftig Indsigelse som største Lodsejer i Kavnse Mose og Ejer

¹⁾ Tingbogen 4de Septbr. 1649.

af Præstegaardens Herlighed, da Hr. Spandeth havde ladet grave 3 Gange saa mange Rlyne som sædvanligt.

Herover klagede Præsten til Kongen, desuden at Nielsen mod lovligt Festebrev forment ham Brugen af Nykirkes Enge og af Storsbøl Degnebol, som han paa sin Søn, Nykirke Sognebegns, Begne havde i Feste. Hidtil havde Ejeren af Endrupholm til Præsten aarlig givet 20 Skp. Rug, 20 Skp. Byg og til Degnen 5 Skp. Rug, men gav det nu ikke mere, skjønt en stor Del af Dne By's Agre og bedste Enge vare lagte under Endrupholm og hver Halvgaard der gjort til en Fjerdedels Gaard ¹⁾).

Han var gift med Anna Lavridsdatter, med hvem han havde Børnene: Anna, gift med Hr. Poul Madsen Buch i Dse, Maren, Mads, Else, Rasmus.

5te Februar 1680 blev han Viceprovst i Skadst Herred og † 27de Decbr. 1692 ²⁾).

7. Hr. Søren Pedersen Whie, Søn af Hr. Peder Sørensen B., Præst i Bøvling og Flynnder og Karen Nlesdatter. Han blev Student fra Ribe 1686 og kaldet til Præst her 26de Decbr. 1692. Med sin Hustru Agnes Hedevig, der † 1739, havde han idetmindste 9 Børn, af hvilke Peder blev Præst i Hygum. Den ældste Kirkebog, der begynder 1715, er fra hans Tid. Hans Død staar ikke anført i Kirkebogen.

¹⁾ S. Indlæg. Det synes, som Sagnet her har gjort Ehrenfeldt Uret, thi heraf ses, at det er hans Fader, der har taget Mark fra Dne. Se Side 132.

²⁾ Terpager: Ripæ Cimbricæ 648.

8. Hr. Niels Pedersen Bøgh er født i Viborg 9de Januar 1692 og blev Student fra denne Bys Skole 1713, hvorpaa han i 11 Aar konditionerede hos Præsten i Houlbjerg i Aarhus Stift. 22de Februar 1727 fik han Bentebrev paa dette Kald, blev personel Kapellan her og ægtede 1730 Formandens Datter Anna Sofie, der døde 1764. Med hende havde han 2 Sønner, af hvilke kun en, Søren, blev voksen og omtrent 1764 var Farversvend; af de 4 Døtre ægtede en Hr. Niels Bollerup, Præst i Lem, en Underofficer Peder Kristian Rindum i Faaborg Sogn og en Herman Nielsen, rimeligvis Bonde i Faaborg. Hr. Bøgh døde 10de Juni 1759. Han var Proust.

9. Hr. Lars Bay er født i Drum Præstegaard 1ste August 1712, blev Student fra Ribe 1732 og 11te Decbr. 1739 Præst i Højbjerg og Elsborg, Aarhus Stift, hvorfra han af Kaptejn Teilmann 13de Juni 1759 kaldtes hertil. Han ægtede 24de April 1742 Tomfru Birthe Harlev, der fødte ham 12 Børn, 6 Sønner, af hvilke Lars blev Præst i Kvong og Tøne, og 6 Døtre, af hvilke Lene Margrete ægtede Hr. Holger Klagenberg, der fra 1ste Juli 1778 havde været hendes Faders Kapellan og siden blev Præst i Nørre Omme, Inger Sofie ægtede Hr. Neumann, Præst i Kvong, og Kathrine Elisabeth Seigneur Jens Falk i Nørre Omme.

Hr. Bay døde 28de Oktober 1779; hans Hustru Aret efter.

10. Hr. Matthias Schjærning Blangsted er født i Rødding Præstegaard 1ste November 1751, hvor

hans Fader, Ditlev Matthiesen B., var Præst; hans Moder hed Anna Else Schjerning. Han kom 1764 i Ribe Skole og blev Student 1771; efter anden Examen blev han Huslærer i 5 Aar hos Provst Riis i Daler, hvorfra han drog til Kjøbenhavn og tog Attestats 1778 med 2den Karakter. Derefter blev han Huslærer hos Pastor Tøxen i Rødning, men næste Aar igjen hos Provst Riis, hvorpaa han endnu samme Aar 1779 blev Kapellan her hos Bay. Efter dennes Død blev han kaldet til Præst her af Etatsraad Teilmann og ordineredes i Marts 1780. 2 Aar efter forlovedes han med Anna Rosine Bøtcher, Datter af Rektor B. i Frederiks, Søster til Præsten i Jarne, men først 4de Juli 1789 ægtede han hende. B. var en hæderlig og værdig Mand, der virkede til Held og Velsignelse for sine Menigheder, hvor han endnu stedse omtales med Agtelse. Hans Hustru var en from og gudhengiven Kvinde, der bar sin Blindhed paa sine gamle Dage med Taalmodighed. Da de ingen Børn havde, toge de flere af Familiens til sig, hvem de opdroge og udstyrede. B. tog sin Afsked 1824 og flyttede til Ribe, hvor han døde 26de Novbr. 1826; hans Enke døde sammesteds mange Aar senere.

11. Hr. Johan Peter Koch (Se Sneum). Teilmann til Endrupholm, der havde givet K. Løfte om dette Kald, kaldte ham, medens paa samme Tid Kongen havde udvalgt Adjunkt Wildsø i Ribe; dog fik Teilmann med nogen Banstfeligbed Kochs Valg stadfæstet 17de Oktober 1824.

12. Hr. Sofus Vilhelm Wiberg er født 22de August 1811 i Odense, hvor hans Fader var residerende Kapellan ved St. Knuds Kirke og Præst ved Graabrødre Hospital. Da han var opnavnt efter Kammerjunkerinde Keedtz paa Palsgaard, blev han 4 Aar gammel antagen i Børns Sted af hende, hos hvem han forblev, til han 10 Aar gammel kom i Odense Skole, hvorfra han 1828 blev Student; han blev udmærket til anden Examen og fik Attestats 1832 med bedste Karakter. I 1½ Aar var han derpaa Huslærer hos Grev Petersdorff paa Einsiedelsborg, hvorpaa han 11te Oktbr. 1834 blev Adjunkt i Odense. Her ægtede han 9de Maj 1836 Vibeke Charlotte Holm, Datter af Pastor H. i Brendekilde og blev 25de April 1837 kaldet hertil. Han havde 4 Sønner og 5 Døtre, af hvilke sidste 2 døde som smaa; af Sønnerne ere de 2 ældste Studenter, 1 Landmand. 20de Septbr. 1851 kaldtes han til Marslev og Hørning i Aarhus Stift og 7de Oktbr. 1858 til Jordløse i Fyn. Han er Forfatter af en „Ny geistlig Stat“.

Efter hans Forslyttelse valgtes ingen Præst, da Nykirke, naar Grimstrup Kald blev ledigt, skulde være Annex til dette Sogn og Faaborg og Marre forenes. Til Pastor vicarius indfattes P. G. Münster, der boede den meste Tid i Ravnse Præstegaard, indtil han 16de Decbr. 1859 kaldtes til Præst i Grimstrup og Nykirke (se Side 101).

Faaborg Sogn.

Navnet Faaborg er det samme som Kjøbstaden af samme Navn i Fyn, men begges Oprindelse er ligemørk, da de i de ældste Dokumenter omtrent staves ligesom nu, nemlig Faburgh. Saa meget er vist, at den sidste Stavelse er Borg; en saadan Befestning har der altsaa været her, men der er ingen Spor heraf tilbage.

Paa Faaborg Bymark ere 23 Høje, af hvilke 1 hedder Ormhøj, en anden Tornhøj; i et Par udgravede er funden Broncesager. Paa Brenderup Mark findes 5 Høje, den vestligste kaldet Bjørnkjærhøj, de 2 nordøstligste Hvejlundhøje, et Navn, der tyder paa, at her har staaet en Rund Hvejlund. Paa Rodigbæk Mark ere 5, paa Kalundgaards 4, paa Agerbæk 3, 2 fløfede og mod Nord en stor Samling, der dog rimeligvis kun er Sandflugt; her er ogsaa den store Banke Møgelbjerg, der dog kun er naturlig; men overtroiske Folk tro ofte at have seet Uds brænde over den, ligesom man for mange Aar siden har seet nogle Bjergfolk der, hvilket skal være ufejlbarligt Kjendemerke paa, at her ligger Skatte begravne. Paa Debel Mark ere 5 Høje, paa Utrup 3, og paa Slebsager 5, af hvilke den østligste hedder Balslundhøj.

Byer og Gaarde ere:

Faaborg, hvor Kirken og Præstegaarden er. Her er ogsaa en Vandmølle.

Brenderup skrives i det 16de Aarh. Brandrop og Navnet har altsaa samme Oprindelse som Branderup

i Sest Sogn. Malte Sehested til Rindhav udlagde 1647 til Ribe Domkapittel 1 Gaard, 1 Bol her i Magesliste.

Rodigbæk udtales nu Rodebæk, altsaa bør det ikke skrives Rodebæk. Rodicbeck er Skrivemaaden i det 16de og 17de Aarh. Aar 1500 folgte Peder Sørensens Enke i Ribe, Maren og hendes Lavbørge, Eske Mortensen, Herredsfoged i Stadst Herred og hendes Søn Søren Pedersen en Gaard her til Søren Rlyn, Borger i Ribe. Efter ham tilfaldt den hans Børn, Jens og Frands og hans Svigersøn Peder Krag, alle Borgere i Ribe, der folgte den til Borgermester Søren Jakobsen Stage, efter hvis Død den arvedes af hans Datter Dorthes Mand Peder Baggesen, Datteren Marine, Mester Hans Svanes, og Sønnen Anders Sørensen, der 1577 kjøbte sine Medarvingers Del. Hans Datter Ingeborg var gift med Dr. med. Kristen Bording i Ribe, der arvede Gaarden og efter hvem den tilfaldt hans Sønner Anders, den bekjendte Digter, og Lavrids, Præst i Ulborg¹⁾, der 1654 folgte den til sin Søster Dorotheas Mand, Johan Styrk, Forpagter paa Sneumgaard. Hun overlevede sin Mand og ved Skiftet med sine 5 Børn, forbeholdt hun sig Anna Bispes Hus paa Buggaardgades Hjørne i Ribe og Gaarden i Rodigbæk. Den sidste gav hun 1694 til sin Datter Dorothea, forat hun skulde pleje

¹⁾ De streve sig i Skjødets Bording, medens deres Navn altid paa Træl er Bording. Deres F. der kaldes ogsaa ofte Kristen Bording, f. E. Ripæ Cimb. 486.

hende i hendes Alderdom; hun folgte den 1691 til Niels Nielsen til Endrupholm.

Kalunde var tidligere 1 Gaard. I forrige Aarhundrede beboedes den af Poul Madsen Garp, Søn af Mads Termansen til Nielsbygaard, Student fra Barde Skole og gift med en Datter af Mag. Lavrids Pedersen Lund i Aastrup. Han † 1752.

Gistlunde har Navn af Aaen, der tidligere hed Gist Aa; Skrivemaanden Gjaestlunde strider baade mod Oprindelse og Udtale; hertil hørte en Mølle, ogsaa kaldet Thomp Mølle, der endnu var til i Slutningen af forrige Aarhundrede. I det 14de Aarh. maa den have hørt til Grimstrup Sogn, ti 1342 folgte Fru Gertrud, Borger i Viborg Hencer Lilles Efterleverste tilligemed andet Gods en Mølle kaldet Gist til Biskop, da Erkedeg, Peder i Ribe¹⁾), der 1352 tilligemed andet Gods lagde „Gisteth mølnæ in parochia Gryms-thorp“ til Ribe Domkapittel forat lade læse aarlig Sjælemesse efter sig²⁾). 1668 kaldes den Thomp Mølle i Tingbogen.

Debel, udentviul det Oldnordiske dipill, en liden Bandsamling. 1555 forekommer Ordet Debel i denne Betydning i et Tingsvidne fra Skadst Herred.

Fuglsig, afledes af Navnet Fugl og Sig, et blødt Sted.

Slebsager var i forrige Aarhundredes Midte kun 1 Gaard.

¹⁾ Grønlund 59.

²⁾ Sammesteds 73.

Ustrup var i forrige Aarhundrede kun 1 Gaard; i det 16de Aarh. skreves Navnet Uctrop.

Agerbæk havde i forrige Aarhundrede en lille Mølle, idetmindste nævnes i Kirkebogen for 1756 „Mølleren fra Agerbæk“.

Faaborg Kirke.

Kirken ligger meget højt og skal være den højeste i Herredet. Den er stor og rummelig og opført af hugne Kampesten, men Taarnet, hvorpaa Aarstallet 1726 og Navnetrækket M. R. S. findes, er ligesom Vaabehuset af Mursten. Forinden er Kirken meget simpelt udstyret og har en ny opmalet, meget maadelig Altertavle. Stolestaderne ere fra 1683. Prædikestolen har ret smukke Udførelser af Jesu Barndomshistorie. Til Taarnet er en Koraabning, hvilket tyder paa, at her i den katolske Tid har været Alter; der er ogsaa Hvalvinger under Taarnet. Kirken tilhører Rundbuestilen, hvorom de smaa rundbuede Vinduer vidne, og den nævnes i en Fortegnelse fra c. 1340, hvorfor man ikke kan antage, som man kunde være tilbøjelig til, at Sognet endnu 1352 ikke var oprettet, fordi Gislunde Mølle regnedes til Grimstrup.

Præst:

Fra 1860 er Faaborg Hovedsogn, hvortil Aarre er Annex, tidligere var det Annex til Nykirke.

Diderik Peter Schwensen er født Ste Marts 1824 i Raskov, hvor hans Fader, Jens Peter S.,

fiden Ejer af Helgenæs udenfor denne By, da var
 Prokurator. 1839 kom han i Borgerdydstolen paa
 Kristianshavn, hvorfra han blev Student 1843. 1848
 tog han Attestats med bedste Karakter og var dernæst
 Timelærer i Kjøbenhavn, indtil han 1851 blev Lærer
 ved Sætatens Drengeskole. 20de Juli s. A. ægtede
 han Karoline Andersen, Datter af Palaisforvalter A.
 hos Prins Ferdinand. De have 1 Søn og 5 Døtre.
 26de Marts 1860 kaldtes han hertil og boede i en
 Gaard i Gistlunde, indtil han i Efteraaret 1861
 flyttede ind i den ny Præstegaard i Faaborg.

Aarre Sogn.

Sognets gamle Navn er Oruæ og Orf, den
 første Form den bedste og oprindeligste. Det er muligt,
 at Navnet oprindelig betyder Ejendom, men der er
 intet tilsvarende Ord i det oldnordiske Sprog¹).

I Sognet ere flere Gravhøje, af hvilke 1 Lang-
 dngsø, kaldet Frøhøj, paa Grændsen af Aarre, Avtrup
 og Tranbjerg Marker; Stensætningen er imidlertid
 aldeles borte. Paa Grændsen af Aarre og Gunderup
 er en stor Mængde tildels store Høje, af hvilke de

¹) Paa Angelsaksisk betyder orf Ejendom, i Tydste Lovs
 Fortale og S. 212 (Thorsens Udg.) og i Erits sjæll. Lov
 S. 131 forekommer oruæ, at nøies, vel altjaa oprindelig
 at have Ejendom.

nordligste ligge paa en Bakke og øjensynlig ikke ere fuldforte, ti de ere vide nok i Omfang, men overordenlig lave. I Indberetning til Ole Borm 1639 omtales de; „figes og synes at have været en Krigslejr i gamle Dage eller staaet en Slagtning (o: et Slag)“, og det sidste er vist det rimeligste, idet man kan tænke sig, at Begraverne under Arbejdet igjen ere forjagede. En Undersøgelse vilde være interessant. I nogle enkelte udgravede ere fundne Potter med brændte Ben og nogle Broncesager.

Byerne ere:

Narre, hvor Kirken er.

Gunderup. Navnet afledes af Mandsnavnet Gundi og thorp. Paa Oldnordisk vil det da have heddet Gundatorp. 1580 udlagde Thomas Fasti til Vennergaard i Mageffifte til Kongen 12 Bol i Gunderup, 2 Gaarde, 1 Bol i Faaborg og 1 Bol kaldet Fuglsig¹⁾.

Syllerup skreves i det 16de Aarh. Smøllerop.

Tranbjerg. Aar 1326 skjødede Bonde Bondesen af Koothager (Kaaager) til Mag. Tyge, Kantor i Ribe sin Gaard i Tranabjerg i Orf Sogn med dens Tilliggelse og nogle Marker ved Navn Kaathethæ, hvilket Gods afdøde Kantor Svend havde ejet tidligere²⁾. 1338 gav Mag. Tyge, da Erkefegn, til Domkirkes Bygning i Ribe denne sin Gaard Tran-

¹⁾ J. Reg. III. 187.

²⁾ Grønlund 42. Kaathethæ er vist det samme som det senere Raibh. (Se S. 88.)

biergh i Ornvæ Sogn, saaledes at Kirkeværgerne til Domkirken skulde have Gaarden i Bestyrelse og aarlig for hans Sjælemesse i Domkirken give 3 Mk. Penninge, som skulde deles mellem dem, der udførte Sjælemesserne; Vikarierne skulde have 1 Mk. og de fattige Skoledrenge ligesaa meget, Narre Kirke $\frac{1}{2}$ Mk. og Præsten sammesteds for at læse hans Sjælemesse samme Sum ¹⁾).

Narre Kirke.

Højkirken er opført af det fra Kinegnene i det 12te Aarh. hidførte Materiale, Tuffsten, hvoraf Ribe Domkirke og derefter en stor Mengde Kirker i Dm=egnen ere byggede. Narre Kirke hører dog upaatvivlelig til Tuffstenskirkernes senere Tid, da Tuf= og Kampe=sten brugtes ved Siden af hinanden, ti Lavkirken er opført af hugne Sten og har ikke Spor af senere at være bygget; kun Østenden er fornylig helt fornyet med Mursten; et rundbuet Vindue vidner ogsaa om dens Ælde. Paa Højkirken ses Tuffstenen tydeligst paa den nordre Mur, hvor de 2 trefryndsede Fryndelser afgive Vidnesbyrd om Tuffstenens Tilstedeværelse, og paa Muren, der skiller Kirken og Taarnet, hvor Tuf, Kampesten, gamle og ny Mursten ere blandede. Taarnet er af hugne Kampesten forneden og Mursten foroven med Aarstal 1758. T. R. T. M. B. 5: Tøger Neen=berg Teilmann og Margrete Benzon. Paa Kirken

¹⁾ Script. r. Dan. V. 536.

mangler ogsaa den smukke Sokkel, der er saa almindelig ved de agte Tuffstenskirker. Altertavlen er ny og forfærdelig at skue. Døbefonten er prydet med Udhugninger af flere Skikkelser med Dyrekrop og Menneskehoved, og maa rimeligvis henføres til Midten af det 13de Aarhundrede.

Paa Prædikestolen er udstaaret Billeder fra Jesu Barndomshistorie og den er fuldkommen lig den i Faaborg. Paa den staar: Hr. Sorgen Sjørgensen 1618. Søn Oluffen Tranbjerg Kirkebørge, Math. Kristensen Gamst (formodentlig Mesteren). Paa Kirkegulvet ere Ligsten med Træammer over Oluf Tamsen i Marre † 7de Marts 1605 og Hustru Kirstine † 2den Maj 1639, Søn Oluffen † 1620 og Niels Lavesen med deres Hustru Ingeborg Hr. Sjørgens, Hans Knudsen Tranbjerg¹⁾ † 1688, 76 Aar gl. og Hustru Truine Hansdatter † 1725. Stolene ere fra 1582. Kirken har Træloft. Taarnet er forbundet med Kirken, paa Klokken er ingen Indskrift.

Ifølge Grønlands Samlinger skulde paa Kirkedøren staa Aarstallet 1060; forholder dette sig rigtigt, maa det have været en anden Dør end den nuværende, der rigtignok ogsaa er gammel, og have været den, der hørte til den nu tilmurede Indgang i Nord. Den maa da have været en Levning fra den første, rimeligvis, Trækirke i Marre, men det er vist tvivlsomt, om Aarstallet er rigtig læst.

¹⁾ Fra ham stammer Familien Tranberg.

Øse Sogn.

Navnet skrives i det 14de Aarh. *Osæ*, altsaa omtrent som nu ¹⁾); Oprindelsen kjendes ikke, muligvis kan Navnet dog staa i Forbindelse med det oldnordiske *ös*, der betyder Larm, Forsamling af Mennesker.

Af Oldtidslevninger findes her endel, men ingen Høj vides at være undersøgt. Ved Hedeager findes 25, tildeels betydelige Høje, øst for Nordenskov ere 8, af hvilke 1 Langdysse, og ellers findes flere spredte omkring i Sognet. Længs med Holm Na findes flere Steder Kratstrekninger, der i ældre Tider have været Skove; flere Stedsnavne vidne ogsaa herom.

Kun Byerne Øse, Helle og Hedeager høre i verdslig Henseende til Skadst Herred; den øvrige Del af Sognet hørte under Nørholms Birk og efter dettes Ophør ere de komne under Øster Herred.

Byer og Gaarde i Sognet ere:

Øse, hvor Præstegaarden er. Hennike Limbæk gav 1388 til Ribe Domkapittel for sin afdøde Hustru Buttas og sine Forældres Sjælemesse bl. a.: i Skatstedhæret 1 Gaard i Nykirki Sogn ²⁾), 4 Gaarde i Sæthum Sogn, 1 Gaard i Nersbherigh Sogn, 5 Gaarde i Tverborgh Sogn og 1 Gaard i Øsæ Sogn ³⁾).

Nordenskov var i Midten af forrige Aarh. 1 Gaard. Dens Navn forklæres af det gamle „for norden

¹⁾ Nogle skrive *Osse*, hvilket strider mod Udtalen.

²⁾ Rimeligvis i Endrup. Se Side 110.

³⁾ Grønland 107.

Skov" o: norden for Skov; der maa altsaa have været en Skov syd for den.

Hostrup skrives i gamle Dokumenter Hors-thorp af Navnet Hors, der ogsaa betyder en Hest.

Helle var i forrige Aarhundredes Midte 1 Gaard.

Haltrup. Ved den østligste Gaard findes et Bøldsted, forbi hvilket en nu ubetydelig Bæk flyder, men hvis Vand dog tidligere har kunnet fylde de Grave, der omgive Bøldstedet. Her stod engang Herregaarden Haltrup, hvis Mark siges at have indbefattet hele den nuværende Bys Mark. Før den Tid synes her dog at have været 3 Gaarde, ti 1502 tog Niels Ebbesen, Kannik i Ribe, Lovhvard paa en Gaard i Haltrup, med en tredie Del over al Haltrup Mark¹). 5te April 1580 udlagde Adelsmanden Mads Nielsen i Mageskifte til Kongen sin Gaard i Andst Sogn, kaldet „Noes“, „som han selv udi boet har“ med et Møllested sammesteds, „Koffuit“ (Koved) 1 Bol, „Gies-sing“ (Gejsing) 2 Bol, hvorfor han fik 2 Gaarde i Haltrup, hvoraf den ene skyldte 1 Td. Honning, 1 Skovsvin, 4 Daler Gjesteri og den anden 2 Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 1 Skovsvin, 1 Daler Gjesteri²), af hvilke han anlagde en adelig Sædegaard, der som saadan blev tiendefri, hvorfor Festeren af Øse Kirketiende 1587 fik sin Afgift nedsat.

¹) Grønlund 445.

²) Nørholms Arkiv.

1583 fik Mads Nielsen for sin Hovedgaard i Hundslund Sogn, Hads Herred og endel Gods af Kongen noget Gods i Merrild, Lyne Sogn, hvor han anlagde Herregaarden Østergaard, og i Strelluf Sogn, hvor han oprettede Herregaarden Strelluf Kjargaard, samt i Bork og Oddum Sogne. Han har uden tvivl været af Familien Prip, da Niels Klavsen i Nors, der 1542 nævnes i Krag og Stephanius' Kristian III.'s Historie II. 163 vistnok var hans Fader. Naar Mads Nielsen nævnes med noget Tilnavn, hvilket jeg kun har seet 1 Gang, er dette Nors, rimeligvis efter hans Fødegård.

Hans Søn Kristen Madsen arvede derpaa Haltrup. 1625 ndede han, Iver Lange til Bramming, Tomfru Margrete Krag til Bardho, Mads Lange, Borger i Ribe, Mads Thomsen, Borger i Vejle og Anker Skrædder, Borger i Haderslev i Forening 1 Hest (o: en fuldt udrustet Rytter) under Niels Scheffeds Fane¹⁾. Da der udrededes 1 Hest af 312 Ld. Hartkorn²⁾, falder til hans Del 52 Ld.

Senere har han folgt Haltrup til Erik Suel til Hundsbæk og boede 1636 i Hofstrup³⁾.

Erik Suel havde 1636 Strid med Iver Bind til Nørholm, fordi hans Foged havde oppebaaret Ual af en Aalegaard i Nørholms Aa af 2 Bønder i Besterbæk. Suel dømtes til at betale 10 Speciedaler, da

¹⁾ D. Saml. 397.

²⁾ Nr. Bernsen. II. 9.

³⁾ Tingbogen.

Kalegaarden af Arilds Tid havde hørt til Nørholm". Paa den Tid vare følgende Ugedagstjenere til Haltrup: 1 Gaard i Skamstrup, 2 Gaarde i Besterbæk, tidligere Tjenere til Koldinghus, mageskiftede til Suel 1632, 1 Gaard i Besterbæk, kjøbt 1631 af Hans Lange, 1 Gaard i Hedeager, forhen Tjener til Riberhus, 1 Gaard sammesteds, som Suel kjøbte af Fru Sofie Braes 1633, 1 Gaard sammesteds kjøbte han 1634 af Gunde Lange, 1 Gaard i Kalsgaarde og 2 Gaarde i Dved, som han kjøbte 1631 af Thomas Suel¹⁾). Han synes saaledes intet Gods at have faaet med Haltrup.

Erik Suel folgte 1636 Haltrup med Mølle og Gods til Iver Bind til Nørholm, og den synes nu at være bleven betragtet som en Bondegaard. Efter hans Død 1658, tilfaldt Gaarden hans Datter, Anna Bind, der som Enke efter Arndt von der Kula 1668 folgte den tilligemed Haltrup Møllested²⁾), „der nu er afbrudt“, og andet Gods til sin Broder Kristen Bind til Nørholm; denne udlagde 1684 i Gjelds Betaling til Tolder Jakob Bjørnsen i Varde for 400 Daler Haltrup Gaard med et Stykke Jord Møllested³⁾). Gaarden er senere kommen tilbage under Nørholm, hvorunder den endnu hører.

Gravlundgaard skal have været Faarehus til Haltrup.

¹⁾ Tingbogen.

²⁾ Stod 1639 for 7 Erte Møllestøbd.

³⁾ Nørholms Arkiv.

Abildhede (Navnet af Kvindenavnet Abild og Hede), magesiftede Jørgen Krag til Endrupholm til Kongen 1624. 1636 købte Iver Bind til Nørholm den af Erik Suel. 1ste April 1656 udsagde et Tingsvidne, „at den Gaard Abildhede i Øse Sogn, som tilforn i Egl. Majestats Skatter gav baade Penge og Kornskat for en Helgaard, naar Skatten blev paabudt, den Gaard har Iver Bind til Nørholm ladet fatte bygge paa og holder Foged og Folk derpaa og lader det selv avle og bruge og kaldes samme Gaard nu Østerholm; iligemaade har Iver Bind tillagt alle sine Tjenere i Øse Sogn til samme Gaard at gjøre Egt og Arbejde dertil som andre Ugedagstjenere¹⁾.“ Den har altsaa fortrent Haltrups Herlighed. Sagnet siger, at den har været Ladegaard til Haltrup og at en Stenbase, der endnu ses i Engen mellem begge, har Hentydning hertil. Ej heller Abildhede har længe været Herregaard, neppe efter Iver Binds Død.

Hans Svigersøn, Preben von Ahnen, folgte 31te Juli 1668 blandt andet Gods „Østerholm som og kaldes Abildhede“ til sin Svoger Kristen Bind til Nørholm. Da boede her Bønder.

Dved, i forrige Aarhundrede 1 Gaard. Navnet skrives 1547 Dwith og betynder rimeligvis „ved Skov“ (at vidi).

Vesterbæk. 1609 udlagde Kongen en Gaard her til Kolding Hospital istedenfor en Gaard Nygaard

¹⁾ Tingsbogen.

eller Østergaard ved Ribe¹⁾). Den ydede Skovsvin i Landgilbe.

Stamstrup. Navnet udledes af Mandsnavnet Skammel og Thorp. Søren Madsen Stamstrup, 1689 Præst i Ølstrup, er herfra. I forrige Aarh. 1 Gaard.

Kalsgaarde. Navnet afledes af Kal, rimeligvis det samme som Kalb, et gammelt Mandsnavn og Gaarde, der egentlig betyder en Halegaard eller andet Fiskeri. Skrivemaaden Karlsgaarde er en Forvanskning fra forrige Aarhundrede. I Varde Na ligger der en Holm, der almindelig kaldes Knubholm, paa hvilken der har staaet en Borg i gamle Dage. I Dansk Atlas og flere Steder berettes, at Nørholm tidligere har staaet her, hvilket er aldeles urigtigt. Der er imidlertid et andet Sagn, hvor de 2 Gaarde bestemt adffilles. Ejeren af Kalsgaarde havde nemlig bygget sig en Kirke²⁾, hvorfor Nørholms Ejer, der ikke vilde staa tilbage, løslod en Ko, og hvor den lagde sig, opbyggede han Thorstrup Kirke. Hvormeget uhistorisk, der end er i Sagnet, da Thorstrup Kirke er langt ældre end Kapellet ved Kalsgaarde (man kunde fristes til at antage, at Sagnet var fordrejet, saaledes, at det var Kalsgaardes Ejer, der byggede sidst), saa er her dog et klart Bevis

¹⁾ J. Reg. VI. 450.

²⁾ I Indberetning til Ole Worm 1639 fortælles, at nærved Sig i Thorstrup Sogn findes en Høj, Kapelbjerg, paa hvilket St. Birgittes Kapel i forbums Tider har staaet og nedenfor i en Eng er en Kilde, St. Birgittes Kilde. Dette Kapel er senere end 1391, da Birgitte blev Helgen, men dog ubestvivt anlagt straks efter.

for, at Folkebevidstheden fatter de 2 Gaarde som forskellige.

I de ældste Arkivregistraturer I. S. 7 nævnes: „Et Tingsvidnebreve, som Bronck tog paa Varde Sysselting under gode Mænds Indsegl, saa lydende, at Laurens Olafsson af Døsa skjødede ham paa Kong Baldemars Vegne en Gaard, liggende i Stadstherred, som kaldes Kalsgarde h, med alt dens Tilliggende til evindelig Eje. 1383.“

Fra Kong Baldemar Atterdag er Kalsgaarde gaaet over til hans Datter Margrete, der rimeligvis har nedbrudt den, som saa mange andre Borge, forat hindre Adelen i Modstand mod Kronen. Paa Erik af Pommerns Rettefærdige paa Lundenæs affagdes 14de Avg. 1406 den Dom paa Latin „at de Godser, ved Navn Odershom, paa hvilke Fæstningen „Kalsgarde“ stod, tilligemed Mølle og Laksegaarden og al deres Tilliggende, intet undtaget, lovlig høre under Vor Krone i Danmark. Vi dømme ovennævnte Godser med alt deres Tilliggende nu frit at tilhøre Vor Krone Danmark. Forbydende strengelig, at nogen tager ovennævnte Godser i Eje mod vor Vilje¹⁾“.

Her nævnes Borgen altsaa som nedbrudt. Samme Aar nævnes Nørholm første Gang bestemt²⁾; et Udtryk: „de Bolde som nu staa Nørholm upaa“ synes at hentyde paa Flytning; men at den ikke har staaet her, derpaa tyder, at den havde sin Mølle, forstjellig fra Kalsgaarde Mølle, hvoraaf der endnu findes Spor i

¹⁾ Diplomatariet.

²⁾ Nolsbæk og Petersen: Danske Diplomer 267.

den Bæk, der her falder i Varde Na. Nørholm ligger en halv Mil fra Kalsgaard, kan altsaa ikke være bygget paa denne Grund, og paa hvilken Maade kunne de 2 Gaarde ellers være de samme¹⁾? Udtrykket om Nørholm maa desuden forklares ved, ikke at den var flyttet, men at den skulde flyttes.

Efter Borgens Nedbrydelse er Kalsgaard bleven en Bondegaard, der nu udelukkende hører til Øse Sogn. Selve Boldstedet derimod hører til Thorstrup Sogn.

Rønrogel er 2 Gaarde.

Hedeager har en Vejrmølle.

Øse Kirke.

Øse Kirke er opført af hugne Sten. De 3, nu tilmurede rundbuede Binduer vidne, at den tilhører Rundbuestilen og er ældre end Aar 1300, men den er neppe meget ældre²⁾. Udenpaa Korets ydre Side-

¹⁾ Nørholm er ogsaa ældre. 1389 levede Jonas Jakobsen, der var Ejer af denne Gaard, og allerede hans Fader Jep Thomsen nævnes som Ejer deraf.

²⁾ Det kunde her bemærkes, at skjønt Luffenskirkerne her paa Egnen i det hele taget vise sig at være ældre end de af Kampsten, saa har man dog her i Landet et Par Kirker fra Midten af det 12te Aarh. og den islandske Skald Markus Skeggjafson († 1093) synger om Erik Egegod (ikke Svend Estridsen, *Rnytinga Saga Kap. 78*): „Bisdommens hulde Foræger satte vidt omkring Hovedkirker, prydede med et Gjerde (eller med Kunst); han lod gjøre i Herrederne 5 rene Kirker af Sten. De Messestibe (Kirker), som den tapre og bedste Konge lod bygge norden for Saksørne (i Jylland?) med berømmelig Gudsfrygt, vare prydede med Træ (Udførelinger?)“.

mur paa 2 af de nederste Stene er udhugget et Dyr, der bærer en Byrde paa Ryggen, og 3 forskjellige Kors. Kirken har Træloft, kun Kor og Taarn ere hvalvede. Altertavlen er ny og yderst simpel og forestiller Kristus paa Korset. Paa Koret's nordre Mur hænger et Maleri af Præsten Hr. Mads Morsing († 1680), hans Kone og lille Datter. Præsten har Kalot, stor Bibekrave, sort Præsteskjole, langt Haar og Hagestjag. Konen bærer sort Hue, Trøje og korte vide Ermer. Paa Præstens Stol i Koret staar: „Vander varlig oc ter sparligh, tiden er farligh, døden domer snarligh, Herre Gud før mig paa den ø, erlig at lefue oc salig at dø. 1587“. Døbefonten er simpel, af Sten. Paa Prædikestolen findes de 4 Evangelisters Emblemer og Kristus paa Korset. I den øverste Mandfolkestol staar: „Denne storl tilhører erlig oc velbirvdige mand Mads Nel.¹⁾ Chresten Persen, suedigker i Hieager min egen hand 1583.“ Saa en uforstaaelig latinsk Indskrift og: „Du skal icke slaa det skiden vaand vd før endnu har det rene end“. Foran Taarnet gaar et Bræt, hvorpaa er afmalet de 12 Apostle, latinske Bibelsprog, Præstens Navn: »Pastore Lamberto Severino Rip.« og Årstal 1584. Under Ringningen ved Kristian VII.'s Død revnede den gamle Kirkeklokke, der folgtes 1827 og Beløbet anvendtes til Kirkens Istandgjørelse. Derpaa fik den en lille Klokke fra den nedlagte Nikolaj Kirke i Varde. Taarnet var tidligere prydet med 5 Spir,

¹⁾ Mads Nielsen til Haltrup.

hvilke Etatsraad Hejn 1734 lod nedrive og indrette det nuværende Skraatag.

I Midten af forr. Karh. ejedes Kirken af Etatsraad Hejn til Stensgaard i Fyn; 1764 folgtes den til 4 Bønder i Sognet og 1811 købte alle Beboerne den.

Præster.

1. Hr. Peder Pedersen var den sidste katolske og første evangeliske Præst. Han nævnes som Præst 1517, 1529 og 1545.

2. Hr. Lambert Sørensen Riber havde 1587 Øse Rongetiende i Feste og fik Medsættelse i sin Afgift paa Grund af det Tab han led, da Mads Nielsen oprettede Haltrup til en adelig Sædegaard¹⁾. Han var Provst i Skadst Herred og † 2den August 1601, efterat have været Præst i over 50 Aar. Skal have været gift med Formandens Datter. Det var vist hans Søn, Søren Lambertsen, der var Præst i Nskirke og Faaborg.

3. Hr. Povl Jørgensen Barfod eller Grimstrup var en Søn af Hr. Jørgen Jørgensen i Grimstrup og Gertrud Lavridsdatter. Han ordineredes 5te April 1601 og agtede, rimeligvis 21de Juni 1602, Formandens Datter Anna. Han ansøgte 1640 Kongen om at faa et Bol i Øse, som han hidtil havde haft i Feste, til bestandig at høre under Præstegaarden, da den bedste Eng ved Dom før hans og hans Formands Tid var kommen fra denne, saa den var ringere end

¹⁾ S. Reg. III. 203.

nogen Kronegaard der i Byen „til hans mange fattige Børns Forfremmelse, af hvilke en har været holdt in studiis og 2 endnu ere deri, foruden de andre, som ere paa andre Steder“. Af hans Børn kjendes dog kun Lambert, der blev Præst i Thorstrup, Mads, Præst i Berst og Vælle og Karen, der ægtede Efterfølgeren. Hr. Barfod var „den Provst, som først visiterede i Skadst Herred“. Han † 10de Marts 1654.

Han begyndte at føre Kirkebog 1646 ifølge Igl. Befaling af 22de April 1645¹⁾). Af denne gamle Kirkebog se vi, at en Smitfot i 1650 havde udbredt sig over disse Sogne, der varede hele Aaret og Januar 1651 og bortrev 36 Menneſker, medens 1647 kun 7, i 1648 11 og 1649 9 døde. Af Præsten nævnes denne Tid senere „Nødens Tid“.

4. Hr. Mads Mortensen Morsing blev kaldet efter Formandens Død og ægtede hans Datter Karen, der døde 14de April 1693 i sit 81de Aar; med hende havde han kun en Datter, der døde 12 Uger gammel. I Koret i Øſte Kirke hænger et Maleri af dette Ægtepar og deres Datter; Præsten bærer Kalot, bred Bibefrave, sort Præstekjole og Hageskjæg, Konen sort Hue og Trøje med korte vide Ermer. Hr. Mads † 16de Januar 1680. Under ham skete Indfaldet af de Svenske; i Kirkebogen findes nogle enkelte Tref herom: 21de

¹⁾ Den Igl. Forordning er skreven foran i Kirkebogen tilligemed den, at der skulde ansættes Folk, der skulde slaa dem paa Hovedet, som sov i Kirken, med lange Kjepper, hvilket altſaa har været almindeligt for hele Riget.

Decbr. 1657 døde en af de fangne danske Soldater ved Navn Jakob. I 1658 sees Spor af Forstyrrelse, da Kirkebogen er ført meget uordenligt. 14de Januar 1659 døde Niels Pedersen Skonager, som blev skudt ihjel. I det sidste Aar rasede her som andre Steder en heftig Sygdom, af hvilken 186 i begge Sogne døde. I Varde, hvorhen mange vare flygtede, døde 7 af Beboerne. 1658 skete ingen Bielser og næste Aar kun 2 i Begyndelsen af Aaret, men i 1660 16, ved hvilke største Deelen af Mandsfolkene vare fra andre Sogne, der rimeligvis saaledes have giftet sig til de øde Guarde.

5. Hr. Poul Madsen Buch, en Søn af Hr. Mads Poulsen Buch i Verst og Sønnesøn af Hr. Poul Jørgensen Barfod i Øse, var fader- og moderløs kommen i Huset hos Hr. Mads Morfing, der faderlig tog sig af ham. 22 Aar gl. kaldtes han 21de April 1677 til dennes Kapellan og Efterfølger, ægtede Anna, Datter af Hr. Anders Rasmusen Spandet i Nykirke, der † 2den April 1722, 60 Aar. Med hende havde han 7 Sønner, af hvilke 3 døde som Børn, 1 Præst i Ølgod, og 6 Døtre, af hvilke 2 døde som Børn; Sara ægtede 1707 Mag. Lavrids Lund i Nastrup, Anna 1724 Seigneur Jørgen Hansen Højbro af Varde og Magdalene 1712 Degnen Lars Simonsen Varde i Øse, der var Student fra Varde 1708. Hr. Poul Buch døde 18de Nov. 1722.

6. Mag. Hans Sirich er født i Thisted 4de Januar 1674. 1708 tog han Attestats med non cont.; levede derpaa som privat Lærer og dimitterede flere til Universtitet. 30te Juli 1712 kaldtes han af Biskoppen

til Rektor ved Ribe Skole og tog Magistergraden 26de Maj 1714. Som Rektor viste han ikke synderlig Dngtighed og da Indtægterne vare smaa, søgte han Befordring og blev kaldet hertil 28de Decbr. 1722. Han døde 23de Decbr. 1749¹⁾. Hans Datter Kirstine Marie ægtede 1748 Peder Skovsbo, Degn i Øse. Hans Søn var rimeligvis den Løjtenant Sirich, der boede i Thorstrup Sogn, hvis Efterkommere endnu leve i Dvtrup Sogn. Fra 18de April 1749 havde Hr. Sirich Rasten Bjørn til personel Kapellan, der forblev her til 1754, da han rejste til Kjøbenhavn forat søge Embede. 1756 blev han Præst ved Nystlejren og gif fiden Præsten i Farum til Haande, hvor han døde 1760.

7. Hr. Ole Hjerrild, født 8de April 1708, blev Student fra Frederits Skole 1729, var 4 Aar Missionær i Nordlandene, derpaa 8 Aar Præst i Hjeldivig og Histrand i Vestfinmark ved Nordkap og blev kaldet hertil 3die April 1750, hvor han døde 18de Septbr. 1788. Tilligemed begge fine Hustruer, af hvilke den første var fra Finmarken, ligger han begravet i Koret i Øse Kirke. En Datter var gift med Kjøbmand Frølund i Varde, en anden med Hr. Peder Satterup, Præst i Bølling og Sædding, en Søn blev Efterfølger i Kaldet og en anden Toldinspektør i Saks-kjøbing.

8. Hr. Hans Hjerrild, forriges Søn, er født 4de Febr. 1754, blev Student fra Ribe 1770. Han

¹⁾ Kirkebogen angiver hans Alder til 88 Aar; den her angivne Fødselsdag er fra „Distinktions Protokollen“.

kaldtes til Faderens Kapellan 22de Juli 1785 og til Sognepræst efter Faderens Resignation 30te Maj 1788. 3die Oktober 1821 kaldtes han til Præst i Bilslev og Hunderup, hvor han † 23de Marts 1827. Af hans Børn er en Søn Justitsraad og Hospitalsforstander i Horsens, en anden var Vinhandler i Kjøbenhavn, en tredje Silke- og Klædefremmer sammesteds, en fjerde Gaardmand i Hunderup og en ugift Datter.

9. Hr. Daniel Jakob Matthiesen er født i Frederiks, hvor hans Fader var Kjøbmand, 22de Nov. 1782. Student 1801, tog Attestats 1808, blev 1809 personel Kapellan i Sneum, 1813 Præst i Bisby og 27de Marts 1822 her, hvor han † 19de Nov. 1829. Han var gift med en Datter af Proprietær Kampmann til Sneumgaard, der døde i Bisby. Med hende havde han en Søn, der døde som Provisor i Mjstet og en Datter, gift med Distriktslæge Blodt i Varde.

10. Hr. Povl Emil Hansen, Søn af Rektor i Viborg, Professor Jørgen Hansen og A. M. K. Hoff, er født 28de Januar 1788, blev Student fra Viborg 1805, tog Attestats 1811 og blev 1813 Amtsprøvestkapellan hos Røfod i Ribe, 1820 Præst i Lastrup og Starup, 1823 i Vadum, Aalborg Stift og 17de Febr. 1830 her, hvorfra han 20de Marts 1838 forflyttedes til Lundum og Hansted ved Horsens, hvor han døde 1858. I Ribe ægtede han Anna Margrete Bech. En Søn af ham er Præst i Felding og Tvis.

11. Hr. Jørgen Jørgensen er født 23de Juni 1796 i Rolding, hvor hans Fader var Kordegn. Han blev Student fra sin Fødebyns Skole 1816, tog Attestats

1825 og kaldtes 1829 til Præst i Løstrup i Viborg Stift, hvorefter han 3die Juli 1838 blev Præst her. Han forflyttedes 31te Decbr. 1850 til Højen og Serlev, og døde under et Ophold i Kolding 17de Nov. 1851. Han havde 10 Børn: 4 Sønner, af hvilke 1 er Bogbinder i Kolding, 1 Farver paa Klasonsborg, Ringkjøbing Amt, 1 Forvalter og 1 Toldkontorist, og 6 Døtre, hvoraf 1 er gift med Kapellan Beylandt i Glud ved Horsens og 1 med en Bonde i Biusf.

12. Hr. Ingvard Henrik Linnemann, Søn af den i 1861 afdøde Agent Andreas Linnemann i Vejle og Ane Marie Smith, er født 22de Avg. 1818. Han tog Attestats 1840, drog udenlands 1841—43 og blev 1844 Adjunkt i Randers, 1846 Overlærer ved Friskolen sammesteds og Overdegn ved St. Mortens Kirke, og 11te Marts 1851 Præst her, hvorfra han forflyttedes 11te Juli 1856 til Dvsted og Taaning i Aarhus Stift. Han var Medlem af den grundlovgivende Rigsdag og 1849—51 af Folkethinget. Med sin Hustru, født Beck, har han 2 Børn.

13. Hr. Bernhard Ludvig Kristian Haase, født i Kjøbenhavn 23de Maj 1819, hvor hans Fader Johan Frederik Haase var Bakhussforvalter (tilligemed sin Hustru Anna Kathrine Rjølner, død 1853), blev privat dimitteret til Universitetet 1836, tog Attestats 1844 og kaldtes 25de Marts 1846 til Præst i Umanak i Nordgøenland, hvorfra han kom hjem i Slutningen af Oktober 1855. 23de Oktober 1856 kaldtes han hertil. 15de April 1846 ægtede han Luise Beck, Datter

af Sekretær B. i Kjøbenhavn og har 3 Sønner og 3 Døtre, hvilke sidste og 1 Søn ere fødte i Grønland.

Nersbjerg Sogn.

I det 14de Aarhundrede skrives Sognets Navn Nersbjerg, hvorved vi altsaa se, at dette intet har at gjøre med et Næs; Skrivemaaden Nersbjerg, der ofte er brugt, ligetil de seneste Tider, er derfor at foretrekke.

Sognets højeste Punkt er Møgelbjerg, o: „det store Bjerg“, der kan ses i stor Afstand og tidligere brugtes til Bavn. Af Gravhøje findes her nogle enkelte, især paa Nersbjerg Mark og omkring Kirken.

Byer og Gaarde ere:

Nersbjerg, hvorefter Sognet har Navn; det er vistnok den Banke, hvorpaa Kirken ligger, der først hed saaledes.

Bildtoft. Navnet udledes af Navnet Bild og Toft.

Skonager. Aar 1461 toges Tingsvidne paa Østerherredsting, at der havde været 3 Syn, om den „Gaarde 1)“, som de „Skonær“ Grander havde bygget, var stemt Hr. Strange Nielsen til Nørholm til Skade eller ej, og alle vidnede, at naar der var stemt for

1) Fistegaard, Aalegaard.

Gaarden, „støvede“ den Hr. Stranges Enge til Skade. Derpaa fik Hr. Strange Nielsen en Viborg Landstingsdom Snapsting 1462, „at ingen bygge maa Fiskegaarde af nh, som ikke har været Arilds Fiskegaarde, nogen Mand til Skade og bør forskrevne Fiskegaarde ej ved Magt at blive“. Viti et Modesti Dag (15de Juni) s. A. var Strange Nielsen for Kongen og Rigens Raad med denne Landstingsdom angaaende ham og de 2 Bønder i „Skånør“, og Kongen bekræftede Dommen, hvorpaa den omstridte Gaarde nedreves.

Vi se Byens ældste Navn skrives „Skånør“ og „Skånør“; det bliver altsaa det samme som Skånør, en Kjøbstad i Skaane. Skån eller Skaan betyder efter den almindelige Forklaring en Kant, Rand, og er en lav Strandbred, Benævnelser hentede fra Beliggenheden ved Varde Na. Endnu 1541 skrives Navnet „Skonnor“ og senere „Skoner“. I det 17de Aarh. har man forvekslet denne Endelse „—er“ med Fortælleren af Ager, da t. E. Guldager udtales „Guller“, Skrumsager „Skrumser“ osv., og derved er den urigtige Skrivemaade Skaanager opstaaet. Skrivemaaden Skaaner bør derfor igjen optages.

Agervig nu 2, i forrige Aarhundrede kun 1 Gaard.

Kirkegaarde, 2 smaa Gaarde ved Kirken, tidligere uidentivt dens Ejendom. Kaldtes i det 17de Aarh. ved „Nersbjerg Kirke“.

Sønderager, Sydvest for Møgelbjerg, 1 Gaard.
Østervang, 2 Gaarde, Sydvest for denne.

Nersbjerg Kirke.

Kirken er opført af hugne Kampesten og er af en anseelig Størrelse. De 3 nu tilmurede rundbuede Vinduer paa den nordre Mur vidne om, at den tilhører Rundbuestilen. Indgangene til Taarn og Vaabenhus ere derimod spidsbuede. Taarnet har nu et Spir, men indtil 1811 havde det den sædvanlige Form med Straatag. Paa Klokken er ingen Indskrift. Kirkens Indre er simpelt. Altertavlen, ny opmalet 1853, forestiller Kristi Korsfestelse. Kirken har Træløft og er forbundet med Taarnet, der har Hvalving, ved en rundbuet Koraabning. Paa Gulvet ere ingen Vægstene. Fra 1810 har Kirken tilhørt Beboerne.

Varde søndre Landsogn.

Til Skadst Herred hører nu af Varde Landsogn kun Byen Gjellerup med Gaarden Gjellerupholm. Tidligere hørte hertil ogsaa den sydlige Del af Varde Bymark, næsten hel ufrugtbar Hede. Den østlige Del heraf hed Harhede, den vestlige Partso Mark. Denne sidste har Navn efter Gaarden Partso, der maa have ligget ved Varde Na. I Løbet af det 16de Aarh. fik den en Vandmølle. Gaarden tilhørte paa Reformations-tiden Ribe Domkapittel¹⁾. 1553 boede her en adelig Kvinde, Fru Maren, der stillede 1 Mand ved den Mønstring, der dette Aar holdtes foran Varde, Man-

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. I. 71.

dagen efter Midfaste Søndag. Senere gav Kapitlet Fru Anna Skram, Klavs Strangeens Efterleverke til Nørholm Livsbrev paa Partbo, som hun 1619 afftod til Hans Lange til Nørholm imod en aarlig Afgift af 50 Sletdaler og en Del Mel af Møllen. Da han ikke betalte dette, beskikkede Kongen 1632 en Kommissjonar, der skulde skaffe hende hendes Ret¹⁾. Smidlertid havde Borgermester og Raad i Varde 1623 faaet Partbo i Mageskifte af Ribe Kapittel for Gaarden Ortum (nu Orten). I et Tingsvidne fra 1640 siges: „den Gaard Partbo, som fordum laa mellem Toftuvs og Varde, er for nogle Aar siden ganste afbrudt og Gaardsstedet nu ukjendeligt, formedelst det er Agerland, og al den Ejendom med Ager og Eng, som laa til Partbo, nu bruges og avles til Varde“. Et Vidne, der tjente i Varde det Aar, da Tjenderne kom i Landet (1627), var med og afbrød Partbo og pløjede Gaardsstedet for salig Niels Andersen Hebo, som boede i Varde²⁾.

Harhede var ifølge Tingsvidne af 1640 undt Varde af kgl. Naade som Forlening. Dette Aar var der stor Strid, om Partbo og Harhede hørte til Skadst Herred eller Varde Bymark, og Sagen er rimeligvis falden ud til Byens Fordel.

Om Dalen Røverkjelder ved Ribe-Varde Landevej hedder det i den latinske Indberetning til Ole Vorm 1639 af Præsten Hr. Børgen Pallefen Terne i Varde:

¹⁾ 3. Teg. VIII. 438.

²⁾ Tingbogen.

„Her er ingen Skove, men fordum var her imod Sønd en underjordist Hule, hvilken Røvere skulle have brugt som Tilflugtssted i dette Aarhundrede, for derfra at styrte ind paa de vejfarende; endnu ses Spor af den“.

Starup Sogn.

Den ældste Skrivemaade af Navnet er Stathorp, men Oprindelsen er uvis.

Omkring Starup findes nogle Høje, ellers ere de kun fjeldne og ingen vides at være undersøgt.

Bjerg og Gaarde ere:

Starup, der ved Holm Åa stilles i Nørre- og Sønder Starup. 1472, Tirsdag efter Apostlen Matthias's Dag, tog Kannik i Ribe, Hr. Niels Bakensen, paa Kapitlets Begne Tingsvidne paa Stadst Herredsting paa, at han spurgte, om det var nogen Mand vitterligt, hvor længe den Gaard og Gods i Starup, som Afde Jensen nu paabor, har hørt til vor Frue Domkirke i Ribe. Da opstod velbaaren Mand Peder Munk og sagde, at saa længe han har været i Krogsgaard, som kan vel være 36 Aar og mere, har det Gods hørt til vor Frue Kirke ulastet og ukaret; 3 andre Mand fremgik derpaa og vidnede, at i 50 Aar og mere kunde de minde, at denne Gaard rolig har ligget til forne Kirke ¹⁾.

¹⁾ Grønland 324.

Vestterp er egentlig en Del af Starup, men er ved en Bæk adskilt derfra. Den sidste Del af Navnet er en Fordrejelse af Thorp¹⁾, det gamle Navn paa en By.

Vest for Vestterp ligger en Gaard, kaldet Gravlund, hvilket Navn den har optaget efter sin Nabo-gaard af samme Navn i Dse Sogn.

Tosterup er 1 Gaard.

Skovende har ligget ved Enden af den Skov, der i gamle Dage har gaaet gjennem Sognet. Levninger af denne maa idetmindste have været til i det 16de Aarh., ti da Erik Lange til Engelsholm 21de Maj 1584 af Kongen i Mageffekte fik her i Sognet 1 Gaard i Starup og Gaardene Hæsselho (Heißellhuod), Galssthoved (Galssthoid), Skovende og Tosttrup, ydede alle disse Skovsvin i Landgilde²⁾. Navnet udtales Swæn. Hans Markvardsen, Kannik i Ribe, indvarede til Ribe Kapittel et Byggested kaldet Swenghe, vesten ved Trusig og allerøstest i Starup Mark og 1 Gaard i Starup³⁾.

Hæsselho, tidligere 1 Gaard. Den sidste Stavelse mener man kan betyde Skov, hvorfor hele Navnet er det samme som Hæsselstov.

Galstho. 1481 toges Vidne paa Varde Sysselting af Thomas Lange, at da han havde Avl i Agerbæk,

1) Samme Overgang findes fra Thorkel til Terkel, Thorbjørn til Terken.

2) J. Reg. III. 644.

3) Grønlund 471.

brugte han nogen Mark i Galfthodh paa Smørfigtoft ulastet og ukæret ¹⁾). 1494 fik Hans Jensen i Nastrup af Thomas Lange nogle Enge paa Tverbæk og Galfthofte Mark for Enge ved Gjestbro ²⁾).

Buglund er 1 Gaard og 1 Hus. Navnet uledes af Mandsnavnet Bufe eller maaste af puki, det gamle Navn paa en Nisse, der endnu paa Nydsk kaldes Nis Bug. Man kan altsaa have tænkt den Lund, der her tidligere har staaet, som beboet af flige Væsener ³⁾).

Starup Kirke.

Kirken er opført af raa og tilhugne Rampesten, saavidt man kan skjønne gjennem et tykt Kalklag. De tilmurede rundbuede Vinduer mod Nord vise, at den tilhører Rundbuestilen. Dgangen til Taarnet er derimod spidsbuet, hvilket viser, at dette er fra en senere Tid end Kirken. Vaabenhuset er ved en stor Istandsættelse, Kirken undergik 1850—53, borttaget, og Indgangen er nu i Taarnet. Dette er hvalvet og har Alterfor-
dybninger fra den katholske Tid. Ellers har Kirken Bræddeloft. Paa Prædikestolen ere de 4 Evangelister afmalede; den har følgende Indskrift: „Gav Jens Pedersen i Starup, nu salig udi Herren, 20 Rigsdaler til denne Prædikestol 1639.“ Over Korsdøren

¹⁾ Grønlund 352.

²⁾ Sammesteds 405. Gjestbro var en Bro ved Gislunde, Faaborg Sogn.

³⁾ Sagn om en Skovnisje findes i S. Grundtvigs gamle danske Minder III. 99.

hænger et Kruisifix. Døbefonten er af almindelig Form. Paa Præstens Stol er Årstal 1574 med gamle Tal. Altertavlen, fra den katolske Tid, er delt i 4 Felter; i den mellemste ere 3 store Figurer: den kronede Jomfru Maria med Barnet, Gud Fader, der hengiver Sønnen, og en Biskop, der giver en Krøbling en Almisse. Paa begge Sider af disse ere de 12 Apostle med deres Navne skrevne nedenunder, men fra en senere Tid, hvorfor Betegnelsen som oftest er urigtig. For neden ere 12 andre smaa Figurer, som man ikke har vidst hvem vare og derfor har opnavnt som de 12 smaa Profeter, hvorved Nahum, Habakuk og Zefanias ere blevne Kvinder. Disse Figurer ere Helgener, men de ere i den Stand, at det vanskeligt kan ses, hvem de ere.

Taarnet er næsten helt opført af Mursten; ved Istandsættelsen fik det et spidst Spir, istedenfor Skraatag. Den øverste Del nedstyrkede i en stærk Storm Vinteren 1849—50 og bekrædigede Kirken meget. I Indberetningen til Ole Worm 1639 fra Præsten i Aastrup, Hr. Niels Balckerson, fortælles: „Der siges af de gamle, at udi Pavedømmets Tid her udi Riget haver der været en sønderlig Helligdoms Kilde ude ved Kirkegaarden, som har sit Navn udaf den Helgen St. Snylats og kaldes St. Snylatses Kilde, til hvilken de syge og Krøblinge søgte, toede sig med Vandet deraf og fik deres Helbred igjen, og ofrede derfor til St. Snylats deres Gaver og Skjenk, mens der findes nu ingen Ruderer eller Vestigium af samme Kilde.“

1342 nævnes Hr. Ebbe, Præst i Stathorp¹⁾.
Sognet er Annex til Aastrup i Gjørding Herred.

Alslev Sogn.

Navnet, hvis ældste Form omtrent er som den nuværende, nemlig Alsløf og Alsløff, afledes af det gamle Navn Alf og gammel Dansk leue, Islandsk leifð og leif, Efterladenskab. En vis Alf har altsaa erhvervet sig endel Gods her, og har efterladt dette til en Arving.

Den største Del af Sognet er Hede, der neppe nogensinde har været beboet, ti af Rjempehøje findes meget faa, vist ikke flere end et Par i Sognets østlige Del og en ødelagt ved Bavnhøj; af lynchbegroede Sandbanker er der saamange flere.

Bjerne og Gaardene ere:

Alslev, hvor Præstegaarden findes. I Ribe Domkapittels ældre Tid stiftedes et Præbende i Alslev af Erkebisp Esger Zuul 1312, hvortil lagdes 1 Gaard i Alsløff²⁾, 1 Gaard i „Hete“³⁾ og 1 Gaard i Toftnæs.

Toftnæs, der har Navn efter det fremspringende Hjørne, som Bymarken faaer ved Toftnæs Næs Udlob i Barde Na.

¹⁾ Grønland 59.

²⁾ Ripæ Cimb. 221. Ny kirkehjst. Saml. I. 82.

³⁾ Sønderhede, Høstrup Sogn.

Langsom, 1 Gaard. Navnet rimeligvis oprindelig „Langs Hjem“.

Tordrup. Biskop Peder i Ribe gav 1350 til Ribe Domkapittel sine Godser i Sernø Sogn, i Belløn (Billum) og i „Thordorph“ Mark, der her siges at ligge i Brunnum Sogn¹). Var i forrige Aarhundrede 1 Gaard.

Damsmark. Denne Gaard hed i det 17de Aarhundrede Lavrsmark eller Lavridsmark, men Navnet er ved Overgangen til det 18de forandret til Danmark, som det endnu stadig kaldes; derimod er det fra 1789 (Kirkebogen) oftest skrevet Damsmark.

Tulsmark. Navnet afledes af Mandsnavnet Tul (ikke Tule). Var i forrige Aarhundrede 1 Gaard, som 1748 folgtes fra Ribe Domkirke.

Vibekke. Denne By er opstaaet ved Bisjelsbjergs Udparcellering 1771 og har faaet Navn af Ejeren Bøldikes Hustru Vibekke.

Bisjelsbjerg.

Bisjelsbjerg²) nævnes første Gang i de ældste Arkivregistraturer II. S. 380: Et Sandemands Brev

¹) Thorup: Efterretninger om Byen Ribe. Syvende Saml. 1839. Bilag S. 11.

²) Oprindelsen til Navnet angives i en gammel Optegnelse, at Gaarden oprindelig hed Bisjelberre efter en Mand Bisjel og hans Hustru Birthe eller Birret, der først byggede den, og ligge begravne i Bøvdhøj. „Saameget er vist, skriver Hr. Abraham Jesøen, at 1766 blev her funden en Be-

mellem Bøgelberg Mark, Anfer Krogs Mark og Haastrop Mark i Stadsfherred 1484". Gaarden har rimeligvis allerede da tilhørt Ribe Bispestol, der saa har ansat Lensmænd derpaa. En saadan finde vi uden Tvivl i:

„Mikkel Eskilson af Wessilbiereg weppner“, der 10de Septbr. 1492 i Hølstebro udstedte et Brev, ifølge hvilket han for 60 Mk. Pendinge pantsatte Gaarden Lundgaard i Mødborg Sogn i Skodborg Herred til Palle Juel i Hvolgaard¹⁾. I Iver Juels Familieoptegnelser (i Klev. Saml.) fortælles, at Biskop Hartvig Juel i Ribe 1489 gjorde Kjeld Juels Bryllup i Ribe Søndag efter Mortensdag „og samme Tid Mikkel Eskildsøns. Bryllup“. Efter Navnet at dømme kan han være en Søn af Eskø Mikkelsen af Krarup i Tistrup Sogn, men af hvilken Familie han var, vides ikke.

Den næste Lensmand, der nævnes, er Henrik Stampe, der 1508 ved et Skifte mellem Fru Kirstine Klavsdatte, Ebbe Strangesens Efterleverste, og Klavs Strangesen af Nørholm understrev sig: „Henrik Stampe af Wessilbiereig“. Om ham henvises til Oksvang.

1533 udstedte Biskop Iver Munk i Ribe et Brev²⁾, i hvilket han med Kapitlets Fuldbyrde og Samtykke undte Niels Lange, „for villig og tro Tjeneste, som

gravelse“. Saameget er vist, siger vi, at denne Ublebning paa ingen Maade dæker. Den sidste Stavelse er Bjerg.

¹⁾ Diplomatariet.

²⁾ Reg. o. a. L. IV. 887.

han Os og Kirken gjort har og herefter maa og skal, Vor og Kirkens Hovedgaard Bisfelbjerg med al hendes rette Tilliggelse udi hans Levetid efter Os elskelige Henrik Stampes Afgang af denne Verden eller og om han kan have den udi hans Minde der forinden, med saa Skjel, at han skal udi egen Person besidde fornævnte Gaard og hende bygge og forbedre efter hans Formue og tjene Os og Vore Efterkommere, Biskopper i Ribe deraf selv fjerde med 4 „geryst“ Heste med deres Tilbehør paa hans egen Klæde og Benge og være Os og Vore Efterkommere, Bisper ibidem rede for med samme Heste, Dag og Nat, naar Vi hannem derom tilsigendes vorder, at følge med dem udenlands i egen Person og lade sine Svende følge til Skibs, naar Skibsræjse paaganger og han derom tilsiges“. Desuden skulde han have Alslev og Høstrup Kirker og de 2 Møller, der laa dertil og det Gods, som ogsaa Stampe havde i Guldager, Høstrup, Alslev, Billum, Kal, Hø og Døsbj Sogne. I Afgift skulde han give aarlig 1 Ræst Rug eller Mel, 2 Td. Sild, 2 Td. saltede Hvilling og 2000 Fisk af Hø og Døsbj Sogne, aarlig holde Biskoppen 2 Rejser, 1 om Vinteren og 1 om Sommeren, „naar Os hender did at komme“.

Lange har faaet Bisfelbjerg før Stampes Død, ti han havde den 1536¹⁾ og denne levede endnu 1539. Han var en Søn af Hans Nielsen Lange til Rjærgaard i Gjørding Herred. Efter sin Faders Død, første Uge i Fasten 1535, arvede han sin Fødegård og hans

¹⁾ D. Mag. 3. R. VI. 61.

Virksomhed tilhører nærmest denne, hvorfor vi i Korthed her ville omtale ham. Han var allerede tidlig en rig Mand, idet han fra 1539 ofte forstrakte Kongen med Benge, hvorfor han fik flere kongelige Slotte i Pant og Forlening, som Dueholms Kloster, Trøjsborg, Riberhus, Møgeltønder, Hundsbæk, Lundenæs, og var derved en Mand af Anseelse. I detmindste fra 1551 var han Rigsraad. 1535 ægtede han Abild Steel, med hvem han ingen Børn havde, og døde 11te Juni 1565. 1544 havde han følgende Indtægt af Bispebjerg, som han beholdt, efterat den som Bispeejde var inddragen under Kronen:

Rug og Mel, 2½ Læst 8 Ørte,

Byg, 1½ Læst 8 Ørte,

Smør, 6 Pd.,

Skovsvin, 26,

Faar og Lam, 34,

Gæs, 11,

Høns, 22,

Rede Penge og for Gjesteri, 100 Mk. danst,

Hvilling, 2000,

Sild, 2 Td.

Sten, dertil har han Tiender af 2 Kirker (Alslev og Hoftrup) liggende der for Gaarden.

Derpaa fik Førgen Munk, Befalingsmand paa Frederiksborg Slot, fgl. Brev paa Bispebjerg 29de Juni 1565¹⁾, paa samme Betingelser som Lange, og

¹⁾ Reg. o. a. L. VIII. 93.

25de Juni 1567¹⁾ købte han af Kongen Bispebjerg Hovedgaard, 8 Gaarde, 12 Bol i Alslev By, 1 Gaard kaldet Lang, 1 Gaard kaldet Tordrup, 1 Gaard kaldet Ravrsmark, 5 Gaarde og 1 Halegaard i Toftnæs, Rokspanggaard, 1 Gaard, 4 Bol i Rokspang By, 4 Gaarde i Kravens, 7 Gaarde i Hoftrup, 1 Gaard kaldet Knudsmark, 1 Bol i Sælborg. 3 Guldager Sogn 1 Gaard, 5 Bol i Tobøl, 2 Gaarde, 3 Bol i Hjerting; Alslev Mølle; Billum Sogn: 4 Gaarde i „Thorpe“ (Terp), 2 Bol i Hanevang; Dalsby Sogn: 1 Gaard i Mosevraa, 2 Bol i Bredmose, Dalsby 21 Mænd, (Huse), Ho 22 Mænd (Huse); rimeligvis alt det Gods, der ogsaa tidligere havde ligget til Gaarden.

Hoftrup Præstegaard beholdt Munk, uagtet Alslev og Hoftrup Kirker, da Venet kom fra Kronen, nu bleve fri Kirker og det samme skulde være Tilfelde med Kirkerne's Ejendomme; saaledes lod han Præsten i den svenske Krig 1563—70 betale Skat af den. Han tilbageholdt ogsaa 1 Orte Rug og 1 Orte Byg, som Præsten var vant til at faa af Bispebjerg, men dem fik denne dog tilsidst. I Slutningen af 1576 kom Munk fng hjem fra Frederiksborg og blev Nyaaersdag meget fng i Alslev Kirke, hvorfra han førtes hjem. Medens han laa paa sin „Helseng“ besøgte hans Broder Kristen Munk ham og bad ham give Hoftrup Annegaard tilbage, hvilket han lovede, men han døde allerede 13de Januar 1577.

¹⁾ Reg. o. a. S. IX.

Om hans øvrige Levnetsomstændigheder henvises til Oksvang.

Hans Enke Dorthé Galt havde nu Bisfelbjerg i 2 Aar til sin Død 1579. Hun efterfulgte sin Mand's sidste Lufte og lod Præsten beholde Annexpræstegaarden, hvilket ogsaa skete under Sønnernes Formynderskab de følgende Aar.

1586 holdtes Skifte efter Jørgen Munk, og Bisfelbjerg tilfaldt Sønnen Hans Munk, der i flere Aar havde opholdt sig i Tyskland. Han fratog Præsten Hofstrup Annexgaard, truede Bonden til at svare Landgilde til sig og tvang Præsten til at betale Indfæstning og Landgilde af Gaarden for de 9 sidste Aar. Fra nu af fik Præsten den aldrig mere. Foruden Bisfelbjerg ejede Munk Lade-
gaarden til det 1439 ødelagte Slot i Barde. 44 Aar gammel, 27de August 1609 ægtede han i Haderslev Margrete Rankau, Datter af Bendix R., men Ægte-
skabet var barnløst og neppe lykkeligt. Han beskyldtes nemlig for en paa den Tid forfærdelig Brøde, forat have indladt sig i Forbindelse med 3 Søstre, alle fra hans Gods. I Foraaret 1616 lod Kongen, der havde faaet Nys om Sagen, ham paagribe og forhøre ved den paafølgende Herredag i Kjøbenhavn, hvor han 29de Maj dømtes til at straffes paa sin Hals, hvilken Dom fuldbyrdedes næste Dag¹⁾. De 3 Søstre halshuggedes efter Sagnet paa en Høj i Sognet, Kasthøj. Sagnet fortæller ogsaa, hvorledes han, en Dag da han kom

¹⁾ J. Teg. VI. 147. 149. 157. 167. 210. 256. 370.

ud af Alslev Kirke, i en Karet bortførtes af Fanden og man hørte aldrig mere til ham.

Fra Hans Munk have vi det eneste Vidnesbyrd om denne gamle Slægt, der hører hjemme her i Egnen, saa langt man kan gaa tilbage. I Alslev Kirke findes nemlig et Bræt, hvorpaa hans 16 Aners Baaben ere afmalede, nemlig:

„Di Giser Baben, di Reckenberg Baben, di Ulstender Baben, di Rosenfrands Baben, di Høyer Baben, di Banner Baben, di Drefelder Baben, Hans Munkes Mørne, Hans Munkes Færne, Hr. Sti Munk, di Emicksonner Baben, di Breider Baben, di Spender Baben, di Rosenpær Baben, di Saltense Baben, di Sullinger Baben.“ Ovenover: „erlig og velbyrd. Mand Hans Munk hans Færne og Mørne Baben.“

Den næste Ejer, der nævnes, er Anders Friis til Brejlev Kloster, Søn af Albert Friis til Hærildskjær.

Kay Ahlefeld, Søn af Søren A. til Hütten, fik Bispebjerg ved Indførsel 1630. Han boede mest i Ekernførde og døde i Slutningen af 1628. Han var gift med Hedevig Rathlov, Datter af Bertram R. til Lindav og Notfeld; hun boede endnu 1637 i Ekernførde.

Søren eller Georg Ahlefeld, forrige Søn, er født 24de Oktbr. 1596. 1614 sendte hans Fader ham til Klostet Universitet, hvor han i 2 Aar studerede de fri Kunster; derfra drog han til Marborg i Hessen, hvor han studerede ligesaa længe. 1618 rejste han til Frankfurt

Høftmesse og derfra til Rölln, hvorfra han næste Aar drog til Frankfurt igjen forat være tilstede ved Ferdinand II.'s Valg til romersk Kejser. Da nu Trediveaarskrigen udbrød, deltog han i den som Kornet under Ringrev Ottos Regiment indtil 1621, da hans Fader ønskede ham hjem, og han fik ogsaa Tilladelse dertil 1622. Derpaa var han 3 Aar Hofjunker ved det gottorppe Hof, indtil Kristian IV. indblandedes i Krigen, hvorpaa han 28de Juli 1625 blev »Aventurier« under Ritmester Henrik Brockdorff; næste Maaned blev han Kornet og blev igjen 1627 i Juli Aventurier, indtil den danske Hær maatte trekke sig tilbage til Fyn. Da Prins Ulrik 1628 drog til Prøjsen til Gustav Adolf, fulgte han med, og da de i November kom tilbage, drog han hen til sin Fader, der formedelst Krigen opholdt sig ved Nestved, og snart lukkede han hans Øjne. Sorgen arvede derpaa Bispebjerg, bejlede 1629 til Margrete Ahlesfeld, Datter af Gregorius A. til Søgaard og Graasten, og holdt Bryllup ved Baasketid 1631. Med hende havde han 3 Døtre: Hedevig, født 1632, Katharine, f. 1634, Dorothea, f. 1637, efter Faderens Død. Sorgen Ahlesfeld havde i flere Aar været svagelig; 4 til 5 Uger før Pindse 1637 blev han anfalden af en brændende heftig Feber, der saaledes tiltog, at han i Pindsehelligdagene sendte Bud efter Mag. Sorgen Pallefen, Præst i Varde, der berettede ham, og da han havde opgivet Haabet om at komme sig, vilde han dø i sin Fødeegn, hvorfor han, uagtet alle Advarsler, 8de Juni drog med sin Familie fra Bispebjerg og over Ribe indpaa. Men han kom kun til Hennikshus, 5

Mit fra Flensborg, hvorfra han lod sende Bud til Præsten i Hellevad, der berettede ham, hvorpaa han døde 10de Juni. Han blev begravet i S. Marie Kirke i Flensborg, hans Vigprædiken holdtes af Superintendent Stefan Clog, der udgav den i Trykken¹⁾.

Med sin Sognepræst havde Børgen Ahlefeld megen Strid. Saaledes havde Præsten 1636 besaaet 2 Enge, hvilket Ahlefeld forbød, da det hindrede Bønderne i deres Høbjergning. Han forbød ogsaa Præsten Vadderet i Alslev Na, men der erhvervedes Tingsvidner for, at fra Arilds Tid havde de, hvis Enge gik til Naen, uhindret haft Fiskeri.

Margrete Ahlefeld ejede efter sin Mandes Død Bispebjerg. Hun flygtede i Krigen 1657—60 til Sønderborg og imidlertid ødelagdes meget af hendes Gods. 11te Septbr. 1660 lod hun tage Syn derover. Da vare i Toftnæs 2½ Gaarde øde, i Alslev 2 Gaarde øde, 1 Gaard afbrændt, 1 Gaard forarmet, kun 3 Bol vare uskadede. Forum: 1 Gaard brændt, 1 Gaard øde, 1 Gadehus øde. Langsom: 1 Gaard afbrændt og nu øde. Torstrup: 1 Gaard øde. Lavrsmark afbrændt og øde, i Brøndumdam var kun 1 Bol, i Kvaglund 1 Bol og 2 Gadehuse tilbage, i Kravens 1 Gaard forarmet. Hun nævnes endnu som Gaardens Ejer i Begyndelsen af 1663²⁾, men hun har i dette Aar overladt Gaarden til Fyrstelig sønderborgsk Hofmester Frederik Lüchow, der nævnes som Ejer 3die November 1663. Han var

¹⁾ Trykt i Rostof 1637. 4.

²⁾ Hun levede endnu 1669.

anden Gang gift med Jørgen Ahlefelds Datter Dorothea. Han havde 1669 Strid med nogle af sine Bønder; 17 Mænd i Hoftrup og Kofspang havde nemlig paa Tinge opfagt fine Gaarde, især af Misfornøjelse med, at de skulde dyrke det øde Gods, men ogsaa fordi de magre Aar satte dem mere og mere tilbage. Litzov klagede til Kongen og roste sig af sin milde, overbærende Fremgangsmaade. Stiftsbefalingsmanden fik Ordre til at undersøge Sagen og Enden blev, at Kongen 11te Januar 1670 befalede ham at anholde og fængsle de opfattede Bønder, der dog vare i sin gode Ret.

Med Dorothea Ahlefeld havde han 8 Sønner og 4 Døtre, der overlevede ham. Efter hendes Død giftede han sig med Fru Mette Krabbe til Jordbjerg, Enke efter Kristian Bind til Nørholm. Han bebrevede hende 22de April 1679 i Morgengave efter sin Død 2000 Rdl. forud af Boet, Halvdelen af Bisjelsbjerg Hovedgaard med Tilliggende 375 Td. 1 Skp. 1 Fdk. Hrtk., af Løssøret og al den Arv, der kunde tilfalde hende i dette Ægteskab¹⁾.

Litzov døde 1680. I Alslev Kirkes Kor hænger en Messingplade, der angiver, at han ligger begravet under Koret med sin anden Frue, Dorothea Ahlefeld, 1 Søn og 3 Døtre, der døde for ham. Han begravedes 22de April 1680, 61 Aar 4 Maanedes og 3 Dage gammel, „sit gauste Liv og Levnet med Ære, Trofasthed og Redelighed, saavel som meget kristelig, fornuftig og vel udi 3 fine Ægteskaber at fremdrage,

¹⁾ 3. Reg. XVI. 584.

desligeste efter sin Formue til Rette at forhjelpe og gavmild sig inod fattige at bette, hvilket hannem altsammen med Sandhed og største Berømmelse kan eftersiges. Og eftersom den sal. Mand har været begjerende, at Døren til Graven maatte tilmures og Døren dertil stoppes med Jord efter ham, formedelst der var intet Rum til flere Viskister, har hans Enke Mette Krabbe til Nørholm ladet denne Tavle opsætte til alles og enhvers Efterretning". Til Slutning trues med Guds Straf, hvis nogen tager Risterne bort.

Hans Enke døde 1682¹⁾, hvorpaa Vitzhous Børn²⁾ ejede Bisfelbjerg i Fællesskab.

1697 folgte Vitzhous Arvinger Bisfelbjerg til Regiments skriver ved Broockdorffs Regiment Anders Hansen Rast.

Rast folgte Gaarden igjen 1705 til Oberstløjtenant Daniel Rankau, der døde 1726 og er begravet i Alslev Kirke, hvor hans Raarde endnu hænger ved Prædikestolen.

1727 kjøbtes den af Ditlev Broockdorff til Mohrsdorf og Saydorf, fyrstelig Konferensraad, der havde forstrakt Rankau 1707 med 18,000 Rdl., som han da endnu havde tilgode. Han efterlod 3 Sønner: Raj, Geheimeraad, Amtmand i Oldenborg, Vulf Caspar, fyrstelig Generalmajor, Ditlev, kejserlig Kammersherre, slesvig-holstensk Konferensraad, Landraad og Amtmand. De ejede Bisfelbjerg i Fællesskab, indtil

¹⁾ J. Teg. XVII. 24.

²⁾ 2 af Sønerne nævnes paa en lille Stamtable af Vengnick.

1732 Henrik Broekdorff kjøbte den. Han boede her nogle Aar¹⁾), men drog siden til Preß, hvor han og hans Kone døde 1745. Deres Børn, senere Ritmester Kristian Ehrenreich B. og Charlotte Amalie, siden gift med Landraad Broekdorff i Holsten, ejede Gaarden i Forening, indtil 1757, da Generalmajor Soakim Broekdorff kjøbte den for omtrent 16,000 Rdl. og endelig 17de Febr. 1758 folgte den til

Sebastian Wøldike for 18,100 Rdl. Gaarden havde da 54 Td. 7 Skp. 2 Alb. Hovedgaardstart, 3 Td. Saksefiskeri, 9 Td. 4 Skp. 2 Alb. Mølleskuld og 345 Td. 5 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Hrtk. Bøndergods. Han var en Søn af Hr. Johannes Wøldike, Præst i Odense, og var navnte Aar fgl. Forpagter paa Strarupgaard i Haderslev Amt. Da han var af en stridbar Karakter og Præsten, Hr. Abraham Jessen, til det yderste holdt paa sine Rettigheder, varede det ikke længe, inden det brød ud i aabenbart Fjendskab. Wøldike tilbageholdt de 2 Orte Korn, som Præsten nu saa længe havde faaet fra Bispebjerg og han nedsatte Offeret efterhaanden til 2 Rdl., 1 Rdl. og 4 Mk. 4 Sk., medens Præsten havde Ret til 4 Rdl. til hver Højtidsdag, til Godtgjørelse for den Tiende, der efter 1660 gik tabt ved noget Bøndergods (Knudsmark og Hofstrup Havremersk) Inddragelse under Hovedgaarden. Ved den herover opstaaede Retsfag dømtes Wøldike

¹⁾ Her ere fødte følgende Børn: Ditlev Johan, f. 23de Avg. 1735, Kristian Ehrenreich, f. 14de Decbr. 1736, Charlotte Augusta, døbt Joh. Bapt. 1738.

baade ved Herredsting og Højesteret 5te Novbr. 1765 til at betale Præsten 99 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. og i Fremtiden at udrede det omtvistede, der endnu betales.

1761 viste Hr. Bøssen 4 af Bisfelbjergs Bønder fra Skriftestol og Altergang, da de længe havde afholdt sig derfra; deres Husbonde, der antog sig deres Sag, tabte Sagen ved en Landemodsdom af 3die Oktbr. 1764. Præsten havde ladet et Stur bygge til sine Heste paa Hoftrup Kirkes Grund, men Wøldike paastod, at Grunden var hans; ved Landstingsdom 19de Oktbr. 1763 tabte han igjen.

Med Hr. Jens Hammer i Vænderup førte han en Retsag om Fiskeriet, men denne vandt han dog ved Landstingsdom 18de Jan. 1764 og der hjemledes kun Præsten Ret til at fiske til Midtstrømmen udenfor sin redbraagne Jord.

Wøldike blev 1759 gift med Bibekke Endorf, Datter af Peder Nielsen Endorf til Hennegaard, Enke efter Borgermester Johan Krag i Varde, men de havde ingen Børn.

1ste August 1770 udstykkede han Bisfelbjerg Gods og nogle af Gaardens Enge og 1771 fik han Skattefrihed i 5 Aar, imod at han skulde udstykke selve Hovedgaarden inden 2 Aar og deraf oprette 6 Bøndergaarde og 2 Bol og kun forbeholde Bisfelbjerg 7 til 8 Td. Hrtk. De 6 Bøndergaarde gav han efter sin Hustru Navnet Bibekke, et Bolsted anlagdes ved Bavnhøj og et Hus paa Knudsmark Hede, men han forbeholdt dog Hovedgaarden en aarlig Afgift heraf, der først 1859 blev afløst.

Han døde 1774, hvorpaa hans Enke besad Gaarden. Da hun i Begyndelsen af 1783 kom hertil fra Varde, blev hun udenfor den yderste Port ramt af et Slag, og døde paa den tredie Dag derefter uden Sans og Samling. Hun begroves 4de Marts 1783, 62 Aar gammel.

Efter Madam Woldikes Død folgtes Gaarden til Mads Helvad, der ved Højbud 18de Maj 1790 folgte den til Søren Lund, der 13de Juni 1809 igjen folgte den til

Ole Frank Jessen, Degn i Alslev, for 10,000 Rdl. Kurant. Han var Søn af Præsten Hr. Abraham Jessen, efter hvem han arvede endel Formue. Som Degn havde han sit rigelige Udkomme, men som Herremand gif det tilbage for ham.

Hans Enke Ingeborg Hansen ægtede 30te December 1815 Matthias Thomsen, der nu blev Gaardens Ejer. Han folgte den 4de Febr. 1850 til den nuværende Ejer, Jens Andersen Willadsen, for 19,000 Rdl. Denne sidste har igjen beplantet den aldeles ødelagte Have.

Vissebjerg maa have været en meget anseelig Gaard i Bygning; Gravene gif helt omkring Gaardspladsen og denne har været meget betydelig; ogsaa har en Grav skilt Borge- og Ladegaard, imellem hvilke der vare smukke Plantninger. Hovedbygningen har bestaaet af 4 Fløje, af hvilke nu kun Portbygningen staaar tilbage; den kan vel være et Par Hundrede Aar

gammel. Det store Salhus¹⁾ skal Jesen have nedrevet. Arkivets sidste Del er for nogle Aar siden gaaet op i Kremmerhuse, men i Alslev Præstearkiv findes endel Efterretninger om Gaarden.

Alslev Kirke.

Alslev Kirkes Alder er fra Dvergangstiden mellem Kirkerne af Tuffsten og Kampesten. Hele Launkirken og den østligste Del af Højkirken ere nemlig opførte af tilhugne Kampesten, medens det øvrige er den fra Kinegnene indførte Tuf. Paa den søndre Mur ere de sædvanlige simplere Tuffstensbuer, 3 Afdelinger, hver med 3; paa den nordre ere derimod sammenslyngeede Buer, saaledes at 20 spidse Buer fremkomme, hvilket ifølge Adjunkt Helms²⁾ ogsaa henpeger paa en senere Tid. Kirken er rimeligvis fra Midten af det 13de Aarhundrede. Altertavlen, forestillende Madverens Indstiftelse, er forferdiget 1721. I Koret, der mangler Runding, er indmuret en mærkelig sribet Marmorsten. Døbefonten er af Granit, uden Prydelser. Prædikestolen stod tidligere i Koraabningen, men er for nogle Aar siden flyttet til den søndre Kormur. I Korsdøren hænger en Plade om Frederik Lühovs Begravelse. I Kirken ere Gravmæler over Præsterne Magister Hans Friis, Abraham Jesen, Oluf Jørgensen og Oluf Toft,

¹⁾ Dette Ord kunde træde istedenfor det tykke Baaningshus; det findes i Edda (Atlakviða 7). Tydste Lov 2, 98 og bruges den Dag idag ubelukkende i Jylland.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. I. 612.

over hvilke 2 sidste der ogsaa ligger en Vigsten i Gulvet. Hele Kirken er hvælvet. Indgangen til Taarnet er spidsbuet, heri findes ogsaa spidsbuede Alterforordninger. Kloffen har Indskrift med Aarstallet 1444.

21de November 1696 folgte Rongen Alslev og Hostrup Kirker til Etatsraad Niels Veth, hvis Enke Anna Kirstine West 9de Juni 1714 folgte dem til Skipper Søren Jesen i Hjerting; hans Enke folgte dem 26de November 1751 til A. C. Teilmann til Nørholm.

I Indberetning til Ole Borm 1639 fortælles, at paa Kalken staar: *Dominæ Margaretæ, reginæ Daniæ, Sueciæ et Noruegiæ memoria* o: Minde om Margrete, Dronning i Danmark, Sverig og Norge. Den blev omstøbt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og bliver brugt til at berette syge med. Jørgen Munk og Dorthe Pedersdatter gave 9de Oktbr. 1579 en anden Kalk og Disk, der endnu bruges. Munk var dog allerede død 1577.

I ovenomtalte Indberetning omtales en Levning fra den katolske Tid, der nu er aldeles glemt: „En Beldkilde (om derom skulde meldes) som findes liggende imellem Alslev Mølle og en Landsby, Toftnæs ved Navn, udi Alslev Sogn, som kaldes Sankt Phalmers Kilde. Denne har været for en rum Tid fiden en Helligdom, hvor man for adskillige Sygdom og Aabref har tilføgt etc. Over samme Beld og Kilde har været opfat et Hus med en Afguds Billedet udi, som man har kaldt Sankt Phalmer¹⁾ (eller Falmer) og et højt

¹⁾ Hermed menes Helgenen Folmer, hvis Dag var 20de Juli.

Kors der hos, som udviste Stedet og Bejen dertil. Mens Huset, Billedet og Korset findes nu ikke, men [er] vorden ødelagt ut ferunt parochiani capulares ¹⁾ formedelst dets Inspektør, en Bonde (hvis Børnebørn endnu leve), skal have selv tilvendt sig hvis udi Fetallie er vorden given af dem, som søgte did etc. og skal have fravendt de fattige det. Kilden er endnu smuk ved Magt og strømmer idelig og altid, Winter og Sommer, aqua liuupidissima ²⁾. Bønderne bruge deraf undertiden (absqve superstitione) ³⁾ mod Hidsighed, indvortes Havelse i Livet og „saart Djne“ og befinde sig Lindrelse og bedre“.

Præster.

1. Hr. Hans Fynbo er død, efterat Niels Lange var bleven Befalingsmand paa Riberhus; altsaa efter 1559.

2. Hr. Lambert Mortensen var først Formandens Kapellan, han døde ogsaa, medens Niels Lange havde Riberhus; altsaa før 1565. Indtil hans Tid var Hostrup Hovedsogn, men han byttede Gaard med Annexbonden i Alslev. Hans Datter Maren var gift med Klemen Sørensen i Alslev.

3. Hr. Kristjern Jensen var Formandens Kapellan i 2 Aar. Om hans Strid om Hostrup Annexgaard, se Bispebjerg. Grunden til, at han ikke

¹⁾ Som gamle Bønderfolk fortælle.

²⁾ Med det klareste Vand.

³⁾ Uden Dvertro.

forfulgte Sagen videre, da Hans Munk havde bemærkt sig den, var, som han selv siger, fordi hans Hustru straks efter døde fra ham og 6 Børn og han selv havde svageligt Helbred og fattige Omstændigheder. Af hans Børn kjendes: Anna, gift med Jep i Brøndum, og Dorete Nielskone, der 1636 vidnede, at hverken deres Fader eller Svoger, Hr. Peder Hansen, havde brugt Vadderet i Alslev Na.

4. Hr. Peder Hansen ægtede Formandens Datter. Han levede i stor Armod og skal være død 1622. Han efterlod en meget forfalden Præstegaard.

5. Hr. Oluf Sørensen Ribes blev kaldet 1622. Han lod Tømmer hente fra Norge og ombyggede Præstegaarden. Endnu staar over en Storsten Karstallet 1623. Alslev Kirketiende fik han tillagt Præsten 4de Decbr. 1635 imod aarlig Afgift af 10 Orte Rug og 5 Orte Byg. Han var en Mand, der holdt paa sine Rettigheder. Han anlagde Sag imod Bispebjergs Ejere angaaende Ammerpræstegaarden og den blev ham tilkjendt ved Herredstinget, men ved Viborg Landsting affagdes den modsatte Dom. Hvorledes det kan gaa til, at Kronen 15de Oktbr. 1664 blandt andet Gods folgte Hoftrup Ammergaard til Bispebjergs Ejere, er ikke let at forstaa, da den jo ifølge Landstingsdom tilhørte denne med Kette. Paa Grund af sine mange Stridigheder med Hersekabet paa Bispebjerg, kom han ogsaa paa spædt Fod med dets underordnede, især Hans Ladefoged. Engang, da paa Præstens Begne 2 Mænd bragte en Stevning til Bispebjerg, anfaldt Ladefogeden dem, kastede den ene til Jorden og havde

nær flaaet ham ihjel. En anden Gang, da Ladefogeden skulde staa Fadder til et Barn, fordrede Præsten for Alteret Paa og Bevis af ham, hvorfra han var, da han ikke i 2 Aar havde været til Alters, og da Ladefogeden ikke kunde klare for sig, blev han vist ned i Kirken. Næste Søndag, da Præsten kom ud af Kirken, stod Hans ved Stenten med en Bøsse, gik derpaa et Stykke fremad og standsede igjen, da Præsten kom nærmere; men saa stod denne stille, hvorpaa Hans gik videre og da Præsten skraede over Marken, affyrede han Bøssen over Skulderen, saaat Kuglen pib tæt forbi Præsten, der derpaa stevnede Fogeden; men han benegtede med Ed at have skudt med Vilje og fik Medhold af sit Herskab, saa han gik fri for Straf. Hr. Oluf Jørgensen døde 12te Oktbr. 1651, 57 Aar gammel. Han var gift med Abild Johansdatter Harder, med hvem han havde 2 Sønner og 2 Døtre. Af hine blev Jørgen Præst i Jarne og Ebbe boede 1667 paa Alsted ved Vejle, hvor han rimeligvis var Forvalter. Døtrene vare Magdalene og Hanne.

6. Hr. Oluf Kristensen Toft eller Varde er født i Varde; hans Broder Morten var Præst i Andsager. Da han blev kaldet, var han ikke tilstede i Kirken, hvorfor den forrige Præsts Søn, Jørgen, vilde have Kaldelsen betragtet som ugyldig, men ved den indledte Undersøgelse blev han dog i Kaldet. 1665 blev han Proust. Han ægtede Formandens Datter Magdalene og døde barnløs 14de August 1677. Hans Enke ægtede derpaa Præsten i Slgod.

7. Hr. Rasmus Sejersen, uidentvilt en Præsteføn fra Ørsted i Aarhus Stift, blev Formandens Kapellan 13de August 1674, fik Høstrup Sogn at leve af og boede i et lille Hus i Kravnse, kaldet Skov, indtil Formandens Død. Han fik 20de April 1692 Dom paa de 2 Ørte Korn af Bispebjerg, som dens Ejer nu igjen holdt tilbage¹⁾. Han var gift med Abild Dlusfdatter.

8. Hr. David Jørgensen Fog, født 1671 i Ribe, hvor hans Fader var Præst ved Kathrine Kirke. Han blev Student fra Ribe 1690, studerede derpaa 7 Aar ved Univerfitetet og blev kaldet af Statsraad Leth i Kjøbenhavn 26de Decbr. 1699 til Formandens Kapellan og Efterfølger. Han boede da i den ene Ende af Præstegaarden og havde Alslev Sogn at leve af. Da han var bleven Præst, gav han Enken i Pension 6 Td. Rug, 2 Td. Byg, 1½ Td. Havre, 8 Rdl., 2 Lam, 2 Gæs, 16 Ræs Torv, Græs til 2 Rør og frit Ophold i Præstegaarden. 1701 ægtede han Rasmus Sejersens Broderdatter, Gertrud Kristensdatter, Datter af Hr. Kristen Sejersen eller Victorius i Ørsted. Med hende havde han 11 Børn, af hvilke 5 døde smaa. Af de levende blev Kristen Student fra Varde 1722 og Degn i Førslev i Sjælland, Rasmus Student fra Varde 1722 og siden Præst i Stenstrup

¹⁾ 1690 var i Alslev Sogn 16 Gaarde og Bol og 7 Gadehuse, i Høstrup Sogn 13 Gaarde, 9 Huse, „den største Del ganske forarmede“. 2de vare i begge Sogne 13 Gaarde, 1 Bol og 7 Huse.

i Fyn, Lars Kammerraad, Amtsforvalter i Thisted, Sejer døde som Student, Anna Magdalene, gift med Præsten Kamstad i Hjortshøj, Aarhus Stift, og Inger. Hr. David Fog † 1ste August 1720 og er begravet i Koret i Alslev Kirke. Hans Enke flyttede til en af Sønerne i Fyn og døde 1759.

9. Magister Hans Lavridsen Friis er født i Ribe 4de Oktbr. 1685; Faderen, Lavrids Mortensen F., var Byfoged, Moderen var Anna Hansdatter Rahr, der ialt havde 12 Sønner og 2 Døtre. Han blev Student fra Ribe 1702, var paa Regensen 1 Aar og paa Borks Kollegium 2 Aar hos sin ældre Broder. Sidst i 1704 drog han til sin Morbroder, Hr. Hans Hansen Rahr, Præst i Ulborg og rejste næste Aar til Kjøbenhavn, hvor han tog Attestats 1ste Septbr. med bedste Karakter. Derpaa var han 1706—11 Huslærer hos Rancelliraad, Amtsforvalter Hellevad i Ringkjøbing indtil han 1711 blev Rektor i samme By. 1712 tog han Magistergraden. Han var en dygtig Rektor, fik en udmærket Medlærer affat og gjorde Skolens Enge mere indbringende. 29de Oktbr. 1720 kaldtes han til Præst i Alslev af Kongen, da Kirkeejeren, Søren Jessen, var uprivilegeret. Han blev Provst 1747 og † 28de April 1763. 1720 ægtede han Maren, ældste Datter af Hr. Kristen Andersen Agerholm i Ringkjøbing. Hun † barnløs 1753.

10. Hr. Abraham Jessen, Søn af Skipper Søren Jessen og Karen Abrahamsdatter Brokmann, hvis Fader vist var Borger i Varde, er født i Hjerting 25de Novbr. 1721. 1732 blev han sat i Rykjøbing Skole

paa Mors, men da hans Fader døde 1733, kom han i Ribe Skole, hvorfra han blev Student 1743. Derpaa rejste han hjem, men drog næste Aar til Kjøbenhavn og tog anden Examen, hvorpaa han dels var i Hjerting, dels i Alslev, indtil han i Decbr. 1745 rejste til Kjøbenhavn og tog Attestats i Februar 1746. Han blev Formandens Kapellan 1748 og blev kaldet til hans Efterfølger 28de Febr. 1755. 9de Septbr. 1751 ægtede han en Søsterdatter til dennes Kone, Mette Andersdatter Møller, født i Ringkjøbing 23de Febr. 1727, Datter af Kjøbmand Anders M. og Helene Kathrine Agerholm; hun var opdragen i Alslev af Mosteren og arvede hende og hendes Mand. De havde 7 Børn, af hvilke Hans Friis Jesen først var Ejer af Grydvad Mølle, siden boede i Vandrup, Oluf Frank S., Degn i Alslev, siden Ejer af Bisfelbjerg, og Maren Agerholm ægtede 1775 Mads Rngaard paa Store Hebo.

Hr. Abraham Jesen var en stridbar Mand, der ikke gav efter i noget, hvorom hans mange og vidtløftige Retsfager med Voldike vidne. Tilfjødft levede han dog i Benskab og god Forstaaelse med sin Modstander, som han selv siger. Han døde med Titel af Konsistorialassessor 8de Februar 1787, $\frac{1}{2}$ Aar efter sin Hustru.

11. Hr. Anders Møller Jesen, Formandens Søn, er født 17de Maj 1760 og blev kaldet til sin Faders Kapellan og Efterfølger 10de Juni 1785. 18de Oktbr. 1787 ægtede han Mette Tørgensdatter Bjørn, der fødte ham 2 Børn og døde 4de August 1791, 26

Var gammel. Han selv døde 1792, 32 Aar gl. og er begravet 7de Maj.

12. Hr. Andreas Borch, født 1757, tog Attestats 1781, var først residerende Kapellan i Varde, 1797 residerende Kapellan ved Frue Kirke i Odense, 1809 Præst i Tommerup, hvor han døde 1811. Han kaldtes hertil 27de Juni 1792. Hans Hustru Sofie Rast Holm fødte ham her 4 Børn.

13. Hr. Vitus Bering, født 13de September 1756 i Kæst Præstegaard, tog Attestats 1779 med bedste Karakter, blev derpaa personel Kapellan i Varde og 1787 Præst i Henne og Lønne. Derfra kaldtes han hertil 12te Januar 1798, men blev allerede 1800 af sin Svigerinde kaldet til Præst i Hesselager i Jhn, hvor han † 13de Decbr. 1816. Han var gift med Susanne Baggesen, Datter af Regimentsskvartermester B. i Nyborg. Af deres Børn er en Søn Godsforvalter paa Nislevgaard, en anden Godsforvalter paa Orbæklunde, en tredje Apotheker paa Lhhholm, en Datter var gift med Forpagter Wegner, en med Pastor Borchsenius i Arild, og en er Enke efter Byskriver Pashjerg i Stege.

14. Hr. Kristian Moth Krarup er født 1767, Søn af Hr. Kristen K., Præst i Olby, Åsp og Fovsing. Han blev Student 1786, tog Attestats 1791, blev 1797 Præst i Spandet og 1801 her. Han var gift med Maren Hofmann Gyberg, med hvem han havde en Søn, der 1857 døde som Kjøbmand i Varde, en anden, der døde 1821 som Handelsbetjent, og en Datter, der blev gift med Pastor Wanning i Brøndum. Han resignerede 1827 og døde 1839.

15. Hr. Søren Overgaard er født 8de Septbr. 1793 paa Gaarden Hamborg i Nær Sogn, Thisted Amt, som hans Fader ejede. Student fra Viborg 1816, tog han Attestats 1820. 22de Decbr. f. A. blev han Præst i Taarup og Kvols i Viborg Stift, 9de Juni 1827 her, hvorfra han 18de Oktbr. 1833 kaldtes til Volstrup og Hørby i Aalborg Stift og derfra 1853 til Dnslev og Esildstrup paa Falster. 18de Jan. 1821 ægtede han Henriette Amalie Stüger, hvis Fader var Brandevinsbrænder i Kjøbenhavn, med hvem han har 4 Sønner, af hvilke 1 er Cigarfabrikør i Kjøbenhavn, 2 Landmand, og 3 Døtre¹⁾.

16. Hr. Nikolaj Laurentius Feilberg, Søn af Kammersekretær og Hovedbogholder F. ved Rigsbanken og Anna Marie Brummer, er født i Kjøbenhavn 27de Juni 1806, blev Student 1823, Kandidat 1828 med bedste Karakter og blev Aret efter Adjunkt i Frederiksborg. 31te Januar 1834 kaldtes han hertil, hvorfra han 16de Septbr. 1838 kaldtes til Vester Vedsted og derfra 1847 til Uderup i Sundeved. 2den September 1830 ægtede han Antonette Karoline Røbke, Datter af Bagermester K. i Kjøbenhavn, med hvem han har 5 Sønner og 2 Døtre. Af hine er 1 Præst i Store Vi ved Flensborg, 1 Løjtnant og Landmand, 1 Maler. Efter sin Hustrus Død ægtede han 1857 en Datter af afdøde Pastor Rørdam i Tølløse, med hvem han ingen Børn har²⁾.

¹⁾ Se Barfods Falsterke Geistlighed II. 291—92.

²⁾ Se Erslevs Forf. Lex. Suppl.

17. Hr. Niels Peter Jørgensen er født i Rolding 19de Decbr. 1811, hvor hans Fader, Jørgen J., siden Præst i Hjarup og Bamdrup, da var Privatlærer; hans Moder var Cecilie Kathrine Vork. 1828 blev han Student fra Rolding Skole og tog Embedsexamen 1834 med bedste Karakter. 29de Decbr. 1838 kaldtes han til Præst her, og blev 10de April 1855 beskikket til Præst i Hngum. 6te August 1841 giftede han sig med Petra Dorothea Julie Wolf, Datter af Pastor H. E. Wolf i Mavstrup; med hende har han 1 Søn og 3 Døtre.

18. Hr. Hans Lyder Koed Müller, Søn af Pastor M. i Gram, er født i Fole (Fohl) 7de Juli 1812, blev Student fra Ribe Skole 1832, tog Attestats 1838 og blev 1843 Skolelærer paa Kristiansø, hvor han 1849 blev Præst. Han kaldtes hertil 1855. Han ægtede 27de April 1843 Søster Augusta Gad, Datter af Elieser G., der døde som Præst ved Roskilde Domkirke, med hvem han har 3 Sønner og 3 Døtre.

Degneembedet forrettedes tidligere af Løbedegne fra Varde Latinskole. Den første Sædedegn var Student Stefan Toft, Brodersøn af Hr. Oluf Toft. Efter hans Død 1749, 83 Aar gammel, kom Zakarias van Huus fra Ringkjøbing, der blev affat 1752, derpaa theologisk Kandidat Antonius Barchmann, der † 1791.

Hostrup Sogn.

Navnet skrives i det 14de Aarh. Horsthorp, og udledes af Mandsnavnet Hors og Thorp, en By. Sognet var indtil omtrent 1560 Hovedsogn til Mølev, hvis Annex det nu er.

Sognet er opfyldt af store Hedestrekninger. Kun i dets vestlige Del findes nogle Rjempehøje.

Byer og Gaarde ere:

Hostrup. 1444 folgte Kristen Eskildsen til Hr. Hans Bronk, Formand i St. Hans Kloster (i Ribe) noget Gods her¹⁾.

Rokspang. Albret Barfod (af en tynst Slægt) til Alsted folgte 1446 til Kongen 1 Gaard i Hostrup, 1 Gaard i Rokspang By og et øde Tofsted i „Krantz“ (Kraavnse) med sin Rettighed i Rokspang Mølle²⁾.

Rokspanggaard nævnes altid særskilt fra Byen. Den er nu 3 Gaarde, 1 Hus. Frederik Rützov købte den af Kongen 15de Oktbr. 1664.

Sønderhede er 3 Gaarde.

Kraavnse er vistnok en Sammentrekning af Krage-næs. 1460 skrives Kragens.

Sælborg. Navnet afledes af Sæl, Sælhund, (udtales Siel³⁾), hvoraf da Udtalen Sjelborg er frem-

¹⁾ Ældste Arkivregistraturer II. 382.

²⁾ Sammesteds 383.

³⁾ Denne ret mærkelige Form viser, at Ordet i Skriftsproget burde hedde „Sæl“ idet kun é saar Brydningen ic paa Bydst. Den forklares ikke tilfredsommeligt af 381. selv, men derimod af sial i 3. Lov (Thorjens Udg. S. 277) og det

kommen) og Borg. Altsaa maa her vel have staaet en Borg i gamle Dage, hvis Borg ikke undertiden har betydet en Banke.

Marrebæk, rimeligvis oprindelig Mariebæk, da den tidligere skreves Maribæk.

Myrtue, en Gaard og et Hus.

Træden skrives i Dansk Atlas Treding, i Kirkebogen for 1754 Triddie; nogen ældre Form minde jeg ikke at have fundet. Navnet er uden tvivl det oldnordiske Þridiungr, Þyðske Lovs thrithing, en Trediedel, der ligger til Grund for det nuværende Þyðske Tridendiæl. Gaarden har rimeligvis oprindelig været regnet for $\frac{1}{3}$ Gaard; i Dansk Atlas kaldes den ogsaa Vol, hvilket omtrent var det samme.

Sadbjerg (ikke Sadbæk), er en Kro.

Hostrup Kirke.

Den sydlige Mur paa Hostrup Kirkes Højkirke er opført af Tuffsten og har 3 trebuede Bryddelser af den for den Slags Kirker almindelige Art. Koret, der dog ogsaa har nogle Mursten, der vel ere fra en senere Tid og hele den nordre Mur er af Rampesten. Kirken er altsaa en Overgangskirke fra det 13de Aarh., fra samme Tid som Alslev og vel de fleste Kirker i Herredet. Altertavlen forestiller i Midten Madverens Indstiftelse, til Venstre Korsfestelsen, til Højre Opstandelsen. Koret, der ender med en flad Mur, har 2

Oldsvenske stæl, Nysvensk sjæl, der henpege paa en opr. Form sîl, hvorfra Brydningen er udgaaet.

Hvalvinger; Korsdøren er spidsbuet. Tværs over Korsdøren staar Prædikestolen. Derpaa staar: Hic suggestus exstructus est anno domini MDLXXXV. 3: Denne Prædikestol opførtes 1585. Der er ingen Spor til, at den har været anbragt i Mellemvæggen. Kirken har 2 Hvalvinger, hvilket har bragt Ydermurene til at helde, da Tuffstenen ikke har kunnet bære dem. Taarnet, der ogsaa er hvalvet, er forbundet med Kirken. Det har Spir. Paa Klokken staar: Anno dni MCDXXXI die Georgii fudit me petrus johannis 3: Aar 1431 paa Jørgens Dag støbte Peder Hansen mig. Kalk og Dist ere givne af Lüchow og Frue 1668.

Guldager Sogn.

Saa langt vi have Navnet tilbage, skrives dette Gulakar, og der kan ingen Tvivl være om, at det jo betyder, hvad det nuværende Navn angiver, Guld=Ager. Man kan tænke sig, at da de første Nybyggere kom hertil, fandt de saa frodig Græsning og saa blomstrende Marker, at de gave dem dette smukke Navn. Eller det kan være opkommet ved en Tilfældighed, f. E. ved, at man her har fundet et eller andet Stykke Guld osv. For Gjetning er her en rig Mark.

Alf Oldtidsmindemarker ere her mange. Øst for Guldager By ere 8 og i det nordvestlige Hjørne af Bymarken ere 19 Høje. Paa Tobøl Mark ere i den nordlige Del 27 og i den sydlige Del 3, af hvilke 2

ere meget store; i den ene er funden Broncesager. Paa Hjerting Mark er en Samling af 9; i den ene af dem er funden en Guldarmring. I en af de 7 Høje paa Sædden Mark er funden et Broncebækken. Paa Frøtkjar og Boubjerg Mark ere 25 Høje; paa Sønderriis Mark 27, af hvilke en er en Langdysse, endnu uopgravet; i en anden Høj her fandtes en Begravelse fra Stenalderen med et ubrændt Lig. Paa Foursfeld Mark ere 2 Høje; i den ene af dem fandtes 1860 en Begravelse af et ubrændt Lig fra Broncealderen i et stenjat Gravkammer; ved dets Side laa et Broncesværd og nogle smaa Ting, der lignede Knaldhætter; desuden en lille Potte og en større, af hvilken dog kun et Stykke var i Behold, men hvorpaa fandtes nogle, de saakaldte angelsaksiske Runer lignende, Teg. n.

Byer og Gaarde ere:

Guldager. 1378 affagdes i Barde en Dom af flere Adelsmand i en Trætte mellem Truels Nielsen, Rannik i Ribe og Henneke Limbæk, Befalingsmand paa Ribershus om Jonas Lilles Gods i Guldager, der fratjendtes Limbæk, saasom det blev bevist, at det med fuld Rette tilhørte Ribe Domkapittel ¹⁾. 1382 pantsatte Brødrene Klavs, Gerlev og Henrik Thun til Gottsfalk Borsfeld for 100 Mk. alt sit Gods i Skadstherred og det, der var dem pantsat af Karl Thomaesen, nemlig i „Jern“ Sogn 1 Gaard, i „Nybil“ Sogn 1 Gaard, i „Gulhager“ (!) Sogn noget Gods, hvori 8 Bønder boede og i „Resbiergh“ Sogn Gods, hvori 2 Bønder

¹⁾ Grønland 95. Ripæ Cim. 37.

boede¹⁾). Karl Thomæsen, Bæbner, pantsatte 1396 sit Gods i „Gulager“ for 15 Mk. Sølv²⁾ til Gerlev Thun, Bæbner.

Fru Elisabeth, afgangne Jonas Jakobsens til Nørholm, gav 1433 for sin og sin Mands Sjælemesse foran det Alter han havde stiftet i Ribe Domkirke norden for Fonten, alt sit Gods i „Færn“, „Synder Nyhnl“, „Nersberg“ og „Gulager“ Sogne, som hun havde kjøbt af Hartvig Thun og Thomas Karlsen, foruden andet Gods.

Ribe Kapittels Gods her i Sognet var paa Reformationens Tid 8 Gaarde og 2 Bol foruden Guldager Mølle, som Kapitlet 1479 fik af Erik Kristensen af Bolbjerg, Bæbner³⁾ i Mageskifte. 1542 toges Tingsvidne, at Guldager Mark til denne Tid har været 8 Ottinger Algerland i skift Jord, nemlig 1 Otting, der tilhørte Guldager Kirke, 2 Ottinger, der tilhørte Kapitlet og 5 Ottinger, der tilhørte Mogens Raas til Søndervis.

Ravnshøj, opnavnt efter Banken, hvorved Ønen ligger. (Navnet betyder ligefrem Ravnshøj.) 11te Januar 1460 folgte Mette Zeipsdatther af Hasleager, Jes Stiigssøns Efterleverste til velbyrdige Erik Kristjærnsøn 1 Gaard i Kragens i Horstrup Sogn, 1 Bol i Guldager Sogn i „Toeboll“, og alt det øde Gods hun havde i „Ravnshøj“. Vilde hun frem-

¹⁾ Grønlund 99.

²⁾ Sammesteds 126.

³⁾ Sammesteds 343. Ny kirkehist. Saml. I. 71.

deles afhande mere af sit Gods i Skadstherred, skulde det være til Erik Kristjærnsøn¹⁾. 1462²⁾, Lørdag næst efter vor Herres Himmelfart, vare paa Ramnsbergh Mark forsamlede 7 Mænd, blandt hvilke Hr. Niels Asferfon, Præst i „Guldagher“, Hr. Jens, Præst i „Brunnum“, Pether Munk til „Kragsgardh“, webner, da Erik Kristjærnsøn af Silkeborg og Bertel Pedersen af „Ghesing“ og hans Broder bleve venlig og vel forligte, saa at Bertel Pedersen skulde beholde alle de Enge, som ligge sønden ved „Cucka“ Huset, som paa samme Tid bleve affstenede og stablede; ligeledes blev Erik Kristjærnsøns Loft stenet og stablet; de Enge og Agre som vare tilbage, skulde skiftes lige imellem dem.

Sædden. Navnet skrives ellers Sædding, men det er først de sidste Aars Forvanskning. Udtalen er Sædden, der igjen er en Fordrejelse af Sædum. I det 14de Aarh. døde Truels, Præst i „Gulafær“, der for sin aarlige Sjælemesse i Ribe Domkapittel, gav sine Bønder i Sæthum Mark, der aarlig gav i Afgift 1 Ore³⁾. 1416 skjødede Katharine, Niels Tagesens Efterleverste til Kantor Jakob Iversen i Ribe sin Gaard i Guldager Sogn i „Sedæn“⁴⁾. Den er senere kommen til Ribe Kapittel, ti 1490 fik dette Landstingets Stadfestelse paa den⁵⁾.

¹⁾ Diplomatariet.

²⁾ Klev. Saml. af Viborg Landstings Arkiv.

³⁾ Script. r. Dan. V. 545.

⁴⁾ Grønslund 163.

⁵⁾ Sammesteds 393.

Fourefeld. Navnet maa uledes af fager, smuk og Fold¹⁾, Mark. Her har tidligere ligget en Herregaard, der efter Sagnet har indbefattet hele Byens Mark. 1782 vare de 2 østligste Gaarde i Byen, der da tilhorte Ribe Hospital, endnu sammenbyggede og Hovedbygningen med sine svære Bjelker var Levning af Herregaarden. Senere er denne Bygning nedbrudt. Sagnet fortæller endvidere, at den sidste Herremands Søn dræbte sig selv, hvorfor han blev manet under en stor Sten, der nu er ødelagt. Den eneste Adelsmand, der nævnes som Ejer af denne Gaard, er Peder Madsen, der 1586 nævnes i en Fortegnelse over Adelen²⁾. 1588 ydede han ved en Mønstring over hele Stiftets Mandskab kun 1 Mand i Forbindelse med Peder Norby til Urup og hans Søster og Peder Harbo til Nielsby³⁾, medens Klavs Skeel til Endrupholm, Kristoffer Kruse til Sønderris og Niels Glambæk til Bluf hver gav 1 Mand, Lave Hvitefeld til Krogsgaard 2 og Jørgen Munks Arvinger til Bispebjerg 3 Mand. Det er rimeligvis denne Gaard, som Morits Stygge

1) Vi have flere Stedsnavne, der ende paa —feld, f. E. Torbenfeld i Fyn, hvilke paa ingen Maade maa afledes af tytt Feld. Udtalen af Fourefeld, der lyder som Foureful, staar ogsaa nærmere ved Fold. Folbing skrives i det 14de Aarhundrede Folsbærn, ligesom det Oldnordiske fold arin, pløjet Mark. Ordet findes ogsaa i Oldsvensk med Formen fælder i Betydningen Mark.

2) D. Samlinger 395.

3) Sammensteds.

til Holbekgaard 1579 havde faaet i Magesliste af Kongen ¹⁾).

Tobøl. Navnet maa rimeligvis forklares af Mandønavnet Toki, hvorved den ældste Form maa have været Tokabol.

Strangesmark var i Midten af det 17de Aarh. et Bol. Navnet kjendes ikke mere.

Hjerting, fra gammel Tid Bardes Ladeplads, driver selv endel Handel. Den har 3 Njøbmænd og 2 Gjestgiverier. Et Hospital er stiftet af afdøde Konsul Mathiesen og en frodig Træplantning anlagt.

1378 udstedte Henneke Limbek et Brev, at da det var ham bevist, at noget Guds i „Hyrtynggh“ i Gulager Sogn tilhørte Ribe Kapittel, maatte ingen af hans Fogeder hindre Rannik Troels deri ²⁾. 1579 udlagde Kristen Suel 1 Bol i „Hørting“ til Ribe Domkapittel imod Herligheden af 2 Kirkegaarde i Flynder Sogn. Heraf ses Urigtigheden af den almindelige Udledelse af Navnet, at dette oprindelig skulde være Hjøting, fordi Engene vare saa rige paa Hø, at et Læs engang kun kostede 1 Lybst Sk. Endelsen —ing betyder dog Eng, Hyrt er vistnok et Navn.

Hjerting har altid været Bardes Ladeplads, hvorfor dens Havn har været af stor Vigtighed for denne By. Kristian IV. tillod Borgermester Læs Jensen i Barde at lægge en Sotønde i Graadby og en Rab for Indsejlingen til Hjerting, men de bleve ikke opsatte, da

¹⁾ J. Reg. XI. 670.

²⁾ Grønlund 96.

Las Jensen døde. Senere lagde sig her et blindt Sand, kaldet Smørsand, hvor der 1688 strandede 2 Skibe og 1684 et Skib med Ægl. Magasinkorn, hvorfor Morten Stefansen i Hjerting fik Tilladelse 1688 til at lægge Sotønden og Raben, imod at hæve Rabpenge af de forbisejlende Skibe.

De senere Forsøg paa at sætte Hjerting i Forbindelse med England ved Dampskibsfart, ere desværre mislykkede, og de store Forventninger om Øyens tilkommende Storhed ere nu tildels tilintetgjorte. Den berømte Landingsbro er næsten en Ruin. I Hjerting er Valgsted for 11te Folketingskreds.

I Slutningen af det 17de Aarhundrede fik en Engelstoft Tilladelse til at oprette et Bertshus her, der efter ham arvedes af Datteren Anna, der var gift med Procurator Jon Seerup. 1726 kom Ægl. Befaling, at naar hun døde eller bortflyttede, skulde Indtægten anvendes til Lønningen af en Skolelærer, og Øvrigheden skulde have Tilsyn med, at det var forsynet med forsvarlige Logementer, samt nødtørftig Mad, Øl og andre Slags Drikkevarer mod billig Betaling¹⁾.

Egsmark, 2 Gaarde og de enkelte Gaarde Bovbjerg og Frøkjær.

Sønderriis.

Den første bekendte Ejer af Sønderriis er Mogens Raas, der nævnes som Ejer af den 1546

¹⁾ Højmann: Foundationer IV. 592.

og 1553¹⁾), i hvilket sidste Aar han stillede 3 Karle til en Mønstring udenfor Varde.

Ved sin Død efterlod han Gaarden til sine Døtre Mette og Helvig, der ejede den i Fællesskab 1583²⁾). Mette ægtede senere Kristoffer Kruse til Svemstrup, der nævnes som Ejer 1588³⁾). Han døde 20de Juni 1599⁴⁾). Paa Hvalvingen i Guldager Kirke over Korsdøren var i Slutningen af forrige Aarhundrede malet Krusernes og Krabbernes Vaaben og følgende Indskrift: „Dette er salig Chrestoffer Kruses Ferne oc Mørnne vaben, som haffde sallig Fru Mette Kaas af Sønderviis, som leger begrafven i Gullager Kirke bege“. Ved Siden deraf var Kaasernes og et mig ubekjendt Vaaben: „Dette er sallig Fru Mette Kaas Ferne oc Mørne vaben, som hafde sallig Chrestoffer Kruse af Svemstrup, som leger begrafven i Guldager Kirke bege“.

Den næste Ejer var Mogens Krag til Agerkrog, Søn af Niels Krag til Kjellingborg og Else Stampc. Han er født 1544 og ægtede 17de Maj 1572 Sofie Juel, Datter af Niels J. til Nabjerg og Kristenfse Lunge. Paa Muren over Korsabningen i Guldager Kirke fandtes tidligere Krags og Sofie Juels fædrene og mødrene Vaaben afmalede. Hun døde St. Thomæ Dag 1583, hvorpaa Krag ægtede Ingeborg Kaas,

1) D. Saml. 393. 17.

2) Sammesteds 395.

3) Sammesteds.

4) Hegal. Alm.

Datter af Erik R. og Ellen Suel, der † 1ste Marts 1622. Med sin første Hustru havde Krag bl. a. Sønnen Ove Krag, der er født paa Ugerfrog 11te Februar 1578. I sin første Barndom blev han optugtet paa sin Fødegaard og sendtes siden til Ribe Skole, hvor han var paa det andet Aar. Da han blev voksen, var han flere Aar i udenlandsk Krigstjeneste og døde 6 Aar efter sin Hjemkomst 1607 paa Ulufgaard. Hans Vigprædiken udgaves 1608 af Præsten Hr. Peder Madsen i Varde og han kaldes deri „Ove Krag til Sønderris“, men han var ikke Ejer af denne Gaard.

Mogens Krag bortbnyttede Sønderris til sin Broder Kristen Krag for Glumstrup, hvor han siden sædvanlig boede og døde 1622.

Kristen Krag var gift med Mette Skram, Datter af Hartvig Skram til Dejbjerglund og Kirsten Skovgaard. Han købte 1617 Totrediedelen af Herregaarden Bardho i Gjording Sogn af Ove Urup til Ovesholm og Jakob Skram til Fruergaard, hvilket de havde arvet efter sin Moster Jomfru Margrete Skovgaard til Sanderumgaard. Han folgte dog dette Gods 1618 til sin Broderdatter Jomfru Margrete Krag. Han døde 20de Marts 1622. Hans Enke døde 1627, da der 14de April kom fgl. Befaling til at holde Skifte efter dem¹⁾.

Da de ingen Børn havde, tilfaldt Gaarden hans Broder Mogens's Datter Else, gift med Jakob Bognsen til Kongensgaard i N. Nisum Sogn.

¹⁾ 3. Teg. VIII. 116.

Deres Datter, Sofie Bognsdatter, havde efter Forældrenes Død Niels Krag til Formynder, men 24de Maj 1646 fik han Befaling at overlevere hende hendes Bærgemaal¹⁾, saa hun altsaa fra nu af selv bestyrede sit Gods. Hvad der kom ud heraf var ikke det bedste. 2den Februar 1767 pantsatte hun til sin Forvalter Peder Pedersen Joelbeck for 1100 Rdl. i Specie Sønderris Hovedgaard, Mølle, Kjelderen, et lille Hus paa Gaardens Mark, ved Siden af hvilket der var Iskjelder, hvoraf der endnu for saa Nar siden var Spor, 1 Gaard i Guldager og mere Gods i Sognet. 1674 og 1675 tilbød han hende paa 3 Tingdage Indløsningen af Gaarden og derpaa hendes Frænder og Venner, men ingen vilde indlade sig herpaa, hvorfor Peder Pedersen tog den til Ejendom. Hvorledes Sofie Bognsen imidlertid har haft det, se vi af et Tingsvidne, optaget af Peder Pedersen, forat skaffe hende fri for Skat af alle Slags af 1ste Septbr.

¹⁾ J. Teg. XI. 228.

²⁾ 11te November 1651 fik hun Tingsvidne af 10 Mænd, „at det er dem fuld vitterligt i Guds Sandhed, det ærlig og velb. Jomfru Sofie Bognsdatter til Sønderris har ungefær for en 5 Aars Tid forleden kjøbt og tilforhandlet sig bemeldte Gaard Sønderris med dens tiliggende Gods og Bønder udi Guldager Sogn: i Guldager By 1 Gaard, 1 Bol kaldet Kjelder, 1 Bol i Navnsbjerg, 3 Bol i Guldager og Sønderris Mølle, hvilken forne Gaard Sønderris bemeldte Jomfru Sofie B. nu selv besidder og paabor og der holder Hus og Diff og forne Gods og Bønder ligge til forne Gaard der i Sognet og ere hendes daglige Ugedagstjenere“. (Tingbogen.)

1674. Her meldes, at „hun er et gammelt, meget bedaget, meget skrobeligt og snart udlevet Menneske, kan ikke ved sin egen Hjelp gaa i Kirke og Guds Hus, uden hun har Kjeppen i den ene Haand og en følger hende ved den anden Haand, saa hendes Velbyrdighed aldeles intet kan fortjene til sin Føde og Ophold, tilmed formedelst den sidst afvigte svenske Tid er hendes Gaard bleven afbrændt og ganske spoleret, saa dersom de velb. godt Folk paa Bispebjerg ikke havde taget hende med sig til Sønderborg, hvor de næst Guds Hjelp opholdt hende paa 3 Aars Tid, da havde den gode Somfru maattet have lidt stor Nød og Trang og siden hendes Velb. hjemkom, har hun maattet formedelst adskillige Besværinger og Udgifter, Gjeld og andet Levnetsmiddel pantsat og afftaaet det ringe Fordegods hun havde, saa hun siden ikke har haft med Sønderris Hovedgaard at bestille eller befatte i nogen Maade, undtagen der har en liden Stue til Husvarelse, undertiden og en liden Følgepige, ellers saavidt hun kan søge sine velb. gode Venner og Naboer her omkring og der sig ogsaa opholder“. Hun døde paa Sønderris 14de Oktober 1679.

Ved et Syn 6te Maj 1667 over Sønderris fandtes den at have følgende Bygninger: 13 Tag Salhus, Nør i Gaarden, deraf var kun Vesterenden Mur, ellers Lervægge, 3 Tag Bryggers Øst i Gaarden, Staldhuset Øst i Gaarden 14 Tag, Vesterhuset 10 Tag, Laden, Syd i Gaarden, 7 Gulv, det hele vurderet til 227 Sletdaler.

Vi se altsaa, at Gaarden efter Udelaggelsen i Krigen igjen blev opbygget som en Bondegaard, men i Virkeligheden blev den først en saadan 13de Novbr. 1688, da Peder Pedersen paa Tinge erklærede: „Saasom jeg underskrevne af velbyrdig Zomfru Sofie Bognsdatter for rum Tid siden har bekommet en hendes liden Hovedgaard, kaldet Sønderris, beliggende i Skadstherred, i Niberhus Amt, i Guldager Sogn, hvorunder tilforn har ligget endel Hartkorn og den imidlertid svaret udi Kontributioner og anden Udgift lige med andre Hovedgaarde. Mens som nu Bøndergodsset ovenbemeldte Gaard er frakommet, at jeg ikke har uden en ringe Gaard alene, da forarsages jeg hermed paa Herreds- og Landsting at opfige, som jeg og hermed efter Loven opfiger og fragaaer samme Gaards Frihed ej herefter at være og holdes for nogen Sædegaard, men en Bondegaard at forblive, formoder og derfor, at jeg efter denne min Opsigelse ikke herefter tilkommer at svare af forbemeldte Sønderris Gaard videre end lige ved andre Bøndergods, med tjenslig Begjering dette paa behørige Steder maatte anses, paaskrives, udi Protokollen indføres og mig igjen til- ligemed Kopi derefter at maatte meddeles“.

Paa Sønderris's Heder er Spor af tidligere Dyrkning og dens Enge skulle have været meget betydelige ved Havet, der Tid efter anden har bortstaaet Stykker deraf.

Guldager Kirke.

Guldager Kirke er en stor smuk Kampstenkirke i Rundbuestil, der helt igjennem er hvælvet. Den har en smuk Altertavle, forestillende Nadverens Indtæstelse, til Venstre Fremstillelsen i Templet, til Højre Jesus i Gethsemane. Prædikestolen har Kristus og de 4 Evangelister udskaarne. Paa den øverste Stol er Mogens Kaases fædre og mødre med Aarstal 1546 udskaaet og paa Kvindestolen hans Hustru¹⁾. I Korsdøren hange Plader over Kristoffer Kruse til Sønderriis og Sofie Vognsen, født paa sin fædre Gaard Kongensgaard 10de April 1609; i Kirken er Gravmæle over Præsten Niels Thorup og i Koret over Hr. Joh. Krag. I Kirken hænge 2 smukke nyere Malerier, begge forestillende Kristi Nedtagelse af Korset. Konsul Mathiesen og Hustru gave 1859 et Orgel til Kirken. Taarnet, der har Spir, har Bogstaverne N. R. K. S. (o: Niels Rosenfrands Schack) 1727. Paa Kloffen staar: Anno domini millesimo qvdragintesimo trigesimo primo die petri iohis fusa est campana ista in honorem sti martini amen o: Aar 1431 Peders og Johannes Dag støbtes denne Kloffe til Ære for St. Morten. Amen.

Biskop Iver Munk henlagde Guldager Kirke til Defanatet i Ribe Domkapittel. 1553 fik M. Hans Svanning fgl. Brev herpaa imod at holde en god Kapellan²⁾.

¹⁾ Kaasernes og Skrammernes Waaben.

²⁾ Reg. o. a. L. VI. 279.

Præster:

Før Reformationen nævnes 1291 Hr. Jakob af Gulakær, Rannik i Ribe Domkapittel¹⁾, Hr. Niels Asfersøn 1462.

Efter Reformationen:

1. Hr. Knud Hansen, Kapellan i Guldager, tog 1531 Lovhævd paa Ribe Kapittels Ejendomme her i Sognet. Han var endnu Præst 1542.

2. Hr. Anders Therkilsen, 1548.

3. Hr. Hans Willumsen understrev 1584 Kristian IV.'s Hyltingsaft.

4. Hr. Hans Fjindsen eller Johannes Fjind, Søn af Iver Fjindsen, Borger i Vejle, var først Kapellan i sin Fødeby²⁾ og derpaa Præst her, hvor han † 27de Oktober 1606.³⁾

5. Hr. Søren Svaning, Søn af Historiografen M. Hans Svaning i Ribe, er født 1576. Han gif først i Ribe, siden i Sorø Skole, hvorfra han blev Student. 1598 blev han Bakkalavrens og studerede derpaa 2 Aar i Frankfurt, i Wittenberg og Rostof. Efter sin Hjemkomst blev han Hører i Sorø, og kaldtes hertil af M. Joh. Venusinus, der var Defanus i Ribe⁴⁾. Han ordineredes 14de Januar

¹⁾ Ripæ Cimb. 135.

²⁾ Gaarmann: Vejle S. 75.

³⁾ Ripæ Cimb. 651.

⁴⁾ Sammesteds.

1607. Han har ikke kunnet enes med sine Sognefolk, ti Biskop Hegelund har optegnet: 10de August 1607 er Hr. Søren Svaning stevnet af Mogens Krag og Guldager Sognemænd. De tvang ham uidentivl til at forlade Embedet, ti han „havde forskrevet sig fra Guldager Kald til den 19de September“, men døde Dagen før, 18de September 1607, af Battersot¹⁾).

6. Hr. Bjørn Jørgensen Kjøbenhavn ord. 28de Oktober 1607²⁾).

7. Hr. Jens Pedersen Strudvad navnes 1638 og 1640. Hans Huse Mette og hendes Døtre boede i Præstegaarden efter hans Død.

8. Hr. Lavrids Knudsen Kjertemind eller som hans latinske Navn var, Laurentius Canutus Cardemundanus ord. 9de Maj 1645. Han var Provst 1663 og døde 1664. 1663 tærevedes Præstegaardens Bygning til 91 Rdl. 2 Mk., dens Brøstfeldighed til 20 Rdl. 1 Mk. Hans Børn vare Jens Lavridsen Guldager, Præst i Brøns, Knud og Hans.

9. Hr. Lambert Sørensen Ravnso, Søn af Hr. Søren Lambertsen i Nykirke og Faaborg. Efter Faderens Død undervistes han i 4 Aar af Broderen Mads, kom derpaa i Ribe Skole, hvorfra han blev Student 1660. Han blev Præst her 1664.

10. Hr. Anders Jensen Spandet blev kaldet til Formandens Kapellan og Efterfølger 4de August 1674 og beretter i Ansøgningen om dette Embede, at

¹⁾ Hegel. Alm. 3fte 18de December.

²⁾ Sammejeds.

han „paa det tredie Aar ndi Hans kongelige Majestæts Bibliothek skjldigst haver opvartet“. Han døde 1684, efterat Præstegaarden nogen Tid i Forvejen var brændt. Med Anna Madsdatter Ravnfø, en Datter af Hr. Mads Sørensen R., Præst i Nykirke og Faaborg, havde han Børnene: Lambert Guldager, der blev Præst i Bonsild, Hans, Mads, Margrete og Maren.

11. Hr. Lavrids Kristensen Schavenius blev kaldet 18de Oktober 1684. Han var gift med Formandens Enke, der døde 1722, og med hvem han havde en Søn, Anders, der blev Degn i Nykirke og Faaborg. Han selv døde 1706.

12. Hr. Rasmus Jørgensen Fog, Søn af Mag. Jørgen Fog, Præst ved Kathrine Kirke i Ribe. Han blev Student fra Ribe 1698 og kaldtes hertil 1706 af Fru Rosenfrands til Sneumgaard. Han † 10de Decbr. 1726. Med sin Hustru Margrete Andersdatter havde han 5 Børn, af hvilke Lars blev Revisor i Rentekammeret, Jørgen blev Præst i Højelse i Sjælland, Anders Præst i Skjærbæk, Anna gift med Hr. Rastrup i Stepping og Magdalene gift med Hr. Oluf Bagger i Thorstrup.

13. Hr. Johannes Krag er født i Fuglse paa Volland, hvor hans Fader, Magister Nikolaj R. var Præst. Han gik i Sønderborg Latinskole, men studerede i Kjøbenhavn, hvor han tog Attestats med bedste Karakter. Af General Niels Rosenfrands Schack til Sneumgaard kaldtes han hertil 1726 og fik Egl. Befræstelse 14de Marts. Han var gift med Dorthé Sofie, Datter af Hr. Søren Kristensen i Dollefjelde

paa Folland, med hvem han havde en Søn, Søren, der 15de Juli 1768 blev hans Kapellan, derpaa Præst paa Møn og tilsidst i Henne og Lønne, en Datter, Anna Elisabeth, 1764 gift med Msr. Wiste Ripschied af Ribe og havde efter Faderens Udsagn „tynd Lykke“; desuden 3 ugifte Døtre. Hr. Krag † 1ste December 1772. 1753 havde Kristian Ludvig Bloch faaet Bentebrev paa Kaldet, men har ikke kundet oppebie Hr. Krags Død, hvorfor han fik anden Ansættelse.

14. Hr. Niels Holmboe Thorup, født i Sønder Bisping, Aarhus Stift 30te Marts 1733, hvor hans Fader var Skoleholder. Efter hans Død flnttede Moderen til Horsens, hvor hun oprettede en The- og Porcellæns-handel, medens Sønnen fattes i Horsens Latinskole, hvorfra han blev Student. Han tog Attestats 1761 med bedste Karakter, hvorpaa han blev Huslærer hos Justitsraad Hvgum paa Hanstedgaard. 2den Febr. 1770 fik han Bentebrev paa Guldager og ordineredes 26de Febr. 1773. Han var 1) gift med Bodil Flensburg, 2) med Wibke Margrete Thun, Datter af Peder T., Præst i Østerlinnet. Han havde 2 Børn: Peter Nikolaj, den bekjendte Rektor i Ribe, og Bodil Kathrine, der var gift med daværende Adjunkt ved Kristiania Latinskole, Arnesen, men døde efter et kort Ægteskab. Hr. Thorup døde 30te Marts 1803. Bidrag til hans Karakteristik findes i Sønnens Levnet 1848.

15. Hr. Peder Stokkemærk Sidelmann er født i Allerup Præstegaard 1776, hvor hans Fader var Præst. Han blev Student fra Ribe 1795, tog Attestats 1799 og kaldtes til Præst her 13de Maj

1803. Han † 26de Decbr. 1820. Hans Enke lever endnu i Lemvig. Hun fødte ham 2 Sønner og 1 Datter.

16. Hr. Peder Sørensen, født 16de April 1780 paa Hevringsholm, hvor hans Fader var Forpagter, Student fra Aarhus 1799, Kandidat 1802, blev 18de Decbr. 1807 Præst i Nordersø Kald paa Færøerne, hvortil da hørte 7 Kirker, 3die Jan. 1814 kaldet til Brandrup, 23de Maj 1821 hertil, 26de Novembet 1828 til Hedensted og Dalby i Aarhus Stift, hvorfra han 1833 kaldtes til Varløse, hvor han blev entlediget paa befalet Ansøgning paa Grund af Stridighed med Degnen 28de Juli 1844. 1815 ægtede han Maren Sørensdatter Rosenberg¹⁾.

17. Hr. Thomas Jensen True, Søn af Drejelsvæver Jens Nielsen, er født i Aarhus 18de Januar 1782. Han blev Student fra sin Fødebys Skole 1800 og tog Attestats 1805. 1809 blev han Degn i Odder, hvilket Embede han nedlagde 1825. 1827 blev han Kapellan i Skjærbæk og kaldtes hertil 20de Februar 1829, hvor han døde 24de Febr. 1847. 1811 ægtede han Anna Margrete Børentzen, fra hvem han skiltes 1825 og 27de Juli 1832 giftede han sig igjen med Jakobine Kristensen fra Hjerting. Af første Ægteskab havde han 3 Sønner og 2 Døtre, af sidste 2 Sønner²⁾.

18. Hr. Adrian Brønlund Pontoppidan er født 16de April 1808, Søn af Jens Kraft P., Præst

¹⁾ Barfob: Danmarks Gejstlighed I. 172.

²⁾ Sammensteds 205.

i Orting og Falling, og Mariane Brønlund. Han blev Student 1828, tog Attestats 1834 og blev næste Aar Kapellan i Karlslunde i Sjælland, 1837 personel Kapellan i Rattrup i Aarhus Stift, hvor han 1839 blev residerende Kapellan. Hertil kaldtes han 5te Juni 1847, hvorfra han 11te Januar 1858 beskikkedes til Præst i Hullested i Aarhus Stift. 19de Maj 1842 ægtede han Marie Kristine Kolby, der døde 1843, efterat have født ham en Søn. 23de Septbr. 1847 ægtede han Jensine Elisabeth Sofie Stürup, med hvem han har 2 Sønner, (1 Datter er død).

19. Hr. Kristian Kornelius Verche Laftjer, Søn af Hr. Povl Johan L., Præst i Sverdborg ved Bordingborg, er født 1818. Han blev Student 1837 og tog Attestats 1843. Derpaa var han sin Faders Medhjælper til 1847, da han blev Lærer ved Baarse Skole i Sjælland, hvorfra han 15de April 1858 kaldtes hertil. Han blev gift med Georgine Andrea Elisabeth Fugl, Datter af Skibsfører F. i Kjøbenhavn, 6te Oktbr. 1847.

Bryndum Sogn.

Navnet skrives i det 14de Aarh. Brunnum¹⁾.

Sognet har omtrent 180 Gravhøje, hvilket vidner om en talrig Beboelse i Oldtiden. Paa Bryndum

¹⁾ Brun betyder en flarp Kant, hvoraf det ydste Bryne, at hvesse. Hensynsform i Flertallet af dette Ord vil have

Mark er en Høj, der kaldes Sterkhøj (Skierhyw), i en anden er funden et Broncesværd og nogle Navperler. En Høj paa Gefing Mark hedder Brunhøj (Brownhyw), i en anden er funden en Guldring; paa Grændsen af Kjerfing er en tildels bortført Langdøse. Paa Kjerfing Mark findes Store og Lille Døsehøj (Døshyw). I den østlige Del af Spangsbjerg Møllens Mark og paa det tilgrændsende af Kjerfing er en stor Samling af meget lave, men i Omfang store Høje, der synes at være fra Broncealderen. Paa Kirkegaarden findes ligesom i Narre en Gravhøj, hvilket tyder paa, at man i de første kristne Tider har tilladt Højlægningen; ti det er neppe noget tilfældigt, at vi oftere finde saadanne Høje ved Kirkerne. Exempler haves ogsaa paa, at de gamle hedenske Blothuse bleve omdannede til kristne Kirker¹⁾. Man kunde ogsaa

hebbet Brúnum og Soguenavnets nuværende Udtale vilde have været Brynum, hvis denne Ubleddning, der ganske godt vilde passe med Stedets Beliggenhed „paa Skrænterne“ skulde være rigtig. Brunnium kunde ogsaa betyde ved Brøndene (at brunnum), eller Brøndhjem (brunnheim), men det synes ikke meget rimeligt. Derfor staar kun tilbage at aflede det af Mandsnavnet Bruni og Hjem (Brúnaheim — Brúnhem — Brúnhum — Brúnnium), altsaa Brunnes Hjem. Den jødske Udtale er Brynnum, og da u haade gaar over til þ og ø, som thunnr til tønd og brunnr til Brønd, skrives det baade Bryndum og Brøndum. Den første Skrivemaade foretrekkes her, som mere stemmende med Udtalen, uagtet tidligere i denne Bog Formen Brøndum er brugt.

¹⁾ Saaledes Kirken paa Hørgaeyri paa Island (Kristni Saga Kap. 11.).

antage saadanne Kirkegaardshøje for, hvad Sagaerne kalde bladit fyrir kirkju, Forhøjningen foran Kirken, rimeligvis bestemt til Sogneftevne.

Bner og Gaarde ere:

Bryndum, hvorefter Sognet har Navn. Til Dronning Margretes Kapel i Ribe Domkirke hørte blandt andet en Gaard i Brunning, der aarlig ydede 10 Mk., og 1 Tres Jord sammesteds¹⁾.

Bryndumdum har Navn efter en lille Sø, der forhen laa her af dette Navn og de derved liggende Gaarde kaldtes derfor tidligere „ved Bryndumdum“.

Gesing (ikke Gjesing, da den jydsk Udtale er Giesing). 1 Gaard her hørte paa Reformationens Tid til Ribe Domkapittel.

Kjær-sing. Navnet udledes af Mandsnavnet Kjær eller Kjar og Eng eller Bang²⁾. Den var i det 17de Aarh. kun en Halvgaard.

Forum. 1335 døde Hr. Jakob af Bork, Kannik i Ribe, der for sin Sjælemesse i Ribe Domkapittel gav sin Ejendom i Forthum i Sognet Brunning, der aarlig ydede 1 Tre³⁾. Endnu ind i det 17de Aarh. skrives Navnet Fordum.

Forumlund kaldes saaledes af den Lund, der forhen har været her og hvoraf endel Akrat endnu er tilbage. Denne store Skov har tydelig staaet i Forbindelse med Grimstrup Akrat.

¹⁾ Ripæ Cimb. 164.

²⁾ Smf. Felbing af Falawang.

³⁾ Script. r. Dan. V. 540.

Astrup udtales Aastrup, hvorimod Sognavnet Aastrup udtales Ostrup.

Larp, en Kro. Navnet er en Fordrejelse af det gamle Thorp, der oprindeligt uden tvivl har betydet en By, men vel ogsaa (senere?) en Gaard.

Fuglebæk er 1 Gaard.

Spangsbjerg Mølle laa tidligere tilligemed Gaarden Spangsbjerg i Tårne Sogn, men da de skiltes ad, kom Møllen ifølge sin naturlige Beliggenhed til at høre til Bryndum. Allerede 1627 regnedes den til Bryndum Sogn, 1737 folgtes den af Anders Schjernbek og Anna von Holsten paa Stensballegaard til Mag. Maturin Eastensen i Tårne og tilhørte siden nogle Aar det maturiniske Legat, der for 700 Rdl. folgte den til Hans Hansen i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Bryndum Kirke.

Bryndum Kirke er højtliggende; dens Taarn er Sømærke ved Indsejlingen i Hjerting Bugt, hvorfor det ikke maa nedrives. Kirken er opført af hugne Sten; den har baade Vaabenhús og Sakristi, begge af Mursten, det sidste opført over en smuk udhugget tilmuret Indgang for Præsten til Koret. Kirkens Indre er skønt og opløftende og prydet med smukke Hvalvinger. Koret, der har Runding, har 2 Hvalvinger. Langs med Muren i dette ere rundbuede Fordybninger boade foroven og forneden. Fra Reformationen og i Løbet af over

100 Aar holdtes Landemodet her i Kirken¹⁾, hvorfor den blev prydet med Biskoppernes Billeder, der bleve malede paa Væggene, nogle i Korets Jordbninger, andre paa Muren mellem Kor og Stib. Af en Optegnelse fra omtrent 1760 ses, i hvilken Tilstand de da vare. I Koret var der Billeder af Hans Vandal, den første lutheranske Biskop, derpaa en uden Navn, vistnok Reformatoren Hans Tausen, dernæst Poul Madsen med Aarstal 1561, saa en uden Navn, sagtens Hans Lavesen, derefter Peder Hegelund, Jens Dinesen Tersin, Erik Monrad, Johan Borkardsen, Iver Hemmet, alle Biskopper i Ribe, endvidere en over Degnestolen, der var overkalket; udenfor Koret vare flere Billeder overkalkede, af hvilke en over Præstekonens Stol skulde forestille en Præst, Kristen Høst, rimeligvis ham, der var Præst i Lunde og Dvtrup og Provst i Vesterherred. Men efterhaanden som Billederne bleve forfaldne, overkalkedes de og tilsidst blev dette Tilfældet med dem alle paa Kirkejeerne Niels og Søren Uglvigs Foranstaltning, som forat undgaa en lille Bekostning berøvede Kirken disse interessante Prydelser, der nu, maaste et enkelt Billede undtaget, ikke mere kunne reddes. Dette er et af de mange Beviser paa den

¹⁾ Rimeligvis til 1655, da der kom kgl. Befaling at holde 2 Provstemoder om Aaret, et i Ribe og et i Varde (Ripæ Cimb. 575). Der siges rigtignok i det kgl. Brev, at Landemodet hidtil var holdt i Ribe, men enten maa dette være en Fejl, eller ogsaa havde det kun nogle faa Aar været holdt der, ti den sidste af de afmalede Biskopper i Bryndum Kirke forestillede Erik Monrad, der døde 1650.

Skade, som Kirkerne have lidt ved at komme i privateſ Eje. — Altertavlen er fra Midten af det 17de Aarh., ſmukt malet og forſynet med mange Udſtøringer. Den foreſtiller Nadverens Indſtiſtelse, Himmelfarten og Fremſtillingen i Templet, foroven Moſes med Lovens Tavler. I Koret hænger et Gravmæle over Præſten Hr. Albert Klagenberg. Døbefonten, af en gammel Form, har paa Randen følgende Runebogſtaver **HTVHT** o: Sacra (Helligdom). Paa Klokken ſtaar: Hr. Hans Warthoe. Hr. Thomas Ganer. me fecit Joh. Nic. Riber in Hamborg Anno 1798. Kirketienden af Bryndum Kirke henlagdes 1580 til Kathrine Kirke i Ribe.

Præſter:

Før Reformationen nævnes Hr. Jens 1462, Hr. Oluf Pauerſen 1480.

Efter Reformationen:

1. Hr. Hans Pedersen Giſt. Hoſ ham overnattede Kong Kriſtian III. et Par Gange, nemlig 1536, Mandag efter Søndag efter Judica (6te Søndag i Faſten), da Niels Lange, Lensmand paa Viſſelbjerg, med Præſternes Hjelp underholdt ham, derfra drog han om Tirsdagen til Varde og om Torsdagen til Lunde i Veſterherred. 1542 var Kongen igjen en Nat her i Præſtegaarden¹⁾.

2. Hr. Fjergen Pedersen døde i Ribe 9de Avg. 1585, begravedes i Bryndum Kirke.

¹⁾ D. Mag. 3 R. VI. 122. 316.

3. Hr. Peder Jensen Bramming var en Broder til Herredsfoged i Gjording Herred, Søren Bramming, der i Drukkenstab ihjelslog Raadmand Anders Sørensen i Ribe. Han er begravet under Alteret, hvor der for fandtes en Vægsten, der angav, at han døde 2den April 1624, i sit Embedes 57 og sin Alders 78de Aar. Han har altsaa været Formandens Kapellan og underskrev Kristian IV.'s Huldingsakt 1584. Han var 1) gift med Karen, der † 30te Oktbr. 1599 og 2) 14de Septbr. 1600 med Kirstine Kristensdatter.

4. Hr. Jon Madsen har givet Altertavlen til Bryndum Kirke, hvilket en nu udslettet Indskrift angav. „Hvad Skade jeg ellers har taget af det kejserlige og allermost det svenske Folks ofte paaKOMNE bedrøvelige og skadelige Udplyndring, og ellers i mange andre Maader, kender kun Gud, som ved alting, og mange arlige“ siger han i en Optegnelse fra 1649. Hans Søn Hans var 1678 Borger i Hufum, Sønnen Mads døde 1654 af Pest i Kjøbenhavn; desuden havde han Børnene Peder, unge Maren, anden Maren, Vene og Vibeke. Han var Provst.

5. Hr. Peder Jensen Grønholt, var gift med Formandens Datter Anna, med hvem han havde Børnene: Karen, Johanne, Dorte og Vibeke. 22de Maj 1679 brændte Præstegaarden med alle Dokumenter og Præstens Privilegier. Han blev Præst 1658 eller 1659; da var Præstegaarden ganske udplyndret af de allierede undtagen en ringe Del, der udlagdes til Hr. Jons Kreditorer, hvorover han selv fiden kom i stor Gjæld og Vidtløftighed.

6. Hr. Anders Nielsen Seerup er født 16de August 1657 i Ribe, hvor Faderen, Niels S., da var Hører, hans Moder var Else, Datter af Magister Søren Vedel, Præst ved Ribe Domkirke. Han blev Student 1676 og siden Hører i Ribe, hvorfra han 14de Septbr. 1679 blev kaldet til Formandens Kapellan og Efterfølger. 1693 blev han Provst i Skadst Herred og † 21de April 1720. Hans Hustru Karen, en Datter af Formanden, flyttede 1730 til Kjøbenhavn, hvor hun døde 1738 eller 1739. Af hans Børn kjendes: Niels Kristian, der var Student, Jon, Procurator i Strandby 1726—29, da han blev Birkedommer i Hundrup Birk og døde 1734, Peder, Kateket ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, Søren, Fuldmægtig paa en Amtsstue paa Holland, Ingeborg, død som Barn. 13—14de Marts 1703 brændte Præstegaarden igjen med Bøger, Indbo og Korn, hvorfor der bevilgedes Hr. Seerup 1 Rdl. af hver Kirke i Stiftet.

7. Hr. Hans Pedersen Brylle tog Attestats 1716, blev kaldet 2den Oktbr. 1720 og ægtede Hr. Peder Grønholts Datter Johanne, der døde 1762, 82 Aar gl. Med hende havde han en Datter, Cæcilie Kirstine, gift 9de Juli 1740 med Hr. Johan Veronimus Rodriguez, Kapellan i Skjærbæk, hvis Datter Ida Sofie 1760 ægtede Morten Spangsbjerg i Strandby; deres Søn igjen var Procurator Kristen Spangsbjerg i Strandby, der døde 1804, 34 Aar gl. Hr. Brylle døde ved Mikselsdagstid 1739.

8. Hr. Hans Bandal Højer er født 1711 i Jelling, hvor hans Fader, Mavrits H., var Præst,

hans Moder var Sofie Dorthé, Datter af Raadmand Hans Bandal i Ribe. Han blev Student fra Ribe 1732, var Hører ved samme Skole 1736—38, blev derpaa Kapellan hos sin Fader, der da var bleven Præst i Vejle og kaldtes hertil 6te Novbr. 1739. Han agtede derpaa sit Søstendebarn Judithe Mandix, Datter af Jørgen M., Kjøbmand i Horsens og Edel Højer, der fødte ham 3 Sønner, af hvilke de 2 døde som Børn, den tredie, Mavrits, blev Præst i Nebel og Lydum, og 3 Døtre, af hvilke Edel agtede Forpagter Buchholz paa Klitgaard ved Aalborg. Hr. Højer døde 1746.

9. Hr. Albert Kristoffer Klagenberg, født i Hamborg 26de Juli 1712, var en Søn af Regimentskvartermester Hieronymus Kristoffer K. og Elisabeth Ruht. Han gik først i Ksensborg, senere i Hamborg Skole, hvorpaa han kom til Sorø Akademi, hvorfra han efter 3 Aars Forløb dimitteredes af Rektor Sneedorf. Dernæst var han 2 Aar Huslærer hos Ritmester Thott i Sjælland, et Par Aar Lærlærer i Kjøbenhavn og 6 Aar Huslærer hos Gehejmeraad Holger Scheel, Amtmand paa Als. Efterat have taget Attestats, blev han tyff Præst for „det kgl. Herstab“¹⁾, i hvilken Stilling han var i 2 Aar, hvorpaa han 3die Juni 1746 kaldtes hertil, men han tiltraadte først Kaldet næste Aar ifølge kgl. Befaling. 1747 agtede han Kristiane Marie Endorf, Datter af Peder Nielsen Endorf til Hennegaard, med hvem han havde 13 Børn,

¹⁾ Rimeligvis for Hofpersonalet.

af hvilke Holger blev Præst i Nørre Dimme, Kristine Sofie 1790 gift med Hr. Nikolaj Stavning i Varde og Elisabeth gift 1) Hr. Niels Ban i Kvong 2) Degn i Thorstrup Jakob Peter Bonfen. Hr. Klagenberg † 8de Marts 1776.

10. Hr. Thomas Huulegaard er født i Esgaard i Sjælland 8de Juli 1742, Søn af Procurator Lavrids H. og Anna Martha Holgersen. Lilligemed sin Broder Holger kom han i Roskilde Skole, hvorfra han blev Student 1758. „Det var ikke Læreven, der underviste der, men Frygten for Straf.“ Efter 2den Examen blev han Huslærer hos Borgermester Anton Smith i Slagelse. 1764 tog han Bakkalavreigraden og fik Kommunitet, hvorefter han 6te August s. A. tog Attestats med bedste Karakter og blev Inspektør paa Borkø Kollegium. Blandt andre underviste han Hjelmskjernes eneste Datter. 20de August 1768 blev han Lærer ved Baisenhuset og kaldtes hertil 14de Maj 1776. 9de Oktober s. A. giftede han sig med Wilhelmine Hedevig Antonette Degn i Kjøbenhavn, der fødte ham en Søn, der blev Præst i Seden i Fyn og 1 Datter. 1799 kaldtes han til Hjørlande i Sjælland, hvor han døde 26de August 1800.

11. Hr. Jens Kirkeby, Søn af Niels Jensen K. og Anna Pedersdatter, er født i Hornstrup ved Vejle 13de Januar 1753. 1767 kom han i Frederits Skole og blev Student 1774. Efter 2den Examen blev han Huslærer i Egense Præstegaard i Fyn og 24de Juli 1776 Lærer ved Frederits Skole, hvor han var i 10 Aar, til han, da han imidlertid 1782 havde

taget Attestats, 1786 blev residerende Kapellan og Kordegn i Grenaa. 1792 blev han Præst paa Anholt og 1ste November 1799 kaldtes han hertil, hvor han † 31te August 1824. 7de Septbr. 1787 ægtede han Karen Sofie Glod, Datter af Provst C. i Frederiks, med hvem han havde 1 Søn Markus Glod R., der blev Degn i Nordby paa Færø, og 4 Døtre, af hvilke en blev gift med Gaardmand Jeppe Rast i Astrup, en anden med Skibskaptejn Heebo, der døde i Riga, en tredje med Gaardmand Lavst Hansen i Nebel, en fjerde med Eftermanden.

12. Hr. Poul Gottfred Wanning er født 5te December 1793 i Gudum Mølle ved Slagelse, Søn af Klavs Poulsen og Johanne Sofie Svane. Da hans Fader købte Riserup Mølle paa Falslev, kom han 14de April 1806 i Nykjøbing Latinskole, hvor Rektor Bastholm tillagde ham Navnet Wanning efter hans Oldefader paa fædrene Side, en Tysker ved Navn Johan Wanning. 1813 blev han Student og tog Attestats 1816. 26de Marts 1817 kaldtes han til Missionær ved Julianehaab i Grønland og Elleve-aarsdagen efterat han var kommen i Latinskole gif han ombord i Briggen Hvalfisken. Efter i Oktober 1824 at være kommen tilbage fra Grønland, kaldtes han 12te Januar 1825 til Præst i Bryndum og derfra 18de November 1835 til Thorslev og Lindum i Hjørring Amt; 10de November 1851 blev han Præst i Als i Aalborg Amt. Han var 3 Gange gift: 1) med Juliane Marie Sofie Krausse, Datter af Gartner og Slotsforvalter R. paa Sorgenfri, med hvem han havde

en Søn, der er Snedker i Fyrendal Sogn, en Datter gift med Skolelærer Astrup i Volstrup ved Sabj og en anden gift med N. E. Jeppesen Astrup i Sabj. Efter hendes Død af Tyfus i Sommeren 1825, ægtede han 2) 5te Juli 1826 Kathrine Marie Kirkeby, Formandens Datter, der døde af Tyfus 1826 efter knap 6 Ugers Ægteskab. 31te Januar 1827 giftede han sig 3) med Dorthæa Margrete Krarup, Datter af Pastor K. i Alslev, med hvem han har 3 Sønner, af hvilke en er Premierløjtenant ved 6te Bataillon, en Farmaceut paa Svaneapotheket i Aalborg, og en Handelskommis i Hjørring; af de 2 Døtre er en gift med Strandkontrollør Bang i Als og den anden med Hr. Warnings Kapellan B. E. H. Koch, Søn af Pastor Koch, der før var Præst i Sneum.

13. Hr. Magnus Wilhelm Esmann, Søn af Herman E., Præst i Nlgod, er født i Lemvig 19de Juli 1799, hvor Faderen da var Præst. Han blev Student fra Ribe 1819, tog Attestats 1825 og blev s. A. Missjonær ved Julianehaab og Frederikshaab i Grønland, hvorfra han forflyttedes hertil 22de Marts 1836 og 1853 til Øsløs i Viborg Stift. Han har 2 Sønner, af hvilke en er theologisk Kandidat og en Maler, og 5 Døtre.

14. Hr. Kasper Kristoffer Müller er født 31te Januar 1815 i Fole (Fohl), hvor hans Fader da var Præst. Han blev Student fra Ribe Skole 1831 og tog Attestats 1838. Derpaa blev han tredie og 1844 anden Lærer ved Lyngby Seminarium og 1846 Kateket i Rødby, hvorfra han 15de Februar 1854 kaldtes

hertil. 1847 ægtede han Hedevig Margrete Hovgaard, Datter af Kjøbmand H. i Rødby, med hvem han har 3 Sønner og 2 Døtre.

Af Degne nævnes her 1665 Niels Hansen. I forrige Aarhundrede var Thomas Høberg Degn her. Han var theologisk Kandidat og var nær bleven Præst i Aastrup og Starup, hvilket Kald den daværende Præst havde afstaaet til ham; men han kunde ikke faaagl. Bevilling. Siden blev han Hører ved Varde Skole og deltog i de Optøjer, hvori Rektor Prægelund (se Side 103) gjorde sig skyldig og hvorfor denne 1713 blev affat. Han er dog vedbleven at være Hører, og er, uden tvivl først 1731, bleven Degn her. Han levede endnu i denne Stilling 1762 og var da 85 Aar gl. Sagnet fortæller, at han var lærdere end Præsten.

Nebel Sogn.

Nebel, kaldet Vester Nebel til Adskillelse fra Nørre Nebel i Vester Herred og Øster Nebel i Brust Herred, hed i det 14de Aarh. Sinder Njebøl. Navnet er udledt af ny og Bøl, en Bolig.

Den sydligste Gravhøj ligger paa Grændsen af Stadst Mark og kaldes Amhøj, derpaa følger en Række af 22 Høje, dels Vest, dels Øst for Landevejen, der

ligge spredte lige til Dlusvad. Nord for Dlus Na
ligge 14 Høje.

Byerne ere:

Rebel, hvorefter Sognet har Navn.

Høgum, hvis Navn betyder „paa (eller ved) Højene“
(å eller at Høgum). 1473 fik Ribe Domkapittel i
Magesliste 3 Gaarde i „Hngghom“, der hørte til St.
Jeps Alter under Sejerværket i vor Frue Domkirke i
Ribe, hvorfor det til Alteret udlagde andet Gods¹⁾.

1306 hørte til Ribe Domkirke for Provst Kristjernes
Sjælmesse blandt andet 2 Gaarde i „Hngom“ i
„Syndernhæl“ Sogn, der aarlig ydede 2 Mark²⁾.

Ribstrup, Abølling, en Gaard nord for
Dlus Na.

Skjærbæk, nogle Smaahuse med en lille Mølle,
nu kaldet Dlus Mølle. 1666 var her kun 1 Hus,
der ogsaa hed Heltøft. Skjærbæk Mølle nævnes Aar
1610 og var forskjellig fra Dlus Mølle, der synes at
være ødelagt i Krigen 1657—60.

Helsingborg hed i det 17de Aarhundrede Hel-
singbjerg.

Dlusvad var i det 17de Aarhundrede et lille
Sted, der hed „ved Dlusvad“. Her er nu Kro.

Disse 3 sidste laa udenfor Dlusgaard's Grøft og gave
Tiende til Kongen, indtil de under de forvirrede Ejen-
domsforhold efter 1660 lagdes under Dlusgaard's
Hovedgaard's Tægt. Det samme var Tilfældet med

¹⁾ Grønlund 327.

²⁾ Ripæ Cimb. 165.

Oluf Smedie og de 2 Gaarde Høje Oluf og Lille Oluf, Levingerne af Byen Oluf, der ødelagdes i Krigen 1657—60 og aldrig siden opbyggedes.

Sohale er kun et Navn, der bruges i Skriftsproget, det jydste Navn er Hessehå, hvorfor det naturligvis ogsaa bør skrives Hessehale. Helsinghof og Schäfergaard, hvis Navn er Fortjænkelse af det ældre Navn Faarehus, ere tilligemed Hessehale Afbggersteder paa Olufgaards Mark fra forrige Aarhundrede.

Olufgaard.

Olufgaard er ikke af nogen synderlig gammel Oprindelse, da den først er oprettet under Kong Frederik den Anden. At den, som flere ville, er den samme som Orlofgaard, hvilken Hvitfeld opregner blandt de Gaarde, der i Katholicismens Tid hørte under Ribe Bispestol, er aldeles urigtigt, da Orlofgaard laa, som det synes, i Han Herred og vist er det nuværende Halegaard i Skram Sogn; denne Gaard har vistnok aldrig hørt under Ribe Bispestol, saa det hele beror paa en Fejltagelse. Olufgaard har derimod sin Oprindelse af Olufby, eller som den da skreves „Deloufby“¹⁾, hvis 3 Gaarde Adelsmanden Niels Pedersen Glambæk

¹⁾ 1497 skrives Navnet Olof. Navnets Oprindelse er ikke klar; Udtalen er Olle. I Lighed med Strelluf i Ringkjøbing Amt, der udtales Strelle, i det 14de Aarh. skrives Strellygh, og vistnok er det i Thorfelins Diplom. I. 81 Aar 1203 forekommende Navn Strelhoch, er Oluf rimeligvis dannet af en ældre Form Olygh, Olygh, senere skreven Olouf og udtalt Olov, hvorfor vi ogsaa i det 17de

4de Juni 1583 fik i Mageskifte af Kongen. Af disse skyldte den ene 2 Orte Rug, 2 Orte Byg, 1 Orte Havre, 1 Td. Smør, 1 Skovsvin, 2 Læs Ved, 1 Td. Kul, holder 12 Heste Gjesteri, og de 2 andre hver 1 Orte Rug, 1 Orte Byg, 5 Skp. Havre, 1 Td. Smør, 1 Skovsvin, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Snes Eg, 1 Læs Ved, 1 Td. Kul, holder 6 Heste Gjesteri; desuden fik han et øde Byggested paa Alluf Mark, som brugtes til Alluf By og skyldte naarlige 1 Pd. Smør, 1 Gaard i Hygum og 3 Gaarde i Nebel, hvorfor Glambæk udlagde sin Hovedgaard Stubdrup i Højen Sogn, Jerlev Herred, Stubdrup By 2 Gaarde 4 Bol, Højen 1 Bol, kaldet Galfskottes Toft, Jerlev By 1 Gaard, Starup 1 Bol, Belling 1 Gaard 1 Bol; Hynh, Ullerup Sogn $\frac{1}{2}$ Otting Jord¹⁾.

At vi i Alluf By træffe den ene Gaard næsten dobbelt saa stor som de andre, er noget meget almindeligt og en Levning fra ældgamle Tider, rimeligvis endog fra den første Bosættelses Tid, da en Mand først har taget en Strefning i Besiddelse, selv beholdt den bedste Del og uddelt det andet til Slagtinge og Undergivne.

Glambæk er en Søn af Peder Glambæk til Stubdrup og Gunner Staverskov, der ogsaa ejede en

Arch. finde Formen Maa. Den sidste Stavelse bliver da Høi, den første er vel et sammentruffet Personnavn. Paa samme Maade forholder det sig med Tavlov, der udtales Tavle og i det 14de Arch. skrives Tashygh og med Mandensnavnet Herlus, der oprindelig hed Herlaug, Herlog.

¹⁾ J. Reg. III. 503. En Orte er 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg, 20 Skp. Havre.

Gaard i Bredmose i Ho Sogn, i hvis Kirke de, tilligemed 2 Sønner, Klavs og Kristen, ere begravede. Om Glambæk selv vides intet videre, end at han døde 1593 og tilligemed en Jomfru Mette Glambæk er begravet i Nebel Kirke. Om han var gift og efterlod Børn, vides ikke, men det er ikke rimeligt.

Han arvedes af sin Brodersøn Fasti Staverflov¹⁾, der var gift med Kristense Krag, Datter af

¹⁾ Der var 2 adelige Familier af Navnet Staverflov. Den ældste var egentlig kun en Gren af Gjørerne. En Slægtebog, skreven i Ribe i Slutningen af det 17de Aarh. (Ny kgl. Saml. Fol. 774), nævner „Hr. Henrik Gjøe, som kaldtes Staffuerflov, som med Mogens Gjøe til Krenkerup, Peder Daa, Mads Jensen af Baalbinge, Otte Jensen af Saltør har solgt noget Gods til Aksel Andersen Gjøe af Kjerstrup som Brevene udvise, daterede 1381.“ Rimeligvis nogle af deres Efterkommere nævnes i Klev. Saml. (under Familien Thott), nemlig Henrik Staverflov og Mogens Gjøe, der 1446 til Sten Basse skjøbde alt det Gods, der tilfaldt dem efter Aksel Andersen. Sml. Script. I. 333. Slægtebogen nævner fremdeles: „item nævnes og en, hed Hr. Staffuerflov Gjøe, haver haft 3 Sønner, de tvende som nævnes, Hr. Niels af Gallendrup, Hr. Jens af Meeltoft have sig givet ubi Hallsleb Kloster og givet alt deres Gods dertil 1304.“ Diplomatariet nævner under 4de Septbr. 1459 Hr. Anders Staverflov, Ridder, ved et Møde i Esrom, hvor Kongen var tilstede. Klavs Rønnow Staverflov nævnes hos Hvitfeld 790.

Den anden Slægt af dette Navn var af sønderjydske Oprindelse og havde taget Navnet af den siden undergaaede Herregaard af samme Navn i Ballum Sogn. Den første, der nævnes er Jøpp Jørgensen kaldede Staverflov, der 29de Septbr. 1422 pantsatte til Haderslev Kapittel sit Gods i Hall Sogn i Meestebj og 31te Oktober samme

Mogens Krag til Agerkrog og Sønderriis. Han døde ifølge Klevenfeld paa Nabjerg 1607, hvilken Gaard

Nar folgte til samme Mestebde gaardt och two landbo goths liggende hofs. (Diplom.) 18de Februar 1492 nævnes Oluf Staverfkov til Brinke i Vallum Sogn, Bøvner, „Oluff Stagerschouw to Brinke, knape“ som Tingsvidne (samme- steds). Ifølge Klevenfeld var han gift med Mette Stygge. Deres eneste Barn, Gunner, var gift med Peder Kristensen Glambæk til Stubdrup, med hvem hun, foruden ovenfor omtalte Niels Glambæk og andre Børn, havde en Søn Oluf, der, forat det Staverfkovske Navn ikke skulde uddø, antog dette, men beholdt sit fædrene Vaaben. Han var Ejer af Hennegaard og Donneruplund og døde, ifølge Klevenfeld 1586, hvilket udentvivel er urigtigt, da Sønnen Hartvig ejede Hennegaard 1575. Det rette Aarstal er da maaste 1554, hvilket Klevenfeld sætter ved hans Morfader, der jo havde samme Navn. Med Anna Bang, Datter af Palle Bang, der 1512 boede paa Donneruplund og senere var Lensmand paa Hennegaard, havde han 3 Sønner, Fasti*), Hartvig og Splid**), hvilke to sidste ingen Børn efterløde. Om Fasti Staverfkovs Søn Oluf beretter Klevenfeld, at han døde 1622 og er begravet i Oddum Kirke. Jeg henvendte mig da til Hr. Pastor Bloch samme- steds, der velvillig meddelte mig, at han erindrede, at der havde været et Par Vaabenskjolde udstaaarne paa de 2 øverste Stole i Kirken og en af Kirkebærgerne mindebes Navnet Oluf og et andet, som han havde glemt, der var indstaaet i en Stol i Koret, men Stolene vare alle nu bortfulgte. I Koret selv er ogsaa Spor af Begravelse, da Gulvet et Sted flere Gange er sunket. Den Gaard, hvor Oluf S. da maa have boet, er Skorsbøl, om hvilken Sagnet beretter, at den engang har været beboet af Udelsfolk, da den kun var 1 Gaard.

*) Navnet Fasti er egentlig et Stannavn, som tilhørte hans Mormoder.

***) Ejer af Donneruplund 1587.

Jens Juel da ejede, og er begravet i Nebel Kirke. Hans Enke Kristense Krag bestyrede derpaa Ulufgaard, hvor hun stadig boede. Paa sine Børns Begne arvede hun efter sin Svoger Hartvig Staverfkovs Død 22de Marts 1608 og hans Enke Birgitte Vinds 24de Marts 1610 Hennegaard og Donneruplund. 1608 vilde hun afflutte Magekifte med Ribe Domkapittel, idet hun for noget af sit og sine Børns Arvegods i Hamrum Herred onskede 4 Gaarde i Hngum, 1 Gaard i Tjæreborg, 1 Gaard i Gjesing og 1 Bol i Bryndum, hvorom Kapitlet flere Gange fik lgl. Befaling og tilsidst maatte det, hvor nødvendig det vilde, indlade sig paa Handelen. 1640 havde hun og Ribe Hospital Strid med Varde Borgere, der i nogen Tid havde gravet Tørv paa Vibstrup Hede, uagtet det var blevet dem forbudt af hine, der mente at have Ret til den hele Hede; ved Sandemænd afdeltes den dog saaledes, at hver fik sin Del.

Fasti Staverfkov og Kristense Krag havde følgende Børn: Uluf, der døde 1622, Fasti, død 1616, Sofie og Anna. Med Døtrene holdt Fru Kristense Krag Skifte 1624, saa de maa altsaa paa den Tid have tænkt paa at gifte sig. Anna ægtede Oberst Kristoffer Hvas, fik Hennegaard til sin Del og døde c. 1678, Sofie fik Donneruplund og ægtede Otto Kruse. Kristense Krag døde 1656 eller i Begyndelsen af 1657, ti i sidstnævnte Aar betalte Fru Anna Staverfkov Borgermester Stefan Nielsen i Varde 33 Rdl. 3 Mk. 1 Sk., hans Udlæg ved hendes Moders Begravelse.

Ulufgaard tilfaldt nu Sofie Staverfkov. Efter Otto Kruse var hun bleven Enke og havde derpaa

ægtet Laurids Ebbesen, efter hvem hun nu ogsaa var Enke, og det en rig Enke, der ejede mange Herregaarde¹⁾. Men Krigen og dens ødelæggende Følger styrkede ogsaa hende i Armod. Ved et Syn 1660 fandtes i Nebel Sogn, der tilhørte hende helt: i Nebel By 3 Gaarde meget forarmede, Ribstrup 4 Gaarde, hvoraf 1 ganske øde, 1 ganske forarmet og saa godt som øde, en Hospitalsgaard meget forarmet, Høgum 5½ Gaarde ganske forarmede, Lille Alluf ½ Gaard ganske øde, Høje Alluf 1 Gaard ganske øde. Af hendes Tjenere udenfor Sognet var 1 Gaard i Kofsthøje ganske ruineret, 1 Gaard sammensteds noget nedbrudt og ganske øde, 4 Bol, af hvilke de 3 ganske forarmede og saa godt som øde, og 1 helt øde, Blagsmark, mestendels nedfalden. 3 Aarve 1 Gaard frarømt, er ej pløjet der til, Husene faldt ned, 2 Gaarde ganske ruinerede, Algerbæk 1 Gaard ganske øde, 1 Gaard Husene nedbrudte, ganske øde. Debel 1 Gaard ganske øde. 3 Bryndum Sogn, hvori hun uidentivt ogsaa ejede Gods, vare i Gefing alle saa ødelagte, at en stor Del af Jorden ej dyrkedes, Kjersing var meget forarmet, Bryndumdamm var næsten udhyret, i Bryndum vare 1 Kronegaard og 1 Hospitalsgaard ganske forarmede, saa godt som øde, de andre meget forarmede, i Forum var 1 Gaard, der tilhørte Bispebjerg, ganske øde, de andre meget i Armod. Forumlund ½ Gaard ganske øde. Fuglebæk saa godt som øde. Astrup 1½ Gaard ganske

¹⁾ Spøttrup, Donneruplund, Sønderstov, Resstrup, Sønerup osv.

øde og de andre ganske forarmede og 1 faa godt som øde¹).

Fru Sofie Staverflov var, foruden at have faaet sit Gods ødelagt, under Krigen kommen i en stor Gjeld, for hvilken hendes Kreditorer gavede hende den ene Stevning efter den anden. Blandt disse var Fru Margrete Keedtz, sal. Malte Sehesteds til Rindhavn²), der 1664 for en Fordring paa 2708 Rdl. fik en Landstingsdom om Indførsel i Ulufgaard, der havde 38 Td. Hartkorn, og Gods. 19de April s. A. gav hun Fru Sofie Staverflov 2 Maaneders Opsattelse, hvis hun inden den Tid kunde løse sit Gods, men da det ikke stod i hendes Magt, tog Fru Keedtz Ulufgaard med Mølle og endel Gods i Besiddelse. Sofie Staverflov synes dog at være vedbleven at bo paa Gaarden i flere Aar.

Margrete Keedtz lod tage et Syn over Gaarden 1664 i Decbr., hvoraf ses, at den var delt i Borge- og Ladegaard. Borgegaarden var 3 Fløje, af hvilke Sønderhuset var Hovedbygning; Ladegaarden var 4 Fløje, det hele ganske vel vedligeholdt. Udsæden var 28 Td. Rug. Hun ejede en stor Del Tordegods rundt omkring i Sjælland og boede vist aldrig her. Hun er død 1697, ti 20de Septbr. s. A. indstevnedes hendes Arvinger til Skifte. Ved dette tilfaldt Ulufgaard hendes Datter Birgitte Sofie Sehested og dennes Mand Børgen Grubbe Ruus, Amtmand over Bøvling Amt.

¹) Ringbogen.

²) De bleve gifte 25de Septbr. 1643. Deres Søn var Frederik Sehested til Krogsgaard.

Foruden Mufgaard ejede han Rybjerg og købte 1698 Dejbjerglund. 1704 havde han Strid med nogle af sine Bønder til Mufgaard, i hvilken Anledning 2 fgl. Kommissarier beffiktedes, men Sagens Udfald vides ikke. Hans Enke levede endnu 1720.

Efter ham blev hans Søn Ulrik Paa 1720 Ejer af Gaarden. Født 1677, blev han, 20 Aar gl., Underløjtnant i Marinen og tjente sig efterhaanden op, til han 1718 blev Viceadmiral og 1732 Admiral. Han døde som Stiftamtmand i Bergen 28de Decbr. 1746¹⁾. Han har boet her nogle Aar, ti 1721 er en Datter døbt og 1724 begravet i Nebel Kirke. Her er ogsaa begravet hans første Frue, Karen Sofie Røbring, der døde 1724. 1726 ægtede han Mette Mathisen, Enke efter Major Feriden og Datter af den bekjendte Klokker Søren Mathisen i Kjøbenhavn.

Admiral Paa var kommen i stor Gjæld; af Tordenffjold havde han 1720 laant en Sum Penge²⁾, der 20 Aar efter var stegen til 10,537 Rdl. 11 Sk., for hvilke dennes Arvinger fik en Udlagsdom, ifølge hvilken de 1741 lode selge Bryndum og Nebel Kirker og i Slutningen af Aaret i Forbindelse med daværende Justitsraad Richtenberg, der havde 9100 Rdl. paa første Prioritet, Mufgaard, vurderet til 29 Td. 1 Skp. 2 Alb. Hartkorn, Mølleffjold 2 Td. 5 Skp. 1 Td. og

¹⁾ Garde: den danske og norske Sømagt II. og IV., se Registeret. Et Brev til ham findes i Camstrups Trifolium metricum 1739. S. 26.

²⁾ 6000 Rdl., sml. Moe: Tidsskrift for den norske Personals Historie I. 151—52.

Bøndergods 253 Tønder 3 Td., først ved Auction under et, men da derved kun indbragtes 9555 Rdl., blev Godset bortsolgt særskilt i April 1742 for 16,330 Rdl.¹⁾ Selve Hovedgaarden købte Søren Ristensen Nyegaard til Hæffelmed, der 1ste Maj overlod den til den forrige Forpagter paa Gaarden,

Jens Windfeld²⁾, der 4de Novbr. 1755 folgte Mulfgaard Hovedgaard med Afbyggerstederne Mulfvad, Skjærbæk, „Søhale“ og „Faarhuse“, Nebel 3 Gaarde, Hngum 2 Gaarde, Sadderup 3 Gaarde, Smørpøt 1 Gaard, Kuvsthoje 1 Gaard 1 Bol og Nebel Kirke med Raldsret til sin Svigersøn, Herredsfoged i Skadst Herred, Henrik Ernst Bjerrum, Søn af Herredsfoged Søren Bjerrum i Bryndumdum. 22de Januar 1745 var han bleven kaldet til Faderens Efterfølger og Medhjælper og blev efter dennes Død 1756 Herredsfoged. Han døde paa Mulfgaard 1789, 70 Aar gl., og er begravet 15de Maj.

Efter Bjerrums Død fattes Gaarden til Højbud 8de og 22de Juli 1789 og den højstbydende blev Rancelliraad Hngom, Søn af Justitsraad H., der en Tid var Ejer af Sneumgaard og døde 1780. Gaarden var da sat til 19 Td. 4 Skp. 3 Td. 2 Alb. Hartkorn og med den fulgte Afbyggerstederne paa dens Mark, nemlig Mulfvad (2 Steder), Skjærbæk (3 Steder), Helsingborg (1 Sted), Helsinghof (1 Sted)

¹⁾ Fra den Tid betalte Statter af Mulfgaard, derimod vedblev den naturligvis at være tiendefri.

²⁾ Han døde paa Mulfgaard 1770, 76 Aar gl.

og Uluf Mølle, der ialt var 6 Td. 7 Skp. Hartk. og Møllestyld 2 Td. 5 Skp. 1 Fdk. Bjerrum maa altfaa have bortfolgt noget af Gaardens Mark, og da i ethvert Tilfælde Søhale (Hessehale) og Faarhuse (Schäfergaard), ligesom Resten af Bøndergodset.

Hygum fik 5te Februar 1791 Tilladelse til at udparcellere Gaarden i 9 Dele, hvoraf Hovedparcellen skulde være 11 Td. 4 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Han har fort efter solgt Gaarden til sin Svoger, Ritmester Karl Kristian Wilhelm Irminge, der døde her 1797, 52½ Aar gl. og er begravet 20de April. Han var en Søn af Karl Gotthilf I., dansk Generalstjenant, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede tilligemed sin Broder, begge fødte i Zürich i Schweiz, fra Stuttgart havde bragt Heste i Foraring til Kongen af Danmark. Familien er af Schweizisk Adel. Ritmester Irminge havde 1783—86 ejet Herregaarden Balstrup.

Hans Enke Kathrine Belleja født Hygum, hvem han havde ægtet 3die August 1781 paa Balstrup, og med hvem han ingen Børn havde, fik 1797 Tilladelse til endnu at bortfølge nogle af Gaardens Jorder. Hun giftede sig 17de Juni 1799 med Forvalter Kristen Fabricius, der 19de Februar 1800 solgte Ulufgaard, da taxeret til kun 9 Td. Hartkorn, til

Hans Ibjen Bindfeldt, Ejer af Lundgaard ved Ribe; han døde 1826, hvorpaa Ulufgaard gik over til hans Søn Hans Bindfeldt, der endnu ejer den.

Gaardens nuværende Bygninger ere opførte 1805. Dens nuværende Hartkorn er 16 Td. 1 Skp. 2½ Alb. Arkivet er ikke ældre end 1789.

Nebel Kirke.

Nebel Kirke er opført af hugne Kampesten. Taarnet er lille, tilbøjs af Mursten. Altartavlen er nu, formalet med forgyldte Bibelsprog og Figurer. Den ældre, af hvilke nogle smaa Apostle ere tilbage, havde, foruden Brysfernes og Stjernejulernes Vaaben, en Indskrift, der angav, at Fru Kristense Krag 23de August 1616 lod den indfætte i Kirken paa sin Bekostning. Over Døbefonten hænger en Himmel med Årstal 1653. Under Koret er en nu tilmuret Begravelse over Familierne Glambæk og Staverskov. Under Taarnet var til for faa År siden en aaben Begravelse for Ulufgaards senere Ejere. Paa Klokken staar: „Af ny støbt og bekostet af Nebel Kirkes Patron Henrik Ernst Bierum me fecit Joh. Nic. Kieber Hamburgi 1769. Paa Taarnet staar H. E. B. (s: Henrik Ernst Bierum) 1786. Paa Korhvalvingen fandtes i forrige Århundrede mange adelige Vaaben afmalede.

Admiral Raas kjøbte 1720 Bryndum og Nebel Kirker af Kongen, 1741 solgtes de til Brødrene Niels Spangshjerg af Søndervis og Søren S. i Ugelvig, der igjen afhændede Nebel Kirke til Jens Bindfeldt til Ulufgaard.

Tillæg.

Ribe Stifts Kirker ved Aar 1340.

I den gamle Skindbog „Oldemoder“, der tidligere har tilhørt Ribe Domkapittel og nu findes paa Kongens Bibliothek (Ny fgl. Saml. Fol. 723), findes paa de 2 næstsidste Blade en Fortegnelse over alle Kirkerne i Ribe Stift, med Angivelse af, hvormange Skilling Sterling hver gav i aarlig Afgift til Kapitlet. Skrifltrekkene vise — ifølge Meddelelse af den heri meget sagkundige Hr. Kandidat Matthiesen, Stipendiar i Gehejmearkivet — hen paa Valdemar Atterdags Tid og forskjellige andre Kjendsgjerninger bestyrke dette. Fortegnelsen er forfattet efter 1321, da Frøs og Kalvslund Herreder samt Mans lagdes under Kantoratet og efter 1330¹⁾, da Almind Shysel ogsaa blev henlagt hertil. Skriften er helt igjennem udført med samme Haand, men en senere har ved flere Kirker tilføjet »desolata«, forladt, og ved en Kirke »submersa«, gaaet under ved Vandflod. Udtrykket desolata maa da vise hen til den forte Død 1348—50 og

¹⁾ Ripæ Cimb. 155.

submersa til Vandfloden 1362. Da man nu med Rimelighed kan antage, at Vistens Forfatter ikke vilde føre sig Kirker til Indtægt, der vare forladte eller undergaaede og altsaa intet kunde hde, maa den være skreven før 1348. Ved nu at fatte en Mellemting mellem 1330 og 1348, maa dens Tid være fra omtrent 1340. I Skindbogen staa Navnene i Spalter, 3 paa hver Side, men for Bladsens Skyld har dette her maattet opgives. De tilføjede Tal ere romerske, saaat v betyder 5, i 1, vj 6 osv. Opførte Forkortelser ere betegnede ved sperret Skrift.

Archidyaconatus.

Hwydinghæreth, Hvidding Herred.

Hwydingh, viij sol., Hvidding; Rothaker, viij, Noager; Høthorp, iiij, Højrup; Witstath, v, Bester Bedsted; Riisby, vj, Rejsby; Spandwyth, iiij, Spandet; Ottær, iiij, Vodder; Aræth, v, Arild; Skærbæk, viij, Skærbæk; Brydinæs, viij, Brønø; Rym ø, iiij, Rømø; Seem, iiij, Sem.

Rangstorphæreth, Rangstrup Herred.

Bylstath, vj sol., Bedsted; Tiislwnd, ij, Tislund; Akærskogh, viij, Ugerflov; Bechætoft, iiij, Vestoft; Bramthorp, iiij, Brandrup; Hællæwath, vj, Hællæwad; Ythoueth, iiij, Egvad¹⁾; Heryxstath, iiij, Toflund.

¹⁾ Skrives paa Reformationstiden Swadt (Ny kirkehistoriske Saml. I. 669). Ubentvivl fejlskrevet for Ythouath.

Gramhæreth, Gram Herred.

Nusthorp, vj sol., Nustrup; Skrusthorp, iiij, Skrustrup; Graam, v, Gram; Imthorp, ij, Endrup; (Gram Sogn).

Løghæreth, Løg Herred.

Myaldærn, iiij sol., Mjollen; Dysthorp, viij, Døstrup; Ranthorp, iiij, Randerup; Brethwath, viij, Brede; Løghum, viij, Løgum(kloster); Mykæltundær, viij, Møgeltønder.

Tundærhæreth, Tønder Herred.

Dalær, v, Daler; Apæld, v, Abild; Vbyergh, iiij, Ubjerg; Wistæby, v, Wisby; Litlætundær, x, (Lille) Tønder.

Høthæreshæreth, Højer Herred.

Hyarpzhøgh, iiij sol., Hjerpsted; Balghum, viij, Ballum; Andæflut, v¹⁾, Anflod (Møgeltønder Sogn); Høthær, viij, Højer; Embærloof, viij, Emmerlev; Skastath, iiij, Skadst.

Ripis, Ribe.

Beati Johannis, iiij, St. Hans Kirke; Beati Clementis, iiij, St. Clemens Kirke; Beati Petri, iiij, St. Peders Kirke; Sancti Sepulcri, ij, den hellige Gravs Kirke; Sancti Nicholai²⁾, St. Nikolaj Kirke.

¹⁾ Tilføjet: submersa.

²⁾ Her er ingen Afgift angivet. Domkirken (Marie Kirke) er naturligvis ikke medtaget, fordi det netop var den, der

Cantoria.

Frøshæreth, Frøs Herred.

Hygyngh, viij sol., Høgum; Foorelæ, v, Fole;
Røthing, iiij, Rødding; Lynwy, iiij, (Øster) Linnet;
Skragh, iiij, Sfrave; Manø, iiij, Manø.

Kalfslundhæreth, Kalvslund Herred.

Kalfslund, iiij, Kalvslund; Hyortlund, iiij, Hjort-
lund; Dowerth, ij¹⁾, Dover (Vintrup Sogn); Lin-
thorp, vj, Vintrup; Faarthorp, viij, Fardrup; Hyr-
tingh, ij, Hjerting.

Almyndsysæl, Almind Sysfel.

Anstethhæreth, Andst Herred.

Bekky, iiij, Bæffe; Ersteth, iiij, Vejrføv; Gesten,
iiij, Gjesten; Wamthorp, v, Vandrup; Hyarthorp,
iiij, Hjardrup (Hjarup); Ansteth, v, Andst; Jorthorp,
iiij, Jordrup; Wyrsteth, ij, Verst; Skanthorp, v,
Sfandrup; Karbyergh, ij²⁾, Karbjerg (Egtved Sogn).

Broskoghæreth, Bruff Herred.

Wæthælby, iiij, Vejlbj; Bramthorp, iiij, Bran-
drup; Wigøth, iiij, Viuf; Hersløf, iiij, Herslev;
Vghælthorp, iiij³⁾, Ullerup (Frederits); Brestorp,

havde Indtægten af de andre Kirker. Katharine Kirke var
da Klosterkirke.

¹⁾ Tilføjet: desolata.

²⁾ Tilføjet: desolata.

³⁾ Tilføjet: desolata.

iiij, Bredstrup; Ærekhøgh, iiij, Erridsø; Tafligh, iiij, Tavlov; Wylsthorp, ij, Vilstrup; Ælmætungh, vj, Æltang; Kungosteth, iiij, Kongsted; Hartæ, iiij, Harte; Nybæl, ij, Nebel; Stathorp, iiij, Starup; Almind, iiij, Almind; Smiszthorp, v, Smedstrup.

Holmbomothæreth, Holmans Herred.

Garzløof, iiij, Gaardsløv; Gauærlvnd, vj, Gaverslund; Skyaphthorp, iiij, Skjarup; Winningh, iiij, Binding; Petæsteth, iiij, Pjedsted.

Jærløfhæreth, Jærløv Herred.

Ekthyns, v, Egtved; Oathsteth, iiij, Ødsted; Kaldingh, iiij, Kolding; Jærløf, iiij, Jærløv; Hinghælswi, ij, Hejnsvig; Almstok, ij¹), Almstok (Vorbasøe Sogn); Vorbas, ij, Vorbasøe; Odingh, ij, Øding (Ødsted Sogn); Karbyergh, ij²), Karbjerg (Egtved Sogn); Høthærn, iiij, Højen.

Jællingsysæl, Jelling Snæsæl.

Wæthlæ, iiij, Vejle; Skipwith, iiij, Skibet; Breethsteen, iiij, Bredsten; Nythorp, iiij, Nørup; Randæbøel, ij, Randbøl; Grenæ, ij, Grene; Grimsteth, iiij, Grinsted; Orst, ij³), Aaft (Lindeballe Sogn);

¹) Tilføjet: desolata.

²) Tilføjet: desolata. Nabnet ansøres ogsaa under Aaft Herred.

³) Tilføjet: desolata.

Lindebalugh, iiij, Lindeballe; Gaddebyergh, vj, Gadbjerg; Ryngøgh, iiij, Ringive; Thyrguth, ij, Thyregod; Oom, iiij, (Sønder) Omme; Sæthorp, ij¹⁾, Sejrup (Thyregod Sogn); Gyghe, ij, Give; Vghæthorp, ij, Ullerup (Give Sogn); Gygscoot, ij, Givsfud; Østergaarth, vj²⁾, (?); Brvn læ, iiij, Brande; Nykyrky, iiij, (Øster) Nykirke; Hwyl, iiij, Hvejsel; Koldorp, iiij, Kollerup; Wenderløf, iiij, Windelev; Langskogh, iiij, Langeskov; Wollum, ij, Ulum; Syndbyergh, iiij³⁾, Sindbjerg; Sneeth, v, Snede; Hornsthorp, iiij, Hornstrup; Houærth, iiij, Hover; Jællingh, v, Jelling; Greese, iiij, Grejs.

Warwithsysæl, Varde Syssel.

Gyringhæreth, Gjørding Herred.

Hangthorpe, iiij, Hunderup; Darrum, viij, Darum; Gyringh, iiij, Gjørding; Bramungh, iiij, Bramming; Wythorp, iiij, Vejrup; Asthorp, iiij⁴⁾, Aastrup; Wilsløf, vj, Wilslev; Jærnwyl, v, Jærned.

Malthæhæreth, Malt Herred.

Maltæ, iiij, Malt; Weghn, ij, Vejen; Læburgh, ij, Læborg; Bryddorp, iiij, Brørup; Lindeknut, iiij, Lindknud; Holsteth, ij, Holsted; Fyghlingh, vj, Føuling; Foldærn, iiij, Følbing.

1) Tilføjet: desolata.

2) Tilføjet: desolata.

3) Maasfee: Synderbyergh.

4) Tilføjet: desolata.

Skastethæreth, Skadst Herred.

Skasteth, viij ¹⁾, Skadst; Brunnum, viij, Bryndum; Gulager, viij, Guldager; Jærn, viij, Jærne; Horsthorp, v, Hoftrup; Alsløf, v, Alsløv; Snethum, vj, Sneum; Nykyrky, viij, (Vester) Nykirke; Grims-thorp, v, Grimstrup; Osæ, v, Ose; Stathorp, iiij, Starup; Neersbyergh, iiij, Nersbjerg; Nybyl, iiij, (Vester) Nebel; Tyerburgh, iiij, Tjæreborg; Faanø, iiij, Fånø; Faburgh, iiij, Faaborg; Oruæ, iiij ²⁾, Arre.

Hoornshæreth, Vester-, Øster-, Nørre-, Horne Herred.

Hoo, iiij, Ho; Oxeby, iiij, Oksby; Bellium, vj, Billum; Aal, viij, Al; Jamthorp, viij, Sandrup; Hennygh, viij, Henne; Vgthorp, viij ³⁾, Dotrup; Nybyl, viij, (Nørre) Nebel; Lyowy, iiij, Lønne; Lodium, iiij, Ludum; Lunde, vj, Lunde; Kowangh, v, Kvong; Synderbork, viij, Sønder Bork; Linburgh, viij, Lønborg; Hofne, iiij, Hoven; Olguth, vj, Olgod; Hæmeth, v, Hænmet; Norræbork, iiij, Nørre Bork; Wijm, iiij, (Sønder) Bium; Ekwath, iiij, Egvad; Oddum, v, Oddum; Hoorn, vj, Horne; Strellygh, iiij, Strelluf; Lyyne, iiij, Lhne; Hoddy, iiij, Hodde; Thorsthorp, iiij, Thorstrup; Anzaker, iiij, Andsåger; Tiistorp, iiij, Tistrup; Warwyth, Varde:

¹⁾ ij er senere tilføjet.

²⁾ Baade Navn og Tal ere tilfattede med en lidt senere Haand.

³⁾ Tilføjet: desolata.

beati Jacobi, viij, St. Ibs Kirke; beati Nicholai, vj, St. Nikolaj Kirke.

Harthæsysæl, Harde Sysæl.

Byllinghæreth, Bølling Herred.

Bregningh, iiij, Bregning; Sithyng, iiij, Sædding; Hærburgh, ij¹⁾, Herborg (Borgod Sogn); Døthbyergh, vj, Dejbjerg; Fæster, iiij, Fæster; Herningh, iiij, (Væster) Herning; Findorp, iiij²⁾, Findrup (Herning Sogn); Skyerne, vj, Skjern; Lææm, vj, Lem; Worthguth, iiij, Borgod; Wiim, iiij, (Nørre) Bium; Ølstorp, iiij, Ølstrup; Byllingh, iiij, Bølling; Burigs, v, Borris; Stafningh, viij, Stavning.

Hingæbæreth, Hing Herred.

Tyym, iiij, Tim; Withershøgh, iiij, Vejersø; Houer, iiij, Høver; Rennukøpingh, x, Ringkjøbing; Oom, iiij, (Nørre) Omme; Stathel, v, Stadil; Hee, viij, He; Thorsteth, iiij, Thorsted; Wællingh, iiij, Belling; Noo, iiij³⁾, No (He Sogn).

Wiburghæreth, Ulborg Herred.

Ithium, iiij, Idum; Husby, v, Husbj; Timbringh, iiij, Timring; Nesium, v, Nisum; Wind, ij, Bind; Wenningh, iiij, Binding; Stabby, v, Staby;

¹⁾ Tilføjet: desolata.

²⁾ Tilføjet: desolata.

³⁾ Tilføjet: desolata.

Vlburgh, v, Ulsborg; Roosteth, iiij, Rosted; Matum, iiij, Madum.

Hamburghæreth, Hamrum Herred.

Synningh, iiij, Sinding; Arnburgh, iiij, Arnborg; Rind, iiij, Rind; Snethbyergh, v, Snebjerg; Fielsterwangh, ij¹⁾, Fjelftervang (Borgod Sogn); Ycost, iiij, Kfast; Gøldorp, v, Gjeldrup; Skareld, iiij, Skarild; Hørningh, iiij, (Øster) Høring; Sunzsæ, iiij, Sunds; Fillingh, iiij, (Sønder) Fjelding; Thuringh, iiij, Tjörving; Wilbyergh, iiij, Vilbjerg; Nythlingh, ij, Nøvling; Yrghæ, iiij, Ørre; Aflum, iiij, Aulum; Asingh, iiij, Aefing.

Wentfolkhæreth, Wandfuld Herred.

Wanburgh, v, Vandborg; Dybek, iiij, Dybe; Houæ, v, Hove; Falæwangh, iiij, (Nørre) Fjelding; Rammingh, iiij, Ramme; Twiisæ, iiij, Tvis; Færingh, iiij, Ferring; Ængybiærgh, ij, Engbjerg; Høghum, iiij, Høgum.

Skoddburghæreth, Skodborg Herred.

Harthboør, iiij, Harboøre; Runnum, iiij, Rindum; Flundær, iiij, Fhynder; Byfingh, v, Bouling; Longburgh, iiij, Lomborg; Hældum, iiij, Heldum; Tiringh, v, Tørring; Læmwik, j, Lemvig; Nørleem, iiij, Nørlem; Nørnesium, vj, Nørre Nisum; Rysen, iiij, Resen; Neæs, iiij, Næs; Fabyergh, iiij, Fabjerg;

¹⁾ Tilføjet: desolata.

Guthum, vj, Gudum; Møthburgh, iiij, Møjborg;
Humlum, iiij, Humlum.

Hiærmhæreth, Hjerm Herred.

Gimsingh, iiij, Gimfing; Nakær, iiij, Navr;
Gyrthingh, iiij, Gjærding; Weæm, ij, Bem; Aspæ,
iiij, Asp; Mobiergh, iiij, Maabjerg; Olby, iiij, Olb;
Foxingh, iiij, Fovfing; Syræ, iiij, Sire; Hyarm, vj,
Hjerm; Buræ, iiij, Bure; Mæthorp, iiij, Mejrurp;
Borthbiergh, vj, Borbjerg; Wethrum, v, Vejrur;
Sæuæl, iiij, Sevel; Hathonbyergh, iiij, Hanbjerg;
Holzstathbroo, ij, Hølstebro.

Gedinghæreth, Gjeding Herred.

Esdwath, v, Eftvad; Holsagher, ij, Hodsager;
Grouæ, ij¹⁾, Trandum, iiij²⁾; Trandum (Sevel Sogn);
Exingh, iiij, Ejfing; Salæ, v, Sale; Haddorp, iiij,
Hadderup; Burringh, iiij, Bording; Rythæ, iiij, Rnde;
Rynbyergh, ij, Rønbjerg.

¹⁾ Tilføjet: desolata. Næmeligvis Byen Grove i Bryndum
Sogn, Hindborg Herred, Viborg Amt, der støder op til
Ringkjøbing Amt.

²⁾ Redbrudt 1554.

Sognene:

	Side.		Side.
Stadst	7.	Nersbjerg	173.
Ferne	26.	Varde søndre Landsogn .	175.
Sneum	41.	Starup	177.
Tjæreborg	64.	Alslev	181.
Grimstrup	82.	Høstrup	207.
Nylirke	104.	Guldager	209.
Faaborg	150.	Bryndum	227.
Narre	154.	Nebel	239.
Dse	158.		

Herregaardene:

	Side.		Side.
Døsvang	13.	Haltrup	159.
Terpager	44.	Abildhede	162.
Sneumgaard	46.	Kalsgaard	163.
Krogsgaard	67.	Bispebjerg	182.
Hjortkær	84.	Søndervis	215.
Endrupholm	110.	Dunsgaard	241.

Køttelser.

- Side 3, Linie 9, alle; læs: ikke.
- 6, - 29, Sturup; l.: Starup.
 - 11, - 17, Malt Sogn; l.: Malt Herred.
 - 15, - 6, Bispene; l.: Biskopperne.
 - 25, - 8, domini; l.: dominus.
 - 27, - 26, Bronceredstaber; l.: Stenredstaber.
 - 62, - 2, Ritmester; l.: Major, † 1862.
 - 109, - 11, Fælled eller Fælled betyder Græsmark.
 - 113, - 10, og udelades.
 - 153, - 26, Schwensen; l.: Svendsen.
 - 154, - 10, Gislunde; l.: Aalunde.
 - 155, - 22, i foran Tranæbiergh udelades.
 - 156, - 11, 12te Aarh.; l.: 12te og 13de Aarh.
 - 159, - 25, Kirketiende; l.: Kongetiende.
 - 218, - 6, 1767; l.: 1667.
 - 226, - 25, en Søn af Pastor True er Brændevinsbrænder i Kjøbenhavn, en har været Kjøbmand i Hjerting, en er Smedker i Guldsager, en Handelsbetjent i Varde.
 - 257, - 19, Malthæhæreth; l.: Maltæhæreth.
-